

מסעות חבשוש

תרגום ש.ד. גויטיין

מסעות חבשוש

ספורו של

ר׳ חיים בן יחיא חבשוש

על מסעותיו עם יוסף הלוי בתימן המזרחית
ועל חיי היהודים והערבים שם
תורגם מערבית עם הערות ומבוא ע״י
שלמה דב גויטיין

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת א. י. שטיבל תל-אביב, תרצ״ט

כל הזכויות שמורות למחבר
All rights reserved

נדפס בארץ־ישראל
Printed in Palestine

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

דפוס „ספר", תל־אביב

ר׳ חיים בן יחיא חבשוש

על כתפו השמלה המצויצת

לזכר

אבינעם ילין

זכר צדיק לברכה

ה ק ד מ ה

ספר זה מתאר אחד ממסעות ערב המפורסמים ביותר של המאה התשע עשרה: את תיורה המדעי של תימן המזרחית על ידי החוקר היהודי יוסף הלוי. המחבר הוא התימני חיים חבשוש אשר ליוה את יוסף הלוי בדרכו ואף העתיק בעבורו כתובות שבאיות. בדברי חבשוש יש השלמה חשובה לידיעות הגאוגרפיות והארכיאולוגיות הכלולות בדו"ח של יוסף הלוי על מסעו. ואולם ערך בל יסוף יש לספרו מפני ספוריו על חיי היהודים והערבים בארץ תימן, שהיא, לפי דברי הלוי, „מקלט השמיות הטהורה". סקירה קצרה, אך מקיפה, על העניינים הנדונים בספר נמצאת בספר מאגנס עמ' 89—96.

חיים חבשוש חבר את ספור מסעותיו לפי בקשת הנוסע היהודי המפורסם אדוארד גלאזר. תחילה כתב עברית (עד עמוד 35), אחר המשיך, לפי עצת גלאזר, בשפה הערבית של עירו צנעא. החלק העברי נדפס כאן כמות שהוא, וגם כתיב המחבר נשמר דרך כלל (למשל: מושלמנים, ולא: מוסלמים). המקור הערבי תורגם לעברית במלואו ובלי שנויים, רק חלקתי את הספר לפרקים ולסעיפים ונתתי להם שמות; ובשנים שלשה מקומות, שבהם האריך המחבר שלא כדרכו, נתתי תוכן הדברים ולא תרגום. הערבית של המחבר היא קלה ומרוכזת יותר מן העברית. משום כך יועץ אני לקורא האסתניס שידפדף בראשונה בחלקים המתורגמים (החל מעמ' 35), ואחרי

שהרגיל עצמו להואי של הספר, ישוב ויקרא בו מתחילתו. את הקשיים של מלאכת התרגום בארתי במבוא.

יש כתבי יד שונים של ספר זה. אבל רק אחד הוא שלם או כמעט שלם: כ"י שרכשו אדוארד גלאזר מן המחבר ושנמצא עכשו, יחד עם רוב עזבונו של גלאזר, בספרית האקדמיה בעיר וינא. כיצד נתגלגלו לידי החלקים השונים של הספר — זהו ספור מענין בפני עצמו. הקורא ימצאנו במבוא.

רק בכ"י גלאזר יש לספר שם, והוא „חזיון תימן". שם זה מתאים יפה, כי, כאמור לעיל, המחבר מציג לפני הקורא תמונה נאמנה של ארץ מולדתו. ואולם מכיון ששם זה יהיה מוזר בעיני הקורא העברי של עכשו, שמתי תחתיו בשער את המלים „מסעות חבשוש". וכשמו כן הוא: כפי שנסביר במבוא, בולטת אישיות המחבר בכל דבריו.

ההערות מבררות קושיות שבמקור העברי והערבי, ומוסרות ידיעות היסטוריות, גאוגרפיות, וספרותיות שתוכלנה להועיל להבנתו. מאחר שאין עדיין ספר שמושי על תולדות תימן במאה התשע עשרה, הוצרכתי לפעמים להאריך בפרטים. וביחוד משמשות ההערות להבהרת היחס בין ספורו של חיים חבשוש ובין הדינים והחשבונות של יוסף הלוי. ההערות נכתבו בהנחה שתדפסנה בסוף הספר, ורק אחרי שסודרו, הוצרכתי, מטעמים טכניים, לשימם בשולי העמודים. הקורא שאין לו ענין בכך, אל יראה עצמו מחויב לקרוא בהן.

עבדתי בספר „מסעות חבשוש" בזמנים ובתנאים שלא היו נוחים ביותר. בלי עזרת המלון של שפת הדבור התימנית שהכינותי לי בשנים שעסקתי בחקירת הדיאלקט הזה לא יכלתי לעשות עכשו את מלאכת התרגום. אני מודה לד"ר בנימין קלאר ולחוקרים התימנים הצעירים מר שמעון גרידי, מוסמך למדעי הרוח, מר יצחק דמתי (אשבט), ומר יהודה רצאבי, על שטרחו לקרוא הגהות ועל שהעירו

לי הערות חשובות. לטוב תזכר ספרית שוקן אשר רכשה צלום של כ"י גלאזר על פי בקשתי. תודה מיוחדת אני חייב למשפחת האחים חבשוש בתל־אביב (צאצאי אחי המחבר), שרק הודות לרוחב לבם ונדיבותם יכול היה ספר זה לצאת לאור. וגם מר טברסקי, בעל דפוס „ספר", ראוי לשבח על שקבל עליו הוצאת „מסעות חבשוש" בימים קשים אלה. אני בוטח בקורא העברי שיכיר תודה על כל המאמצים שנעשו בספר זה, ואני מבטיח אותו שיבוא על שכרו בקריאתו.

צריך שימצאו האמצעים גם להדפסת המקור הערבי. כי נוסף לערכו העצמי יש לו חשיבות כתעודה לשונית (עי' במבוא כ"ג). משפחת חבשוש משתדלת גם בענין הוצאת ספרו השני של מחברנו, ספרו על קורות יהודי תימן הנקרא „הליכות תמא" (עי' במבוא י"ז). אולי תעמוד לנו השעה וימצא ספר זה במתכנתו המקורית השלמה. אז יהיה מחובת המדע לפרסמו לא רק, כמו שעשיתי, על פי תכנו וענינו (עי' במבוא במקום הנ"ל), אלא כלשונו וצורתו. כי ראוי ר' חיים בן יחיא חבשוש ששמו יזכר בתוך חבורת הסופרים העברים שבסוף המאה התשע עשרה, וכל מה שנוסיף להוציא לאור מתנובת קולמוסו, הרי זה משובח.

ש. ד. גויטיין.

בין המצרים, תרצ"ט.

מ ב ו א

א. מסעו של יוסף הלוי בארץ תימן.

במאת השנים שלאחרי מסעו המפורסם של הדני קרסטן ניהבור (1763), אשר פתח את החקירה המדעית של ארץ תימן, ביקרו נוסעים אירופים שונים בארץ ההיא[1]. אך איש מהם לא הגיע להשכלה המזרחנית הרחבה, לגבורה ולכח הסבל, ואף לא — להצלחה ולמזל הטוב של החוקר היהודי „הצרפתי" יוסף הלוי[2]. אחרי שובו ממסע מחקר אל היהודים השחורים, הפלשא, שבארץ חבש (1868), הוטל עליו מטעם האקדמיה הספרותית הצרפתית ומטעם חברת „כל ישראל חברים"[3] לתור את תימן, כדי לקבץ את השרידים הנמצאים מ כ ת ו ב ו ת

1 על תיור ארץ תימן בזמן הנדון עיין ביחוד: א. צַיְהָמִי, ערב והערבים במאה השנים האחרונות (בגרמנית) 1875. הוֹגַרְת, תיור ארץ ערב (באנגלית) 1904. א. בראואר, האתנולוגיה של יהודי תימן (בגרמנית) 1934. את הספר האחרון אביא להלן בקצור בשם: בראואר.

2 הלוי נולד בשנת 1827 ומת שבע ימים בפריז בשנת 1917. מלבד חקירותיו בתנ"ך ובשפות שמיות, ביחוד אשורית וחבשית, נודעו גם פעולותיו כ ס ו פ ר ע ב ר י. ב„מבחר השירה העברית החדשה", שיצא לאור ע"י אשר ברש, נדפס שירו הציוני הנחמד הפותח במלים:

עוד לא נואשה תקותי
ארץ טובה ונאהבת
כי לפני בוא חליפתי
אמצא לי בך מקום לשבת.

(מספרו „מחברת מליצה ושיר", תרנ"ד, עמ' 67).
ועיין להלן הערה 20 בפרק א'.

3 צַיְהָמִי, עמ' 83. חברת כי"ח הוסיפה לשים לב ליהודי תימן. בשנת

השבאים הקדמונים וכדי לחקור את מצב היהודים שם. בדצמבר 1869 הגיע הלוי אל צנעא בירת תימן. ומשם יצא לתור את החלק המזרחי הצפוני של תימן שהוא מקומה של הממלכה הקדומה והמפוארה ש ב א, וכפי שגלה הלוי עצמו, של ממלכה קדומה אחרת, ממלכת מעין.

פרסום תוצאותיו של מסע מחקר זה עשה רשם כביר. קדם כל: הלוי השיג את עיקר מטרתו במלואה. בשעה שלפני נסיעתו לא היו ידועות אלא עשרות אחדות של כתובות שבאיות, יכל הוא לפרסם עתה העתקות של 685 כתובות. בדרך זו בסס הלוי ענף חדש של מחקר השפות השמיות ופתח שערים להכרת אחת התרביות המעניינות של העולם העתיק.

ושנית: מיציאתו מן העיר צנעא ועד הגיעו, בחזירתו, אל העיר מארב[4], עבר הלוי שטחים שלא דרכה בהם רגל אירופית — ושבחלקים רבים מהם לא דרכה בהם רגל אירופית אחרת עד היום הזה. הרחבה גדולה זו של האופק הגאוגרפי, ודוקא בארץ שנתפרסמה בעולם, הן ע"י התנ"ך (מלכת שבא!) והן ע"י הספרות היונית והרומית, נתקבלה בהתלהבות ובהכרת תודה. ובאחרונה: למקרא הספר „אבן ספיר" של ר' יעקב ספיר „מגלה יהודי תימן"[5] עלה בדעת יוסף הלוי להופיע בתימן בהתחפשות של רב ירושלמי אוסף צדקה בעד עניי עיר הקדש, והחל מן העיר צנעא נסע בלבוש מרי (רב) תימני[6]. הרבה צורות של אבנטורה

1910 נשלח על ידה אל צנעא מר יום טוב צמח, ואולם מחמת התנאים המקומיים לא יכלה החברה לפעול בכיוונה המקובל של החזקת בתי ספר וכיו"ב.

4 בספר של חבשוש תאר החלק העיקרי הזה של מסעות הלוי בעמ' 33—188.

5 בראואר עמ' 7.

6 לא לחנם תופס תואר לבושו התימני של יוסף הלוי מקום ניכר גם בדו"ח שלו, גם בפרסומים המדעיים שנעשו על יסוד הדו"ח האלה, וגם בספר אשר לפנינו עמ' 28.

נתגלו במאה התשע עשרה, המאה של התיורים המדעיים הגדולים. ואולם רעיון זה של תיור ארץ ברברית, משובשת גייסות, ומדברית למחצה, בלבוש קבצן מבקש נדבות עם כל הסבל והיסורים הכרוכים בכך — רעיון כזה היה יחיד במינו והעטיר את מסעות הלוי, נוסף על ערכם המעשי והמדעי, כליל תפארת רומנטי.

על אף כל אלה לא הגיע הלוי לידי נצול מלא של תוצאות מסעו. מטעמים שלא כאן המקום לברר, לא כתב הלוי ספר על נסיעתו בתימן, אלא הסתפק בפרסום שני דו"ח, אחד בשם „דין וחשבון על שליחות ארכיאולוגית בתימן" ברבעון Journal Asiatique[7] של שנת 1872, והשני בשם „מסע אל נג'ראן" בכתב העת Bulletin de la Société de Géographie de Paris[8] של השנים 1873, 1877. הדו"ח הראשון מקיף את כל הנסיעה, אך מקצר בספור עצם הנסיעה ומכיל בעיקר את העתקת הכתובות ותאורי מקומות מציאתן. השני הוא מפורט יותר, אך מגיע רק עד ואדי נג'ראן[9].

ב. כתבי היד של ספר המסעות של ר' חיים חבשוש.

בכל התיור המחקרי הזה, מיציאתו של הלוי מצנעא ועד סמוך לשיבתו אליה, ליוהו, והורהו הדרך, ואף חפש והעתיק בשבילו כתובות שבאיות, יהודי תימני בשם ר' חיים חבשוש. אמנם אין הלוי רומז

7 יובא להלן בקצור בצורת: JA.

8 יובא להלן בקצור בצורת B.S.G.P. בתוספת 1873 או 1877. כתב־עת זה איננו בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי של ירושלים. אני מודה לפרופסור ג. וי, מנהל בית הספרים, שטרח לשאול בשבילי כתב־עת זה מן הספריה הממלכתית של מצרים.

9 עיין להלן פרק ח' הערה 23. הלוי פרסם מאמר על נסיעתו גם בכתב העת Revue Israélite 1873; אך, כפי שהגיד לי ד"ר א. בראואר, לא מצא כתב עת זה אפילו בברלין. מכתב של הלוי על ערן נדפס ב„לבנון" כ"ו גליון מ"ה, עיין בראואר עמ' XIV.

אליו אלא בתאור צאתו מן העיר צנעא, ובתאור שאר הדרך הוא כותב כאלו היה לבדו בנסיעתו הגדולה והאיומה. אך עוד קודם שנמצאו רשימותיו של חבשוש המתפרסמות להלן, היה ידוע שחיים חבשוש הלך עם הלוי במסעותיו והעתיק כתובות בשבילו, כי הנוסע היהודי האוסטרי אדוארד גלאזר הזכיר זאת מפורש בספרו „מסע אל מארב", 1913, עמ' 5—166[10]. מה גדולה היתה אפוא שמחתי כשמצאתי בכתב יד קבוצי, שרכשה אותו הספריה הלאומית מידי מר יוסף חבארה בהשתדלות מר יהושע חטר בשנת 1933, קטעים גדולים מספר אחד שבו ספר ר' חיים חבשוש על נסיעתו עם יוסף הלוי. לאחר זמן הגיעה לידי גם העתקה אחרת של אותו כ"י שהביאה החוקר קרל ראתינס מתימן לגרמניה ושקנאה מר ש. שוקן. והעו"ד מר קהתי מסר לידי העתקה שלישית שהיא רכושו[11]. את תכן כתבי היד הנ"ל, פרט לתכן ספר המסעות של ר' חיים, תארתי ברבעון „קרית ספר" י"ד, 256—270. ברור היה שספר המסעות שבתוך כה"י הנ"ל אינו שלם. במקומות אחדים נזכר „חסרון יש כאן", יש קטעים הנפסקים באמצע המשפט, וגם סדר הדברים אינו מתוקן. אף על פי כן נראו לי הקטעים של ספר המסעות הכלולים בכה"י הנ"ל חשובים וצריכים פרסום, הן מפאת תכנם, הן מפאת לשונם הערבית העממית המעניינת. ואולם מכיון שנזכר בכה"י הנ"ל שר' חיים חבשוש כתב לפי בקשת הנוסע האוסטרי היהודי אדוארד גלאזר, פניתי בתחילת שנת 1934 אל פרופסור גרוהמן המטפל בעזבון גלאזר בשאלה אם נמצא העתק מכ"י זה בין נירותיו של המנוח. פרופסור גרוהמן ענה

10 גם ספר זה איננו בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי שבירושלים. המקום הנ"ל היה ידוע לי מספרם של מיטבוך־מורדטמן, כתובות שבאיות 1931, עמ' 243 הערה 1, ומספרו של בראואר עמ' 11, הערה 4.

11 שלשת כה"י יקראו להלן בקצור: כ"י ספריה, קהתי, שוקן.

אני מודה לכל הנזכרים גם במקום זה על נדיבותם בהשאילם לי כה"י הנ"ל במשך זמן רב. העתקה אחת נמצאת גם בידי מר יעיש נראף, ואחת, גרועה והסרה, בידי משפחת חבשוש בתל־אביב.

בשלילה והזכיר שבעזבון גלאזר נמצאים רק העתקים בכתב עברי של כתובות שבאיות שעשאם חיים חבשוש. אז החלטתי לפרסם את שרידי ספר המסעות, והודעתי על כך בספרי Jemenica (עמ' IV) שהופיע באותה שנה. ואולם בתשומת לב למצב הנזכר לעיל של כתבי היד הססתי והתמהמהתי. ולא לחנם. כעבור שנה וחצי בערך כתב לי פרופסור Mittwoch ששמע מפרופסור Rhodokanakis חוקר ותיק של עתיקות תימן, שאכן נמצא ספר המסעות של ר' חיים חבשוש בעזבון גלאזר השמור באקדמיה הוינאית, ושהוא, פרופסור מיטבוך, מציע שאני אפרסמו[12]. עדיין פקפקתי וחששתי שמא נתחלפו לפרופסור רודוקנקיס, שאינו מבני אומתנו, העתקי הכתובות שנזכרו במכתבו של גרוהמן בספר המסעות. אך המלומד הצעיר ד"ר א. שטרויס, שהואיל בטובו לבדוק את כה"י לפי בקשתי, אשר את דבריו של פרופ' רודוקנקיס, וסוף סוף הגיע לידי, בתחילת שנת 1938 צלום כ"י גלאזר, שנעשה בהוצאת שוקן ברלין. כה"י נמצא כמעט שלם, אך אחרי דף 224, במקום שניכר שהוא קרוב לסוף, נפסק כה"י באמצע משפט. שוב נצרכתי לבקש לעשות חפושים בוינא, שמא ימצא עוד השאר. אך החפושים היו לשוא. הישועה באה ממקום שלא צפיתי לו. נודע לי שכ"י גלאזר נכתב בידי החכם כמוהר"ר ע מ ר מ ק ר ח י צ"ו, שהוא כיום הרב הראשי של צנעא. כה"י נכתב בשנת תרנ"ד, ולא היתה אפוא תקוה שאחרי ארבעים וחמש שנים יהיה שמור עוד זכר של פרטי חבורו. אך טעיתי. בחדש אלול שנת תרצ"ח קבלתי מר' עמרם קרח תשעה דפים מ א ו ת ו כ ת ב י ד בלוית מכתב תשובה, שמחמת תכנו החשוב אדפיסו כאן בהשמטות אחדות:

בע"ה צנעא כ"ג אלול צ"ח.

מע' כבוד ה"ר שלמה דוב גויטיין שלום וברכה.

מכתבו מיום ח"י מ"א צ"ח קבלתי ע"ד ס' חזיון תימן

12 אני מודה לפרופסור מיטבוך גם במקום זה על נדיבותו זו.

להר' חיים יחיא חבשוש ז"ל ורצון מע' להשיב על שאלותיו.

א) חבשוש לא היה בדעתו לחבר ספר ע"ד מסעו עם החכם יוסף הלוי ז"ל, ור"ק לבקשת הד"ר גלאזר נעתר לחבר ספר זה.

ב) חבשוש יודע היה לכתוב. אבל אינו סופר. גם כשהחל לחבר ספר זה, היה לוקח פסת ניר אשר תזדמן לו, רחבה או ארוכה, מרובעת או בעלת קרנות, וכותב עליה בעט עופרת, ודוקא בזמן הפנוי בתחלת הלילה וסופו[13].

ומדי יום יום הייתי לוקח פסת ניר של אותו יום כדי להעתיקה בכתב עברי מיושר.

ג) כשנשלם הספר הלכתי אני וחבשוש אל הבית אשר שם גלאזר. הספר נתתיו ביד גלאזר והוא עשה חשבון ושילם לי שכר ההעתקה.

ד) הספר מכיל נסיעת חבשוש עם יוסף הלוי בכל הדרך, הליכה וחזרה.

ה) קטעי הניר שהיה כותב עליהם חבשוש בלי ספק שנאבדו, כי אינן ראויים להיות כריכה ולא קובץ.

ו) עתה כשבקשתי מאת קרובי המנוח חבשוש לחפש אחר שרידי החבור, הנה חפשו ומצאו מגוף ההעתקה שהעתקתי דפים מספר 225, 226, וממספר 234 עד 239.

זה לפלא בעיני, לא אדע אם גלאזר החזיר לחבשוש חלק מהספר, כי מזמן שנמסר הספר ביד גלאזר בשנת תרנ"ד עד אסיפת חבשוש חדש טבת תרנ"ט לא שמעתי מפיו דבר חדש, אלא שהיה מתרעם על גלאזר שלא שלח לו מכתב אחר חזרתו לארצו.

13 בדבריו אלה של הרב הנכבד אני רואה רמז דק לכך שספורי מסעות אינם סוף סוף דברי תורה, ואין לעסוק בהם אלא בזמן שלא יום ולא לילה.

ז) מה שהיה בידיעת חבשוש ממצב היהודים בתימן כתב בשפת הקדש קובץ קטן בפני עצמו קראו הליכות תמא.

קונטרס קטן אחד מרשימות העפרון של המחבר, שר' עמרם רומז להן במכתבו, נשמר ומשפחת חבשוש מסרה אותו לידי סמוך להדפסת הספר. השואה מדויקת בין קונטרס זה ובין ארבעת כתבי היד שברשותי מוכיחה — מה שהוכחתי אמנם עוד לפני שנה על יסוד בקורת פנימית של כתבי היד[14]—: ששלושת כה"י המאוחרים והמקוטעים אינם העתקים של כה"י הקדום והמקורי, אלא הם נובעים מהעתקות אחרות שנעשו על פי רשימות המחבר אחרי שנתבלבלו ואבדו מקצתן. גם אחרי מציאת כ"י גלאזר לא נעשו אפוא שאר כה"י מיותרים ורק חבל שהם מכילים פחות מחצי החמר. ואמנם דרך כלל אין הבדלים גדולים בנוסח ארבעת כה"י[15]. גם עדות ר' עמרם קרח נ"י וגם בקורת הנוסחות עצמה מלמדות שיש להעריך את כ"י גלאזר כ„דעה אחרונה" של המחבר.

בתחילת הספר נמצאת מעין הקדמה שצוינה בכ"י גלאזר במספרים מיוחדים ושניכרת גם ברשימות המחבר כחלק נפרד. היא כתובה ערבית שלא כעיקר הספר הכתוב בתחילתו עברית. הנני נותן כאן תרגומה:

„כשנתפרסם בירושלם עה"ק, בעתון עורך האור, בשנת תרנ"ג[16] המכתב אל כבוד מורי ורבי, רב החשיבות,

14 ממאמרי על חיים חבשוש בספר מאנגם הושמט, מחוסר מקום, החלק המטפל בכה"י וביחסים המסובכים ביניהם. ע"ש עמ' 89 הערה 1. אני דוחה את פרסום הברורים האלה לזמן הדפסת המקור הערבי.

15 אעיר שבעמ' 11 יש ברשימות המחבר דוקא „שאיפת" ולא „שאפת", ע"ש הערה 3; „החצרות" ולא „והחצרות", ע"ש הערה 4.

16 עברתי על כרך שנת תרנ"ג של עתון „האור" ולא מצאתי בו אלא ברוז של העדה התימנית שבירושלים.

רם המעלה, שהאיר שכלי, ועוררני מתרדמתי, ולמדני חכמתי, והסיר מסך צללי מחשבתי, החכם הנכבד, התייר יוסף הלוי הצרפתי, אשר נאנחו לבבות האמללים בבואו אלינו בשנת 1287 (1869), כי הצרות היו מבהילות וכמעט כלו כל הקצין, ומסבת בואו והתעסקותו במחקר מצבנו פרחו שכליהם וחשבו שתהיה להם הרוחה מן הצרות כמו לשאר אחיהם, ושישתדל בעבורם בהריצו מכתבים אל בעלי הצדקה, והם לא ידעו שהוא בלי ספק שכחם בלבבו, ושתקותם שבה מעל; וכאשר עברו בערך 20 שנה מזמן נסיעת מורי, עדיין לא פסקו אחדים מחברי לקוות לרחמי אחיהם אשר תחת שלטון הממשלה הרוממה (התורכית) וזולתם, ולשם כך נתפרסם המכתב הנזכר לעיל, אך לא הגיעה ממנו (מהלוי) שום ידיעה, וכאשר הראיתי את המכתב למעלת רעי המכובד, המפואר בחכמתו ובמדותיו הרצויות אדון התיירים, הצייר, המהנדס, התוכן גלאזר האוסטרי, בקש ממני, אני המתלמד בתיירות, שארשום לו כיצד היה ומה קרה אותנו, אני ומורי יוסף; ולכבודו נטלתי עלי לפרש לו מה שאירע ומה שהיה עמנו, אף כי הרבה דברים אזלו מזכרוני מחמת אורך הזמן מנסיעתנו. ועוד בארתי מקצת שאר ענינים ממה שנראה לי. ואחל לסדר דברי בלשון העברית ואומר..."

ברשימות המחבר נכתבה הקדמה זו באופן בלתי מסודר מאד. ואכן היא, מן הצד הספרותי, החלק החלש ביותר של ספרו. חשובה בה בעיקר העדות הנאמנה של הערצה והכרת תודה ליוסף הלוי.

ג. המחבר וספרו.

עצם שם המחבר מורה על חשקו בחקירות.
שמו המלא, כפי שהוא נרשם בשער הספר בכ"י גלאזר, ושם

בדף 41, הוא חיים בן יחיא בן סאלם אלפתיחי המכונה חבשוש[17]. שם המשפחה „אלפתיחי" לא נמצא בשום מקום זולתי השנים הנזכרים, גם לא בקונטרס רשימותיו של המחבר (בהן הוא כותב סתם: חיים בן יחיא חבשוש). כפי שילמד הקורא מפרק ו' הערה 61 ומפרק י"א הערה 37, יחס המחבר לעצמו שם זה על יסוד חקירותיו, ולא היה לכאורה ידוע בו בצנעא עירו.

את רוב הידיעות על חייו ואישיותו צריכים אנו לשאוב מכתביו. חוץ מספר המסעות המתפרסם כאן, חבר ספר על קורות יהודי תימן, שקראו, לפי מכתב הרב עמרם קרח נ"י המובא לעיל, בשם „הליכות תמא"[18]. הספר, או קטעים ממנו, נכללו בכה"י הקבוציים שהזכרנום לעיל ותאור מפורט של תכנו ניתן במאמרי ב„קרית ספר" י"ד.

עוד בשנת 1858, בזמן בקורו של ר' יעקב ספיר בארץ תימן, היה חיים חבשוש אדם מבוגר. כי, כפי שהוא מספר לנו כאן עמ' 37, היה אז בתוך הקהל שברחו מצנעא מחמת המציק והושם בבית הכלא עם יהודים אחרים בשביל יעקב ספיר. חבשוש היה חרש נחושת,

17 המשפחה (צאצאי אחי המחבר) בא"י מבטאת שם זה חבשוש בחירק. מורדטמן-מיטבוך כותבים חבשוש בפתח. הפיכת פתח לחירק בהברה סגורה היא תופעה נפוצה בשפות השמיות.

18 בשלשת כה"י אשר לפני אין שם זה נשמר, והמעתיקים קראו לספרו „קורות הזמן" או „דופי הזמן" על שם ספר אחר קדמון שנעתק בראש כה"י הקבוציים. אחיו של ר' חיים חבשוש, ר' סלימאן חבשוש, חבר קונטרס על המצור הקשה של צנעא שבשנת 1905. קונטרס זה נקרא בכה"י „אשכלות מרורות והליכות שבא" (פורסם על ידי ב„קבץ על יד" של חברת מקיצי נרדמים, ירושלים שנת צ"ח). אפשר שבחלק השני של שם זה, „הליכות שבא", יש בלבול בשם „הליכות תמא" של ספר מחברנו.

אגב, ר' סלימאן חבשוש, אחיו של ר' חיים, אינו „אחד מן הרבנים ראשי הישיבה דק"ק צנעא שהיה אחד המסכימים על ס' עץ חיים הנדפס בירושלם תרנ"ד", כפי שכתבתי שם בהקדמה. בינתים נתברר לי שמשפחת חבשוש ענפה מאד. עיין, למשל, „אהל דוד" של ר' דוד ששון מפתח שמות המשפחות.

ואפשר שמקצועו זה קרבו אל התעסקותו בכתב השבאי. כי דוקא בימים ההם התחילו חוקרים וסוחרי עתיקות להתענין בלוחות הנחושת העתיקים הכתובים בכתב שבאי, וחבשוש מזכיר שגם הוא קנה לוחות כאלה, עבד מקצתם במלאכתו מלאכת הנחושת, ומכר מקצתם לעיר עדן (עמ' 105). ואולם לר' חיים היה ענין מיוחד בכתב השבאי. כדרך אנשי מקומו האמין שבכתב זה גנוזים שמות השדים, ומכיון שהיה מומחה לקבלה מעשית, הרגיל עצמו בהעתקת האותיות השבאיות המשונות האלה (עמ' 6), אם כי לא ידע פרושן (עמ' 71). מיד בבואו של יוסף הלוי אל צנעא התקשר אתו, ואכן ספור התקשרותו עם התייר החוקר, כפי שהוא מסופר בספרנו, הוא אופיי מאד לשני האנשים גם יחד. לא לחנם בחר יוסף הלוי בחיים חבשוש כמורה דרך. היתה לו הזדמנות לבחון את זריזותו ונאמנותו בהעתקת כתובות שבאיות עוד קודם צאתם למסעם הגדול. אין אנו צריכים לסמוך כאן על עדות ר' חיים בעמ' 8. בזמן ששכב הלוי על ערש הדוי בעיר צנעא הלך חבשוש אל העיר גימאן הסמוכה לצנעא והעתיק שם כתובות (פרק ב'). כפי שמספר לנו הלוי, יצא הוא לשם בעצמו אחרי שקם מחליו, והיתה לו אפוא הזדמנות לבחון את ההעתקות שהביאן אליו חבשוש (עמ' 21 הערה 30). על החלק החשוב, המכריע, של ר' חיים חבשוש בהצלחת נסיעת המחקר של יוסף הלוי נעמוד להלן בפרק מיוחד. גם אחרי מסע זה לא פסק חבשוש מלעסוק בחפוש כתובות שבאיות והעתקתן. הוא היה מורה דרך בענין זה למאסף היותר גדול של כתובות, לאדוארד גלאזר, וגם לחוקרים אחרים. אנו מוצאים עוד את חבשוש בשליחות מיוחדת אחת: כשנתגלו מכרות זהב במקום אחד בתימן, שלחו לשם הפחה התורכי והטיל עליו לחבר תזכיר על מציאת זהב בתימן, ותזכיר זה, או תמציתו, נשמר לנו בכ"י הספריה צ"ח ע"ב. יחד עם יהודים אחרים חתם חיים חבשוש, ובכתב שבאי דוקא, על מכתב גלוי בנוגע למצב

יהודי תימן שהגיע לידי משה מנטפיורי[19]. בטבת תרנ"ט הלך לעולמו.

רק באחרית ימיו התחיל במלאכת הכתיבה. „עתה... בשביעי של פסח שנת תרנ"ג" היה עסוק בספרו על קורות התימנים (כ"י הספריה נ"ב ע"א)[20], ובשנת תרנ"ד חבר את ספר המסעות (עיין למשל עמ' 53: „ובחודש זה, חשון תרנ"ד)". ואולם ענין הכתיבה לא בא לו פתאום. היתה לו ההכנה הפנימית לכך. התקשרותו האמיצה ביוסף הלוי חוללה בו מהפכה רוחנית. ובשני כוונים: הלוי בקש לחקור את מצב היהודים (והערבים). מתוך שאלותיו של הלוי למד חבשוש מה מענין ומה ראוי לחקירה. ואפשר שעוד יעקב ספיר הדליק בו את הניצוץ הראשון של חקרנות בקורות העתים ובמצבים חברותיים. ושנית: הלוי היה „משכיל" מובהק. הבוז לקבלה המעשית ולאמונות טפלות, בטול האמון באגדות ובמעשי נסים, השקפות אירופיות על שאלות חברותיות ואנושיות כלליות נעשו מאז נסיעתו של יוסף הלוי לקנין רוחני של חיים חבשוש ושל חוג חבריו[21]. ואחרי הלוי באו נוסעים אחרים שחבשוש התקרב אליהם. גורם חשוב מאד היו גם העתונים והספרים העבריים שהגיעו לתימן כבר בימים ההם. לא לחנם הצטלם המחבר כש„המגיד"

19 „מכתב גלוי אל... משה מונטיפיורי" 1877, עמ' 136.
הנני מודה למר אברהם יערי שהעירני על מקום זה. חבשוש קורא לעצמו כאן: „המעורר ישני פניצי (קרא: פרנצי=צרפת?) ומקיץ נרדמי אירפא". הכונה אולי ליוסף הלוי שנתן ליהודי תימן תקוה שיעזר להם, וכנראה לא קיים. עיין לעיל בהקדמת המחבר.

20 אך אפשר שהיה עסוק בכתיבת ספר זה גם אחרי גמר ספר המסעות. כי בספר המסעות הוא מעיר לפעמים שיסביר ענין במקום אחר, והכונה לספר הראשון.

21 מהם אזכיר את „תוכן (חוקר הכוכבים) התימנים סעיד בן הנכבד יוסף ערוסי" (עיין להלן עמ' 29) שגם הוא חבר ספר על קורות התימנים במאה התשע עשרה (עיין „קרית ספר" י"ד 261), וביחוד את ר' יחיא קאפח, עיין עליו להלן עמ' 10 וביחוד עמ' 66 הערה 47.

תקוע לו בידו[22], ומי שמצוי אצל הספרות של הימים ההם ירגיש בלי ספק את השפעתה בדרך כתיבתו של חיים חבשוש — גם כשהוא כותב ערבית.

ואולם כל ההשפעות האלה לא היו פועלות, אלמלא היו יהודי תימן בית קבול נוח לקליטתן. חכמים תימנים כתבו קונטרסים על קורות אחיהם עוד קודם בוא יעקב ספיר או יוסף הלוי אל ארצם[23]. הנגוד בין בעלי הפשט ואדוקי הקבלה היה קיים עוד לפני יוסף הלוי (ע"ע 66) והיה בלי ספק גורם של תסיסה רוחנית ידועה, והעמקתם של התימנים בלמוד התנ"ך, המשנה, הרמב"ם, וספרות המדרש והמוסר נתנה בידם את המכשיר הדרוש לפתוח המחשבה: את צחות הלשון (ע"ע 36).

ורבנו חיים בפרט היה אדם מחונן בערנות יוצאת מגדר הרגיל. היה זה איש בינים. כלומר, מצד אחד עמד חבשוש בשתי רגליו על האדמה המוצקה של תימן, תימן היהודית והערבית; אך מצד אחר קנה לו, ע"י המגע עם העולם האירופי־העברי, עינים חדשות, עינים שהביטו בהתעניינות — כמעט בהתענינות של זר — ובבקורת על כל הנעשה בארץ מולדתו; ומה שחשוב לא פחות: ניתן לו גם פה לבטא בו מה שראה בעיניו החדשות. באופן זה נעשה חבשוש למליץ נאמן בין ארץ תימן ובין הקורא שאינו תימני, כשם שהוא לגבי התימנים — כך נדמה לי — אספקלריא מאירה של עולם שהיה ידוע להם, אלא שלא ראוהו באופן בהיר כזה מקדם.

ואכן מפליאים רוחב חוג התעניינותו וחריפות הסתכלותו של חיים חבשוש. פרטים ארכאולוגיים מסובכים, הערכת פעולת המנגנון של החיים הכלכליים, אמצעים להפלת העובר, ההלכה של כת אסלאמית

22 השערתו של ר' בנימין, בירחון „מאזנים" תרצ"ט, 395, קלעה אפוא אל האמת.

23 השוה „קרית ספר", י"ד 257—261.

נדחה, באור היסטורי של מנהג או תופעה פוליטית — כל אלה ועשרות נושאים כיוצא בהם מעסיקים את רוחו הפקוחה של „המתלמד בחכמת התיירות". אמנם יש באלה קצת מן הזריזות של הצנעאני הערום היודע תחבולה לכל מצוק ותרוץ לכל קושיא. אך חיים חבשוש הוא מרומם הרבה מדרגות מעל ה„כל־בו"יות העצבנית המפתיעה אותך לפעמים אצל הגבר התימני. יש בו בחבשוש מדה יקרה שנוכל לכנותה בבטוי התנ"כי: ל ב ש ו מ ע. הוא מבין — ועוזר להבין — את רוחו התמימה של הכפרי, את גאותם העורת של אנשי השבטים, את נדיבותו הפזרנית של העני ואת השתמטיותיו של הכילי וכו' וכו' — אכן, הצד האנושי בספר זה אינו נופל בערכו מן הצד האינפורמטיבי.

והצד האנושי המענין ביותר הוא — הכותב עצמו. בכל דף בולטת אישיותו. קודם כל מורגש האדם ה ע י ר ו נ י הנפגש עם הטבע והאדם שמחוץ לחומת העיר. בלי בושה חבשוש מזכיר כמה פחדים פחד כל עת ורגע, כמה לא יכל לסבול תלאות הדרך וצמצום במאכל ומשתה, הוא בז לאנשי הכפרים והמדבר ולועג להם, אך מתפעל מכח סבלם וכיצד משליכים הם את נפשם מנגד על לא דבר. ועירוני הוא יחסו אל „ ה מ מ ל כ ה ה ר מ ה " העתמנית שאין חבשוש פוסק מלשבחה (אם כי אין עינו עורת לגבי חסרונותיה, ע"ע 172). אין כאן הבדל בין היהודי חבשוש ובין החכם המוסלמי א ל ו א ס ע י שאת ספרו הערבי „קורות תימן" אני מביא בהערות ספר זה לעתים קרובות. לעומת האנרכיה של שלטון השבטים, העירוני משתוקק לאיזו ממשלה תקיפה שהיא, ובלבד שתדע לדכא את השבטים ולהבטיח שלום וסדר בארץ.

שנית, חבשוש הוא לפי מהותו ב ע ל מ ל א כ ה, בעל מלאכה המכבד עבודה טובה והמבזה עבודה רעה, ולא רק במקצועו, מלאכת המתכת. הוא יכול לספר דברים של ממש על בנינים, מלבושים,

מאכלים, וכיו"ב, מפני שהוא יודע להעריך חומר, ומבין, או מבקש להבין, איך משתמשים בו.

אין צורך לאמר שחבשוש הוא יהודי חרד המדקדק במצוה קלה כבחמורה גם במסעות המדבר הקשים. אך נצני הבקורת של המקובל בעולם היהודי נפרים היטב. עיין למשל בסיום האירוני של דבריו על הדלות המופלגת של בעל בית יהודי: „אבל התפלה היתה כתקונה, לא חסר בה כלום" (ע"ע 173). הקו העיקרי ביהדותו היא „המשכילות". המהפכה מאדם שהיה עוסק בקבלה מעשית לאדם לועג ל„פתאים שלנו המאמינים בכל דבר" (ע"ע 34) בולטת מאד. לפעמים אנחנו עדים למהפכה הזאת אגב עצם הרצאת הדברים, למשל בספור הנוגע אל הלב באמת כיצד בא חבשוש לידי הערכה חדשה של קדושת חיי העובר (153—155). ריח של משכילות יש גם ביחסו אל שאינו יהודי. אמנם כבר נאמר בספרי ההלכה שלנו שאסור להונות את הגוי בדברים (ע"ע 22), ולא כל שכן בממון (ע"ע 190), אך ההדגשה היתרה של אסור זה היא אופיית למשכיל של הדורות האחרונים.

חבשוש מחונן כשרון טבעי של מספר. ספוריו הם דרך כלל יחידות קצרות מגובשות היטב, אנשיו מדברים בהתאם למעמדם ומצבם, וגם עריכת הספר בכללו מעידה על חוש מפותח למדי למה שיוכל להיות מענין ומושך את הקורא. והוא אמן ממש בהחיאת תמונה על ידי הבלטת קוים מועטים בעלי רשם. השוה למשל את תאור כניסתו אל בית האשה הרוחצת בעמ' 95, או ביאתו אל בתי היהודים בואדי נג'ראן, עמ' 143 — דברים של מה בכך, אך מוצגים בכח ציור חזק.

גלאזר בקש מחבשוש לכתוב את ספרו בשפת יהודי צנעא[24].

24 ע"ע 36. ואולם עד כמה שידוע לנו, לא הספיק הבשוש לתרגם את

חבשוש לא מלא אחרי בקשה זו בדיוק, אלא עשה מה שהיהודים דוברי ערבית — בדורות האחרונים — עשו לפי הרוב כשבאו לכתוב או להדפיס ערבית באותיות עבריות: הוא כתב בשפה שהיא קרובה לספרותית אלא שהיא מלאה ניבים וצורות דקדוקיות משפת הדבור של יהודי צנעא. אכן היהודים יצרו אותה שפה ערבית כתובה שאליה היו הערבים מגיעים אולי, לו התפתחו התפתחות לאומית נורמלית: שפה שהיא רוויה חיות של שפת הדבור המקומית ושהיא בכל זאת מרוממה מעל הקלוקלות של שפת השוק.

האופי הדו־פרצופי של שפת המקור הסבה למתרגם קשיים ידועים, מפני שלפעמים היה מקום לשאלה אם לא כוון המחבר למובן אחר של המלה הספרותית משיש לה באמת. אך מקומות ספק אלה היו מעטים, והקשיים שנבעו מן האופי הדיאלקטי של שפת הספר נפתרו כלם או כמעט כלם.

כדרך אדם שלא למד את מלאכת הכתיבה בדרך שיטתית, אין חבשוש שומר על אחדות הסגנון, אלא משנה, יחד עם הנושא, גם את אופן ספורו. יש בזה מעלה, אך גם קשי לגבי המתרגם. השתדלתי לשמור בתרגומי לא רק על המובן המדויק של המלים והמשפטים, אלא גם על אופן הרצאת הדברים. אם ירגיש אפוא הקורא לפעמים בקפיצות ותמורות בסגנון, ידע נא שיש לפניו בבואה, או נסיון של יצירת בבואה, של המקור.

בסוף סקירה זו על המחבר וספרו רצוננו להזכיר — נוסף על המדות שמנינו לעיל — עוד מדה אחת: חבשוש מלא הומור ובדיחות ומשלח ומפזר את חצי לעגו מעל גפי מרומי משכילותו. אך יחד עם

הספר מערבית לעברית, או להעתיק את החלק העברי לערבית, כפי שבקשו גלאזר שם.

זה הוא אדם נאיבי, גלוי לב, ומוגבל. שניות זו של סאטירה מגבוה ופשטות תמימה משוה לספר לוית חן מיוחדת.

ד. חבשוש והלוי

נותר לנו לברר את היחס בין ספורו של חיים חבשוש והדיונים־והחשבונות של יוסף הלוי. מתוך ספורו של חבשוש יוצא שקנה לו במסעותיו עם הלוי שלש זכיות גדולות, שאחת מהן למעלה מכל ספק, אחת קרובה לודאי, ואחת מתקבלת על הדעת, אך לא חשוב היום אם היתה באמת או לא. א) הוא הורה את הלוי בדרכו ודאג לשלומו ואסף בשבילו ידיעות מועילות, הן מפי אנשים, הן ע"י הסתכלות עצמו. ב) הוא העתיק את הכתובות השבאיות שהלוי הביאן אח"כ לאירופה. ג) הוא הוא שגרם לכך שיוסף הלוי לא הלך, כפי שהיה עם לבבו, אל מארב בירת השבאים, שהיתה ידועה מקודם, אלא אל ארץ נהם, ארץ אלג'וף, ואל ואדי נג'ראן שהלוי דרך בהן כאירופי ראשון.

לפי חבשוש, שנראה כאן כמסיח לפי תומו (ע"ע 33—34 וגם 183), יצאו הוא והלוי מצנעא כשלא העלו על דעתם שהם הולכים למסע מחקר גדול. הם הלכו, על פי עצת חבשוש — ובלי שום צידה או ממון — אל עיר אלמדיד הרחוקה מצנעא מהלך יום אחד, ומאחר שלא מצאו שם מה שבקשו, נתגלגלה הנסיעה מתחנה לתחנה עד שהגיעו אל ואדי נג'ראן, הנקודה הקיצונית ביותר של מסעם. ואולם לפי JA עמ' 13 הלך הלוי בכל הדרך הרחוקה והבלתי ידועה גם לצנעאנים (כפי שהוא מדגיש שם) על יסוד תכנית מחושבת ומסודרת מראש. שקילה זהירה של תנאי המקום והזמן תביא אולי לידי הכרעה לטובת ספורו של חיים חבשוש. אך זאת היא סוף־סוף שאלה של עבר, ואין צרך להכריע בה[25]. גם אין להרבות דברים

25 גם בנוגע לתאריך היציאה מצנעא אין שני הנוסעים מסכימים זה

בשאלה מדוע אין הלוי מזכיר את חבשוש אלא אגב ספור היציאה מצנעא. כפי שהגיד לי האתנולוג המנוסה ד"ר א. בראואר, נהגו גם נוסעים מפורסמים אחרים של המאה התשע עשרה להעלים את זכיות עוזריהם המקומיים. וגם במקרה שהעלמה זו תביא לידי סתירות שבשום פנים אין להלמן, כמו בספוריהם של שני הנוסעים על הקורות בעיר צרואח (ע"ע 194, הערה 25), אל נא נהרהר אחרי חולשותיו הקטנות של אדם חשוב.

נשארת שאלת העתקת הכתובות. ואכן שאלה זו איננה היסטורית בלבד. חבשוש מעיד במפורש שהלוי העתיק במו ידיו רק את הכתובות בחורבת בנאת עאד (ע"ע 101—102); הוא מזכיר עוד שהלוי הלך אחרי עקבותיו בחורבות מעין (ע"ע 108), אך בשאר מקומות לא יכול הלוי, כדברי חבשוש, לצאת עצמו מבתי היהודים שישב בהם מחמת סכנת הדרכים, אלא חבשוש חפש והעתיק בשבילו (עיין למשל ע' 128). מסתבר שאם דבריו אלה של חבשוש כנים — ואכן יש להם על מה שיסמוכו, אם משוים אותם למה שמספרים שאר הנוסעים שחפשו כתובות בתימן — הרי יש להתיחס אל „כתובות הלוי" אחרת מאשר בהנחה שהלוי העתיקן בעצמו[26]. אין זה צריך להתפרש דוקא לגריעותא. בזמן הנסיעה, לא ידע חבשוש עוד את מובנן של האותיות השבאיות (ע"ל), ומאחר שאנו מוצאים שרבות מן הכתובות האלה תכנן ברור ומתוקן, הרי יש להניח שחבשוש

עם זה. חבשוש קובע את ר"ח אדר תר"ל כתאריך היציאה, ומכיון שיום כמו זה נוח להזכר, נראים הדברים שיש אמת בעדותו של חבשוש. ואולם שנת תר"ל היתה שנת עבור. ר"ח אדר א' היה 2 לפברואר 1870, ר"ח אדר ב' היה 4 למרץ. הלוי סותר עצמו, פעם הוא מזכיר את 15 למרץ ופעם את 20 למרץ כתאריך היציאה. קשה להלם את הדברים, מפני שתאריכי הלוי בעצם הנסיעה גם הם אינם מכוונים, עיין עַיְהַמִי בספר הנזכר בהערה 1, עמ' 92.

26 דבר זה חשוב ביותר מפני שמקצתן או רובן של הכתובות נשמדו בינתים. השוה עמ' 118.

עשה את מלאכתו בזריזות ובדייקנות. בשאלה זו יהיה אפשר להגיע לידי החלטה סופית אולי רק ע"י בדיקת העתקותיו של חבשוש הנמצאות בעזבונו של גלאזר.

יחסו של חבשוש אל רבו הלוי הוא אחד הדברים המעניינים ביותר שבספר זה. דברתי על השאלה בקצת אריכות במאמרי בספר מאגנס, ואיני רוצה לשנות אחרי הדברים האלה. כאן יש להוסיף רק את זאת: ביחסו של חבשוש אל רבו אנו מוצאים אותה כפילות שצוינה לעיל כאופיית לספרו בכלל: לעג של בקורת מעורב בתמימות של הערצה.

ראשי תיבות וכיו"ב

אלואסעי — עבד אלואסע אלואסעי, תאריך אלימן, אלקאהרה 1346. עי' במבוא עמ' כ"א.

המספרים בסוגרים מרובעים [] רומזים לכתביד גלאזר, עיין במבוא עמ' י"ג. אם אתה מוצא, למשל, בהערה 8 בעמ' 3 את המלים: עיין להלן עמ' [30], עליך לחפש את המספר [30] שבתוך הפנים; נמצא בעמ' 26 של הספר.

מרי — כמו רבי או רב אצל שאר היהודים.

קביליים — בני השבטים בתימן, ע"ע 36 הערה 11.

ריאל — מטבע הכסף של תימן, ע"ע 52 הערה 16.

קדח — מדת היובש והלח, ע"ע 46 הערה 1.

ג' — ג'ים.

ג — גין.

פרק א

התקשרותו של המחבר עם התייר החוקר יוסף הלוי

מצב יהודי תימן בזמן בוא יוסף הלוי אל ארצם

[1] הנני עורך לפניך, קורא יקר, קצת ממצבנו הראשון, עת בא אל מחנה קדשנו החכם התייר כמהר"ר יוסף הלוי הצרפתי הי"ו, לעשות שליחותו לגלות ספוני טמוני חול, שפת השבאים הקדמונים, היא העת האחרונה אשר בה ירדה ממלכת תימן פלאים, ומושלים עריצים קמו בכל כפר עיר ופלך, ורק השם נשאר לאחד מצאצאי עלי אמיר אלמומנין (נגיד המאמינים) בשם כהן ומלך, שמו מחסן אלשהארי[1], ועל הרוב היתה ישיבתו בכפר קטן קרוב למדינת צנעא, בית זבטאן[2] שמו. וזה המלך כל אשר מצאה ידו לעשות בכח תורתו ומפרשי מפרשי דתו עשה, אף אם היו ידיו ריקניות מכל מקנה וקנין, עם כל זה ידיו מלאות ומגואלות

1 שמו המלא: מַחְסֶן בן אחמד אלשַהארי המכונה אלמַתַוַפל (כנוי זה היה מצוי גם אצל אמאמים אחרים, וגם האמאם של עכשו הוא בעל כנוי זה). מנוהו בשנת 1271 (=1854/5, עיין אלואסעי 92), אך לא יכל לאמאם האחר שהיה באותה שעה; חזרו והקימוהו ב־1274 (=1857/8, ע"ש 95), ורק בשנת 1277 (=1860/1), כאשר השתלטו כת האסמאעילים (עיין במבוא) על סביבות צנעא, הכירו בו שבטים מרובים יותר, ע"ש 103. חבשוש מדבר כאן על מלכותו השלישית של מַחְסֶן.

2 דרומית לצנעא. לפי אלואסעי 101 ישב בכפר סנאע, והוא סמוך לבית זבמאן.

בדם הרב אשר שופך מעוברי רצונו[3], וגם שר שלום היהודי הלוי לבית אלשיך[4] הסיר את ראשו מעליו ואת אחיו נתן בבור עד אשר נתנו כפר נפשם למען מצוא די חית נפשו[5].

אחד ממרעיו ומקורביו, אלסייד מחמד בן יחיא חמיד אלדין[6] שמו, נתן לו משרה ועשאו לו למשנה למלא מקומו בהעיר צנעא, והוא כדי לנצל את היהודים אשר שם. וזה המשנה בבקיאותו הגדולה בספרי סופריהם [2] גלה לנו טעם נסתר והוא שהיהודי נמשל לכרתי וכל זמן שכורתים אותו ישוב לצמוח כבראשונה, ועל כן מוכרח לשלם הכסף הנדרש לו ולמלכו בכל עת וזמן כדי שלא ישאר להיהודי כי אם שבעה ריאל לערך קי"ב גרוש עתמאני. וזה חדוש גדול שמענו ממנו על ידי יסורים ועינוים קשים, ואולי מצא זה הטעם בשולי ספר לאחד קדוש להם או הוציאו מסברא זרה לכל ישר לב ולנו בפרט, ולולי לא הניח לו הזמן להפיק זממו בבוא ממשלת החסד והרחמים, ממשלתנו

3 כלומר: הוא שפך דם מתנגדיו.

4 משפחת הלוי אלשיך היא מן המשפחות החשובות שבתימן. אביהם הראשון, מארי יחיא הלוי אלשיך, עמר בראש הקהל שחזרו אל צנעא אחרי גלות מוזע בשנת 1677/8 ויסדו את עיר היהודים הקיימת עד עתה. בית הכנסת של משפחה זו הוא אחד הגדולים שבצנעא.

על רצח מארי שלום אלשיך מספר ר' יעקב ספיר באריכות בספרו „אבן ספיר" ח"ב, סימן נ"ג, עמ' קמ"ו—קמ"ט. בשובו ממסעו בהודו ובאוסטרליה וכו' אל עדן בפורים תרכ"ג (1863) פגש בפליטים שברחו מצנעא וסחו לו כל המעשה. משפחת אלשיך היו ממונים על בית המטבע, והאמאם הרוצח העלים עליהם שזייפו את כסף המדינה. הטעם האמיתי למעשהו היה שהאחים אלשיך לא רצו להוציא מטבעות על שמו בשעה שעדיין לא היתה המלוכה נכונה בידו.

5 כלומר: האמאם רצח ונגש כדי להכנים כסף אל קפתו הריקה.

6 הוא אביו של האמאם המושל עכשו. נולד בצנעא בשנת 1255 (=1839/40) ויצא מן העיר הזאת בשנת 1307 (=1889/90) — שמונה ימים אחרי מות האמאם שרף אלדין, הנזכר להלן, כדי לקבל על יו את משרת האמאם בעיר צעדה, עי' אלואסעי 133. במקורות אשר ברשותי לא נזכר שהיה מושל צנעא במצות מחסן הנ"ל.

הרוממה העתמאניה יר"ה, לתימן, אולי היה עוד מפרש לנו טעמים אחרים מחמת רוב הגיונו. זה הוא הכהן המשרת עכשיו להערבים כמעט בכלל בכח דרשותיו וטעמיו אשר מצאו קן למו במוחות מאמיניו. ועוד נפלה לידו כהנת הדת במתנה גמורה מאת הכהן הראשון שרף אלדין שוכן העיר צעדה[7] באין מערער. ואם יחזירהו ה' ליד מושלי תוגרמה הרוממה המה יורוהו לכהן פאר כמשפט.

ויהי היום בהיותנו בנבכי ים התלאות סבונו גם סבבונו צרות אין מספר וארץ הנשיה היא ארץ ערב אותנו השכיבה דומה [3] ומשמע ומשא[8], המה פרצו פרץ במלחמותיהם כעל גיא ההריגה ותרדמה גדולה וחשכה עלינו נפלה באין מעורר סומך וחומל, ומפני שאון הצוררים וחרונם את נפשנו לא מלטנו, אך הדֶבֶר והרעב והחמס והדוחק השאירו לנו פליטה בהעיר צנעא.

לעג מר על המצב הפנימי של יהודי תימן

בשנת כת"ר[9] הדֶבֶר אזר חיל ואת אשר ישרו בעיניו הוליכם שבי אל מחוז חפצו! אך הרעב בחמלתו חבקם! ועל זרועותיו נשאם! והחמס פזרם לכל רוח למען היות בתיהם חרבה וטירותיהם נשמה ונגשיהם מאין יביאו לחמם אם לא משארית הנשארה!

ואת עמלנו זה הדחק כמו שנאמר וכי ימוך אחיך ומטה ידך

7 צעדה: עיר גדולה בצפון תימן. מושב האמאמים הזידיים מאז ומעולם. על שרף אלדין ע"ל הערה 6.

8 דומה משמע ומשא: שבטים ערביים לפי בראשית כ"ה, י"ד, והם מתפרשים בדרך דרש: היהודים היושבים בין הערבים שומעים עלילותיהם ודוממים (שותקים) ונושאים חרפתם. עיין להלן עמ' [30].

9 שנת תר"ך (1860). להלן מבשוש מתאר כיצד גרמו הצרות שהיהודים ירדו איש לחיי אחיו וקנאו זה בזה ואף לא נמנעו ממלשינות וכיו"ב. אפשר שהוא מגזים קצת.

עמו[9] והחזקת במסחרו אשר יחסר לו ואם הוא שוה פרוטה וכתוב אחד אומר ואם מך הוא מערכך ופעלו נסתר ממך ואתה הראית לדעת גוו הנשחת וטובל בשמן פניו ערב ובקר, ודמעות הפוך[10] על לחיו ילכלכו, ובגדיו החמודות לך מצמר גפן בלויות לו קרועות ללבך ירהיבו, אחר ודרשת וחקרת היטב והנה אמת נכון הדבר: צורף, חורש, לוטש, מעבד, רוכל, קדר, פועל, מקמץ[11], פוחז, רווק[12], נתעשרה הנפש ההיא [4] בקרבך ואמרת בלבבך איכה יעבדו האנשים האלה את מחיתם ואעשה כן גם אנכי לביתי. ואם ידך לא נדחה בגרזן לכרות את עץ חייו עוד תאריך עליו בלשונך. אם צורף הוא ואמרת: כסף סיגים הוא עושה! ואם בשאר מלאכות הוא עושה ואמרת: מזייף מטבע הנחשת, ואם ידיו לא מגואלות בהמלאכות, ושבת ואמרת: גנב גניבה, ואם כבוד רעך יקר בעיניך, והוצאת עליו שם רע לאמר: מצא מציאה, והנוגש ימצא בטענות אלה במה לגבות את חובו[13]. אלה המה ארבעת שופטי הנוראים, והדוחק מרומם על כלם.

9א סרוס הפסוק ויקרא כ"ה, ל"ה במובן: בשעת צרת אחיך אתה נוטה את ידך ולוקח המעט שנשאר לו. — כך הוא בכ"י גלאזר. שאר כה"י מביאים את הפסוק כצורתו.

10 התימנים נוהגים לשים פוך בעיניהם, ע' להלן עמ' [47]. — „ובגדיו החמודות לך"; הנראים לך יקרים והם באמת בלויי סחבות.

11 פרנסות מצויות אצל יהודי תימן. לוטש=חרש ברזל (פרנסה מצויה מאד בין היהודים בימים ההם והיום כמעט נעלמה), מעבד=מעבד עורות. מקמץ=מאסף זבל. חבשוש רוצה לאמר שבכל הפרנסות האלה אין להרויח הרבה.

12 רווקות היתה — והיא — נדירה מאד בארץ תימן. המחבר רומז בלעג מר: אכן עשירות גדולה יש כאן, אם אין היד משגת אפילו כדי מוהר אשה. (בתימן החתן אינו מקבל נדוניה אלא נותן מוהר).

13 השוה להלן עמ' [93] וכו' באריכות כיצד השתמשו הנוגשים בכל מחלוקת בין היהודים או במלשינות אחד מהם כדי להתנפל על הקהל כלו. — ארבעת שופטי: כך (ולא שפטי, יחזקאל י"ד, כ"א) בכל כה"י. הנוראים: לפי כ"י הספריה וקהתי. בכ"י גלאזר ושוקן: הנוארים (=הנארים?). והאחרונה היא ב"ס גירסת המחבר.

בואו של יוסף הלוי אל צנעא בירת תימן

בעת ההיא, בעת שפט השפטים האלה את ארצי, בא אל עירי, עיר ההפכה צנעא, החכם כמהר"ר יוסף הנז' על דרך הרי חראז[14] ושם בצעפאן נתאכסן בבית הסוחר הנכבד יחיא עמיסי זצ"ל. את כליו ואת חפציו הניחם אצל הסוחר הנז' על ידי הודעת כבוד היקר משה חנוך הלוי תושב עיר עדן, כי זה משה האיש שלח מכתבים אל מיודעיו בתימן אל הסוחר הנז' וגם אל הפרנס הגדול לכלל יהודי תימן הרה"ג האב"ד כמהר"ר סלימאן אלקארה וגם אל אחיו הרב המפורסם כמהר"ר יחיא אלקארה להיותם [5] סוכנים להחכם הנז' לעזור לו ולסמכו כפי כחם, והוצאותיו וצרכיו על חשבונו, אם מעט ואם הרבה, כי הוא מחמת סכנת הדרכים לא הביא עמו כסף לצרכו. וגם כליו וחפציו נשארו בהעיר צעפאן עד יעבר זעם כהן המושלמנים[15] הנצב על אם דרך חראז לשלול שלל ולבז בז.

כמהר"ר האב"ד ואחיו כמהר"ר יחיא קבלו את פני החכם יוסף הנז' בנפש עליזה ובפנים מאירות כיאות לאיש הבא אלינו ממרחקי ארץ, ומה גם החכם יוסף אשר אמר את אחיו הוא מבקש. ומפני כבודו צוה הר' יחיא הנז' לבנו המשכיל מאיר לשרתו עד בא המשרת הבא עמו מהרי חראז כי הוא הלך מצנעא במצות החכם אל עיר שבאם, ועיר כוכבאן[16], ולא ראהו עוד.

14 מחוז במערב צנעא. העיר הראשית שלו, מנאכה, היא אחת התחנות הראשיות בדרך מן הנמל חדידה אל צנעא. הלוי בא מחדידה.

15 צעפאן עצמה היתה תחת שלטון ה„דאעי", המנהיג הדתי והמדיני של הכת האסמאעילית והיתה אחד המחוזים המתוקנים ביותר בכל הארץ, עד שהלוי מספר שכשנגנבו ממורה הדרך היהודי שלו את כיסו השיב לו השופט את הגזלה — דבר אשר לא נשמע כמיהו בימים ההם בכל גבול תימן (B.S.G.P. 1873 עמ' 14/5). ואולם בדרך מצעפאן לצנעא היתה נטושה מלחמה בשל אמאם מורד, ע' למטה [10].

16 ערים עתיקות במערב צנעא. בשתיהן ישוב יהודי ישן.

כדי להתקשר עם יוסף הלוי חבשוש מוסר לו כתב יד אחד
ובתוכו העתקות של כתובות שבאיות

אני הצעיר, כשמעי את גודל מעלת חכמתו, בקשתי לשמוע מפיו דבר מה מעשקי בעניני השמות וצירופיהן וצירופי צירופיהן כאשר כבר למדתי גם בספרי המשורר כמהר"ר סאלם אלשבזי ובנו הר' שמעון, את עוני לא כסיתי אודה על פשעי לאדוני. ואת אשר לא שיערתי בנפשי ראו עיני ושמעו אזני: הוא הטבילני [6] במקוה ישע ההשכלה ואת שכלי רחצתי מחלאת השדים[17] השוכנים בקרבי ואת משרתי הרשעים עושי רצוני על ידי ההשבעות נתתים במתנה גמורה לאחרים היותר הגונים וטובים ממני להיותם להם לרצון, ומאז נקשרתי בעבותות אהבתו עד להפליא, ובמה יתרצה עבד אל אדוניו אם לא כמשלים חפצו. ולבי הבין מהזולת שחפצו ורצונו רק במכתבי האבנים הנמצאים בתימן הנקראים בפי ההמון אצלנו, כתבה ע ג מ י ה (כתב פרסי). ועוד אומרים שהם אחראז, פירוש שמירה[18], ובהם נמצאים שמות מלאכי השדים הקדמונים ומשרתי משרתיהם. ומי כמוני במה שעבר אשר יוכל להתאפק מלדרוש אחרי עצים ואבנים כאלה!

ובאותו זמן היו לי העתקות מעט מהאבנים, ועדיין לא השתמשתי בהם, כי לא ידעתי שמותם ומשמרתם, ובערמה הבאתי לו ספר המוסר כ"י ישן לחכם מחכמי תימן כמהר"ר יחיא אלצאהרי[19], ובין עליו החבאתי מעט מהמכתבים הנז' הנמצאים

17 יהודים וערבים האמינו שבכתובות השבאיות נסתרו שמות של שדים, ומי שידע לקרוא אותן אל נכון יוכל לגלות את האוצרות שאותם שדים שומרים עליהם. ע' להלן. והיהודים האמינו שיש בהם שמות הטומאה המעכבים את הגאולה.

18 ממש אותו דבר אמר הלוי, B.S.G.P. עמ' 24.

19 ר' יחיא (זכריה) אלצאהרי חי בצנעא לפני כארבע מאות שנים. „ספר המוסר" שלו הוא אוסף של מקאמות („מחברות") כדוגמת „התחכמוני" של ר' יהודה אלחריזי, וספר זה משקף מסעותיו הגדולים של ר' יחיא

אצלי. והייתי משבח ומשתבח בצחות לשון המחבר וחרוזיו הנפלאים, והחכם הנז׳ לא שת לבו לדברי ולא למתק לשון המחבר באמרו שמחסרון ידיעתו בלשון עברית הוכרח לקשר עניניו בלשון משנה ותלמוד[20]. אחר [7] כך שאלני אם רצוני למכרו לו כדי שיביאהו לבית הדפוס להדפיסו בעבור שלא יאבד וישכח ח״ו מן העולם, וג״כ ישלח אחר תחתיו מן ההדפסה זולת דמיו. עניתיו עתה לא אוכל להשלים עמך ואם רצונך אניחהו אצלך עד אהי נמלך עם אחי ומחר אשיבך דבר, ע״כ לא יכלתי לדעת מבקשו. וביום המחרת הלכתי אליו על הספר הנז׳ ולהראות לו המקומות החסרים שבו ובלבי לא על ספר המוסר אנכי נצב כי אם על חיי האבנים העתיקות והמכתבים המונחים שם, וארא והנה כבר נעלמו חלפו והלכו ולא מצאתים עוד בהספר. שאלתיו: אדוני אני הנחתי בהספר חתיכות ניר ועליהם איזה רשימות ועתה לא מצאתים? בקש עליהם לפניו ולאחוריו עד אשר הוציאם מתחת הכר אשר הוא יושב עליו. שאלני: ומאין באו לך ומה תעשה בהם? את טעמם הנסתר יראתי להגיד פן ילעג עלי, אך האבנים אשר העתקתי מהם גליתי מקומם ואנה הם.

אלצאהרי בא״י, סוריה, בבל, פרס, והודו. עיין בנוגע למחבר וספרו בקובץ „ידיעות המכון למחקר השירה העברית", ירושלים, ס׳ שלישי, חיים שירמן, שתי מחברות מ„ספר המוסר" למזריה אלצאהרי, תרצ״ז.

אגב, לא רק זכריה אלצאהרי מכונה יחיא, אלא כנוי זה מצוי גם אצל אישים אחרים (למשל זכריה הרופא=יחיא טביב). את המקור של זהוי מוזר זה אני רואה בעובדה, שהאגדה התלמודית המפורסמת על דמו של זכריה בן יהוידע הנביא שרתח ולא שקט עד ששחט עליו נבוזראדן תשעים וארבע רבוא, מיוחסת אצל הערבים אל הנביא יחיא הנזכר בקראן.

20 כידוע היה יוסף הלוי קנאי נדול לסנגון תנכ״י צה. השוה בספרו „מחברת מליצה ושיר", ירושלים—פריש תרנ״ד, עמ׳ י״ב ואילך, „ועתה אשובה נא הפעם לעורר את סופרי ישראל מתרדמת אשמתם אשר הם הוזים שוכבים על חיק הסורסית רעת המראה ומשחתת התאר וכו׳".

חבשוש מעתיק בשביל הלוי את כל הכתובות השבאיות שבעיר צנעא

אחרי האמת[21] לדברים האלה ולא יכל יוסף להתאפק ויאמר לי שחפצו ורצונו להעתיק לו כל האבנים הנמצאים בהעיר צנעא על סדר נכון והוא יתן דמיהם כאשר אשית עליו. כשמעי את [8] דבריו, שמחתי במשרתי זאת ופחד פחדתי פן יודע עשקי זה להגוים והרגוני. ובעבור כבוד הכסף וכבודו חשתי ולא התמהמהתי. את כלם נשאתי בעטי מבלי הרגש להגוים, לבד מהמקום הנק' זְקאק (צר)[22] אשר בו עוברים ושבים רבים, ובקש רשמתי על בשר ידי ובמקום אחר העליתים בקולמוס האבר[23] על הנייר. הגוים שאלוני מדוע אתה הולך ושב פעמים? עניתים אני מיחל עת יעבור שר אחד מכאן הדורש ממני חפצו. ובלי פגע העתקתי את כל האבנים הנמצאים בעיר, לא נעדרה ממני אף אחת, כי כלם ידעתים מקודם זמן מעת חשבתי להיותי רואה ואיני נראה. ויהי כהביאי ההעתקות האלה אליו ויהי כמחריש עד אשר ראה אותם אחת לאחת, וגם העריך מעט ההעתקות אשר הביא לו משרתו החדש המשכיל מאיר בן כמהר"ר יחיא הנז' והנה הם משובשים וחסרים, בעבור שלא נסה ללכת באלה, ויותר מפני פחד הגוים. וישאלני איך מיהרת להביאם כיום, ומי גלה לך מקומם בכלל, ואולי היו מן המוכנים אצלך? עניתיו: בחיי אהבתך החדשה לא היו לי עוד מוכנים, אבל ענות הדחק תרבני תרחיב צעדי ידיעותי[24] בכל בתי ושוקי העיר,

21 אחרי האמת לדברים האלה — כ"י שוק: האמין. ואינו עיקר. חבשוש מוציא כדרכו את המליצה (אחרי האמת והדברים האלה) מפשוטה, וכונתו כנראה לאמר: אחרי שנמצאו דברי אלו נאמנים, או אחרי שהאמין להם יוסף הלוי.

22 זקאק (צר) — התרגום שבסוגרים הוא של המחבר. זקאק פרושו סימטא, דרך צרה.

23 קולמוס האבר = עפרון. ע' במלון בן יהודה: „ראוי ליחדו (לאבר) להעופרת השחורה המשמשת לכתיבה".

24 תרחיב צעדי ידיעותי — כלומר דחק פרנסה מכריחני להכיר את כל

והכסף יאזרני חיל. מי יתן ואדע אם באמת [9] ובתמים נתפלא על הזריזות או לנגד עיני הרחיב פיו במהללו? יהיה איך שיהיה דבר גדול נהיה בעיני הכסף אשר הביא בשכרי, הוא התנה עמי על כל אבן אחת רביע ריאל לערך ד׳ גרוש עתמאני.

חבשוש מקבל בשמחה את הצעת הלוי ללותו במסעו אל מארב, כי הוא מקוה שימצא את בני דן במסע זה

אחרי כן גלה לי מטרת נסיעתו להעיר הקדומה מַאְרֵב, ורצונו להניח עשקי ביתי וללכת אחריו על דרך אַלְסַר, ובני גַ׳בְּר, וצְרָוָח, עד בואנו בדרך ישרה אל מארב, ושם נעשה את המוטל עלינו, ויהיה לי בעבור זה ריוח הרבה. כשמעי את דבריו אמרתי לו: הנני מוכן ומזומן לכל אשר תצוה עלי. אבל פחד ורחב לבבי. פחדתי מרעת זאבי ערב השוכנים שם, ולבי נרחב בחשבי עתה באה העת כאשר עם לבבי לבקר ולראות את אחינו יושבי המזרח הנקראים בפי מורי והמוני „בני דן", אשר המה מושלים על הגוים שכניהם בחרבם הקשה נגד אויביהם, כאשר השקר הזה מפרסם בכל ערי תימן. ולעתים רחוקות אומרים שהם מתגלים באיזה מקומות בכלי מלחמתם בדמות גבורי ערב. ואי״ה אני מבאר הענין הזה במקומו. גם כל עדתי, וגם הרה״ג[25] האב״ד ואחיו כמהר״ר יחיא ואחיו כמהר״ר אברהם אשר הוא יושב אצלם חשבו כן שתכלית נסיעתו האיומה הזאת [10] היא רק לחפש וללכת אל עשרת השבטים היושבים סגורים במזרח תימן כמפורסם אצלנו בקבלה מרבי כזבי אשר סמכו להנהיג משרתו בגאוה וגאון השופט הגדול הוא הדוחק הסכל והנבזה, כאשר אבאר ענין זה אח״כ.

מבואות העיר ובתיה.

25 לפי יוסף הלוי הבין הרב למטרה הארכיאולוגית של נסיעתו.

פרק ב

הרפתקאותיו של המחבר בעיר גימאן

כדי לנחם את הלוי שחלה ונפל למשכב, חבשוש הולך אל גימאן[1]
הסמוכה לצנעא בשביל להעתיק את הכתובות השבאיות אשר שם

החכם בעבור שלא באו כליו וחפציו מחַרַאז והוכרח להתעכב נפל למשכב וכמהר"ר יחיא הנז', רופא תימנים, הוא נתן לו סמי רפואה תימנית הועיל ולא מעט, כי הכהן הראשי קרא לשבט אַרְחַב לבא להלחם עם אנשיו על ערי הרי אלחַיְמה אשר על דרך חראז למען שמו ולמען ילכו אל הגן בעדן כל אחד שַהִיד[2] (כל המת במלחמת מצוה נקרא שהיד ומחיצתו בג"ע עין לא ראתה) בפני עצמו. ואז נסתתמו נקבי הדרכים ודמי הורידים נשפכו. ויוסף

1 תמונת חומת העיר עם האבנים שיש בהן כתובות שבאיות בספר „כתובות שבאיות" של מוֹרְדְטְמַן־מִיטְבּוֹד, 1931, עמ' 182. אחרי חליו הלך גם הלוי לאותה עיר, לפי דבריו ב־B.S.G.P. 1873 ע' 30, והביא משם 24 כתובות, עיין JA עמ' 61 ו־66. ואולם חבשוש חזר וחקר שם, אחרי מסעו של יוסף הלוי, והכתובות שהעתיקן שם נמצאו אחר כך במקומות ובצורה שציינם חבשוש ע"י גלאזר וע"י הנוסעים ראתֶינס וויְסְמַן. ע' אצל מורדטמן־מיטבוד עמ' 60 הערה 2. אגב, בספר הנ"ל 183 הערה 1 נאמר שגלאזר העתיק את כתובות העיר גימאן מהעתקות שהיו ברשות הרב יחיא אלקאפח. והמחברים סבורים שאלקאפח העתיק מן הלוי, אך ברור שאלקאפח קבל את העתקותיו מחברו חבשוש.

2 Bury, Arabia Infelix מספר שבאחת המלחמות של האנגלים עם שבטי דרום ערב נמצאו פתקאות קבועות בחזי בני השבטים כתובות ע"י אחד מראשיהם: „אל גבריאל, שומר גן הערן. זהו פלוני בן פלוני. הכנס אותו בלי כל דחוי".

לא היה שליט ברוחו לשבת אתנו עד יעבור זעם המרד, אף התקצף והתרגז ללא הועיל, עד הכביד עליו חליו.

אני המוחזק בעיני יודעי ומכירי לרופא רוח אמרתי לו: הן הנה העיר גימאן קרובה והיא מצער מהלך ד' שעות מצנעא, אלכה נא ואראה אם יש בה מכתבים, ואם אין אשובה לבקש לך רפואה אחרת. בעקימת [11] שפתים אמר: לך ואל תאחר דרכך, כי לא האמין לדברי.

נשאתי רגלי עם בקבוק קטן מאד ובו שאפת האף[3], והייתי שואל מעוברים ושבים איה דרך העיר גימאן, כי לא ידעתיה כי אם על פי השמועה. ובהגיעי שמה מצאתי ג' יהודים עניים מרודים יושבים בבתי שפל ושאר יושבי המקום ערבים משבט בני בַּהְלוּל. ובנין הבתים שלהם משרידי אבני החורבה הישנה אשר תחתיהם, ואבן מקיר תזעק אני בת אלפים שנה ויותר. אני נתחפשתי ושניתי שמי ושם מקומי להיהודי אשר ישבתי אצלו, כי לא מצאתי שם שום אדם יודע אותי, ובקשתי ממנו שיראה לי הבתים והחצרות[4] אשר בם המכתבים הדרושים לי ואתן את שכרו כטוב בעיניו. היהודי חשב לא למען הכסף יעשה כי אם למען כל בית ישראל לבטל ולשבר כחות הטומאה על ידי ידיעתי הנסתרה אשר שמו עלינו הצוררים המכשפים הראשונים בהאבנים ועד היום כחם גדול להכניענו ולהשפילנו לפני הגוים שכנינו והגדה זאת שנויה אצל רבני העיר צנעא. ומיראתו ופן יודע הדבר להגוים צוה על אשתו ללכת כדרכה להביא עפר למלאכתם להוציא ממנו מלח לאבק השרפה וכל מקום שיש בו מכתב תניח מקלעת הקש [12]

3 טבק הרחה. כלומר חבשוש עשה עצמו מוכר טבק הרחה. ע' להלן סוף עמ' 12. שאפת האף — כך (שאפת ולא שאיפת) בכ"י גלאזר, ספריה, קהתי, בכ"י שוקן: בקבוק קטן מאד טוטון שחוק לשאוף באף.

4 והחצרות — כך בשלושת כה"י המאוחרים. בכ"י גלאזר: החצרות.

מעל ראשה ותחפש ותקמץ מן העפר ואני אחריה רחוק מעט. וזה לי סימן כי לא יוכלו להראות לי ביד וכן היה. ישבתי שם ג׳ ימים ולא נשאר לי מנגד עיני כי אם המסגד הגדול שלהם.

ערבי המקום חושדים בחבשוש, אך מסייעים לו לבסוף בחפוש כתובות

באותו יום הלכתי לבדי לחפש עליו[5] מחוצה לו, ובתוך החצר פקיה מלמד להילדים שלהם, וכראותו אותי הולך ושב יצא עלי בחמה וכעס במקלו ושבטו וצעק בקול גדול הוי טמא, הוי יהודי, מדוע אתה יושב בהמבצר ואין לך עשק? אין זה כי אם לצרינו לבעלי ריבנו אתה. עניתיו בקול ענות אל תחשוב שאני משולח ביד מוצאי, השמר לך מדבר אלי מרע ועד טוב, פן תעורר על נפשך דברי ריבות משכני[6] אשר נתנו לי מכתב הבטחתם ואתה פקיה. חזר עלי במטָתו ואמר היום כשלשת ימים אתה יושב ובטל ואין לך כלי ברזל לנקר הרחים[7] ולא מחטים לתפור מלבושי העורות ואינך כי אם מכשף. עניתיו: ומאין ידעת דרכי הכשוף, הלא בקשת ממני אמש לעשות לך מעט כשוף, לא אדע אם לאשתך או לזולתה בעבור שאינה נשמעת לך, ואמרתי לך שעשקי בשאיפת האף. והנה הוא לפניך[7א], ותלונתי לא עליך כי אם על ג׳יראני[8] (שכני). כשמעו דברי בלע

5 „לחפש עליו" כלומר לחקור אותו (את המסגד), על דרך לשון ערבית „דַוַר עליה".

6 מְשֻכָּנִי, ער׳ ג׳יראני, כלומר בעלי חסות המגנים עלי. ע׳ למטה הערה 8.

7 אחת הפרנסות המצויות אצל היהודים הנודדים בכפרי תימן היא נקור הריחים. אבני הריחים כשהן משתחקות ונעשות חלקות צריכות לנקור בשביל שתהיינה בעלות גבנוניות ושנים קטנות כדי פריכת החטים. השוה מועד קטן י׳ ע״א „נוקרין ריחים במועד".

7א בכ״י גלאזר, שלפיו נדפס הפנים, נשמטו כנראה המלים הבאות הנמצאות בשאר כה״י: והראיתי לך בקבוק השאיפה [והנה הוא לפניך].

8 זאת היא מליצה שבה מאַיים בן חסות כשתוקפים אותו: אין לי להתרעם

כאלה התקצף עוד ושאל על שמות ג׳יראני, [13] וחזר אל המסגד הוא והילדים אשר עמו. והנשים אשר נקבצו מסביב הביטו עלי כעל אשר דקרו[9]. ולטובתי לא היה שם אף איש אחד כי כלם יצאו מהמבצר לעבודתם בשדה. אך היהודי אשר אנכי יושב אתו המקושש עצים מן השדה בא בעת ההיא אל ביתו, וכשמעו דברי המריבה מת לבו בקרבו מפחד הגוים שכניו על נפשו וגם עלי יותר, אני גם כן חשבתי למלט את נפשי ולברוח משם.

עודני מתהפך עם עשתונותי האבודות איך לברוח בעצם היום ומהרה קל נאספו הגוים מן השדה לסעודת הצהרים, ובעל ריבי הלך להודיע חמסי אל השר ושלחו אחרי ב׳ אנשים לבקשני ולתפסני. המשרתים לפני בית היהודי מצאוני והוליכוני אל השר. כבואי לפניו אף אם היו פניו מלאים זעם לבי בטוח ביושר לבם. שאלני: מאיזה מקום אתה? מעיר אלרוצ׳ה אני. ומי ג׳יראנך? פלוני משבט אלחארת׳י, ופלוני משבט אלהמדאני, ופלוני משבט אלסנחאני. ומה מלאכתך? צאחב כתאב אני (בעל חפץ אני)[10]. ומה תבקש בעיר העתיקה הזאת היום ג׳ ימים? זאת לא עיר יאמר לה כי אם ארמון המלך הקדמון הנודע והמפורסם לשם ולתהלה בתימן סעד[11] אלכאמל שמו הוא היה [14] לפני מלוך מלך לבני ישמעאל, וקראתי בהחפץ שזה הארמון בנתה אותו על חכמת הקסם זהרא בנת אלאזהר זקנת אסעד ובו גנזה כל סגלותיה וסגלות אבותיה וגם אסעד ושאר מלכי חמרום[12]

עליך (התוקף) אלא על בעל חסותי שאינו מגן עלי. והכונה: „בלי ספק יגן עלי ויעניש אותך".

9 עיין זכריה י״ב, י׳.

10 „חפץ" בערך „ספר של קבלה". עיין להלן: וקראתי בהחפץ. השוה נקיטת חפץ=אחיזת ספר תורה. אינו בבן־יהודה ערך „חפץ" ו„בעל".

11 סעד קצור אסעד, עיין להלן. מלך מפורסם ממלכי (תֻבַּע) תימן. לפי מסורת עתיקה משל בעיר ג׳יאמאן ונקבר שם.

12 חמרום=חִמְיָר, העם שהיה לפני האסלאם בארץ תימן. חבשוש מראה

הטמינו בו כל מחמדיהם, והכל כאשר לכל טמון עד התחיה להמאמינים. ויש אנשים אשר ה' חפץ ביקרם מוצאים מציאה כסף או זהב או אבנים טובות או דראר (הדראר הזה הוא בפי הערבים יקר המציאות מכל דבר שבעולם, והוא חומר דק מן הדק מעט הכמות ורב האיכות[13] וממנו נותנים משקל גרעין אחד לכמה ככרי נחושת, בדיל, או עופרת, או גם חלב בקר ונעשה מהם זהב או כסף, ככוסף רוחם להעשיר).

כשמוע השר דברי רוח מתנבא כאלה[14] הסיר מעליו פניו הנזעמים והראה לי פני חמלה ורצון. בכבוד משכני אל ביתו לאכול אצלו סעודת הצהרים. אחר הסעודה הביא לנו בקבוק גדול קהוה ומשרפת תְּתַן[15], באין אומר ואין דברים זולתי קול דלעת[16] התתן ודברי נחת מספורים שונים עד תפלת המנחה שלהם. הוא הלך עם מרעיו להתפלל ואני נשארתי לבדי ומחשבותי רצים ושבים. אחרי עשותו מצות נביאו שב אל ביתו לבדו ובלחש אמר לי [15] סוד ה' ליראיו עתה הגד נא לי אם כבר מצאת מציאה ואם לאו הגידה ואל תפחד ואל תכסה וכל מחסורך עלי. עניתיו הכל בחפצי שמים, ואתה הלא ידעת אם לא שמעת שהמכתב אשר על האבנים שמירה למטמוניות שונים, ועל כן מוכרח אני להעתיקם ולהתבונן עליהם, אולי ירצה השם עלינו[17] וחפרנו ומצאנו ויגענו להעשיר, ואיש כמוני יודע משטרי הכוכבים ושופטיהם, לא יירא ולא יחת מהשדים שומרי המציאות, כי שבעת השליטים שלהם המה בעלי בריתי. ועתה

כאן את למדנותו: בכתובות העתיקות מקבל השם לפעמים את הסיום „ם", שהחוקרים מבטאים אותו: זם.

13 בכ"י גלאזר, ספריה, קהתי: מעט האיכות ורב הכמות.

14 בכ"י ספריה, קהתי, שוקן: כלה (=פָּלָה).

15 הנרגילה, מקטרת המים.

16 הנרגילה נקראת מראעה=„ד ל ע ת", על שם בית קבול המים שבת, שהיה עשוי מעיקרא מדלעת מרוקנת (דרך כלל היא עשויה מפליז).

17 עלינו: על דרך הערבית. (ענא).

נקומה נא ונסובבה בעיר ונראה אם נשארו עוד מכתבים תוך הבתים זולת אשר כבר העתקתי.

בעיני השר היו דברי כדברי נביא, ולא איחר השר לעשות הדבר ויביאני אל תוך הבתים ואל תוך החדרים ואל כל המקומות אשר היו נעלמים ממני, את הכל העתקתי באין פוצה פה ומצפצף, והאבן האחרונה לאור הנר השלמתיה. בחשכת הלילה הלכנו אל ביתו. ואחר סעודת הלילה באו רוב אנשי המקום להיסב ולהשתעות ככל העולה על רוחם משך שש שעות. בלילה ההוא נדדה שינה מעיני ולא בא לעפעפי תנומה. לכן שמתי בטחוני במעביר ראשון ראשון, וסמכתי בנחלת הערבים היא הישרות[18] או הבערות [16] אשר הורישוה קדמוניהם לבניהם ולתלמידיהם, ובבקר השכם אמרתי אל השר שאני צריך שבעה אנשים פועלים ללכת אחרי, וכל אשר אצוה להם לעשות אל ימרו פי. חיש מהר קרא לשני אחים משרתיו מבחורי פרא ויצום לעשות רצוני ולהזמין פועלים כחפצי וגם יעשו לי סעודת הבקר כטוב בעיני.

תאור סעודה כפרית ואשה כפרית

השר הנז׳ נחפז ללכת לדרכו לטעת שלום בינו ובין השבט שכנו, ומשרתיו הנאמנים לו בנפש חפצה הביאוני אל מעונם, ולאחותם הבתולה מַחְצֵנָה אחות נעמה[19] קראו וצוו עליה להתכבד בפני ולעשות הפת מקמח חטים עם חמאת בקר וחלב צאן עד שובם מעשות שליחותם. אני ישבתי משמים ומדמים בבית החפשי מכל נקיון ואורה, וצחנת גללי הבהמות או זולתה עלה באפי, ועיני דמוע תדמע מעשן ההסקה, ואין איש מאנשי הבית זולתה לעזור

18 =התמימות. יזכור נא הקורא ש„ערבים" בפיו של חבשוש פרושו ערב, כלומר יושבי הכפרים החיים חיי שבטים.

19 לשון סגי נהור. — מַחְצֵנה: כך מנקד המחבר.

לה. היא הסיקה התנור בראשונה ואחר לקחה מן החטים וניקתה וטחנה ולשה ואפתה לעיני המוצאים[20]. גם כד החמאה הניחה על שפת התנור, רחוק מעט מבקבוקי הקהוה, ועד כה באו אחיה והכל מוכן, ואני לאכילה מזומן. אחר הנטילה ישבנו ארבעתנו, השולחן[21] קש זקן וכבד מרוב משרתו בלי סדרים. [17] הבחורה לקחה הקדרה אשר לשה בה את הקמח, ורחצה אותה מעט משיורי העיסה, והסירה הפת מן התנור אל תוכה, ואחיה לקח כד החמאה ויצק אל תוכה וגם השני לקח החלב ושפך אל הקדירה. היא גם היא בידיה לא מזוהמות לזולתי[22] היפכה ועירבה הכל כאשר לכל עד קרוב להיותו בצק פעם אחרת. אני כאשר לא נשאר לי מה לעשות כי אם לברך ברכת המוציא לחם מבטני הרעיבה בהקאה, המה התחילו להטביל ב׳ אצבעותיהם בהקדירה ללקק מהחמאה והחלב הצף על פני הפתים במתק לשון עד אשר נשמע קול דפיקת הלשון למרחוק — בערבי „מדאק״. — ומחצנה היושבת ממולי כקיר חומה נטוי מגודל מבנה גיוה הוכרחה ללקק בארבע אצבעותיה כפופות בעבור למלא בטנה הרחבה הנדמה כחבית גדולה, ובכפות אשר חננם הטבע אכלו לחם חקם ומנקים ומוצצים אותם בפיהם — והוא הנקרא „מדאך״ — כסוס כפרד אך(!) הבין להתענג על אכילה כזו. על לחייה הרחבות הרגישה נטפי זיעה ובכפה הסירה אותם לא פעם ולא שתים ושפשפה כפה על בתי שוקיה המוכנים לה לכל לכלוך וטנוף. ולו היה שמשון בתימנה 22א היה משליך מידו לחי החמור ומחזיק בלחיה, ואף 22ב

20 לעיני המוצאים: כך בארבעת כה״י וברשימות המחבר.

21 השלחן, כלומר מקלעת הקש שמעליה אוכלים.

כדי להקל על הבנת השורות הבאות אעיר שרוב מאכלם של בני תימן הם מיני רקיקים או דיסות שאל תוכם שופכים חלב או חמאה מבושלה.

22 כלומר האחרים לא הרגישו שיריה היו מזוהמות.

22א כ״י גלאזר ושוקן ורשימות המחבר בין השיטין מוסיפים כאן: לא.

22ב כ״י גלאזר ושוקן מוסיפים כאן: אם. המלה נשתשלה לכאן מן השורה הבאה, שבה כתב המחבר ברשימותיו „ואף אם״ במקום „ואם״ שבכתבי היד.

היה מכה באויביו כפלים. ופניה פני לביאה, [18] ואם נרשם עליו עתרת העשן הנדבק בהבקבוקים והקדירות ועיניה בוערות כאש מתאות המאכל ומהעבודה ואף אם על עפעפיה ועל קוצות השיער אשר על פדחתה מאבק דק וקמח כולו הפך לבן כהה לא מטוהרה היא במכסה ראשה הישן והשמן ממשיחת שער הראש בכל עת בחמאה ובמים לא ירחץ פן יאבד שמנו והוא נעשה כמו כיס פתוח משני צדדיו, ובשוליו שני קשרים קושרת משני לחיה ונקרא „קרקוש"[23], כי כן תלבשנה הבתולות, „קראקיש" לא „צונה"[24], אך הבגד אשר על בשרה, החגור כל היום על ירכה, לעתים רחוקות תטבילנו במים למען כרוע על ברכה בעת תפלתה, והיא מכוסה בו עד העקב והוא כמין כיס ישר וארוך לבד מבתי ידים צרים ולפעמים רחבים.

אחרי זה המראה, אשר השכיחני צרות נפשי, עוד ראיתי בעיני דבר זר ומוזר לאיש כמוני, והוא אחר זאת האכילה העריבה להם, ולי כסם המות, הסירה השולחן הכבד עם הקדירה והביאה תחתיו שולחן קטן שבור של חרס ועליו ג' כוסות ובקבוק הקהוה לצדו הימני וכלם של חרס, ישנים וחדשים. מחצנה ממלאה את הכוסות קהוה ועפעפיה לא זזה מנגדי ומנגד אחיה הגדול [19] עד אשר נשפכה הקהוה חוצה, היא זכרה מצות אחיה אשר צוה לה להתכבד ומתבוננת במה? פתאום קמה וגם נצבה לפני ובידה התירה חגורת כתנתה עד נגוע בעקבה, ובחפזה הסירה מעליה המכנסים שלה המטולא מכל עבר בבלויי סחבות שונים טלאי מצד הקרע וקרע על גבי טלאי, מעשה ידי העוני האומן, ועוד מרוקם בלי

23 קרקוש: כפת הראש ההדורה של הבחורות בתימן. הרוקם והצורף מתחרים ליפותה. הרבה נשים יהודיות הביאו „קראקיש" מתימן לא"י ומשום כך רואים אותן לעתים קרובות, ביחוד בהצנות וכו'.

24 צונה: כריכת הראש של נשים זקנות יותר.

סדר בטיט וצפיעי בקר, אף בבצק מחומץ מאין כמוהו, ומעורב בדברים אחרים אשר לא ידעתים. כראותי את המעשה המוזר לי חשבתי אולי לא עשתה חובת השחר ועתה היא מתפללת תשלומין. היא לא כן חשבה, כי אם להתכבד בכסות נקיה וקלה. ומפני כבדו נפל מעליה לארץ, בהסירה אותו היא לקחה את הקדירה אשר אכלו מתוכה ואשר בה לשה, ותתן את המכנסים לתוכה ומעט מים שפכה שם ותניחהו על שפת התנור להתחמם מעט ותשב לשתות בלי חגורה ובלי חליפין לה. עודני שותה כוס הקהוה ומחריש לדעת מה יעשה עוד, והנה הפועלים הקרואים באו ואתותיהם עמם על פי צואת השר.

חבשוש עורך „הפירות" ונמלט מעיר גימאן בערמה

אחרי שתות הקהוה לרויה ואחרי כלותי לברך את בעלי הבית בברכת האורח[25] בכלל ואת אשת החיל מחצנה בפרט, [20] הולכתים חוץ לשערי המבצר ומדותי מחוץ להשער עשרים באמה וזרתות ואצבעות ידועות ומנויות לי וצויתי להם לחפור. ושם נמצאה חורבה ישנה ובה נשארו שרידי בניני הקדמונים על תלם[26]. רוב אנשי המקום נקבצו, הם, ונשיהם, ובניהם, ובאו לראות מטמוני הזהב אשר אנכי מוציא להם בכח גדול וביד חזקה ובזרוע נטויה מידי השדים שומרי משמרת המטמוניות. בזעת אפים עבדו כולם עבודת החפירה ברצון טוב ובקול המון חוגג. אנכי המתחפש והמחפש,

25 המחבר רומז כאן בצחוק ל„ברכת האורח" הארוכה שמי שאוכל בבית חברו צריך לברכה לפי מנהג תימן, עיין בסדור התימני, „תפלת כל פה", תל־אביב, תרצ"ה, ח"א, ע' רל"א. ואולם גם אצל התימנים המוסלמים יש כמנהג זה. עי' למטה ע' [25].

26 כ"י ספריה, קהתי, שוקן מוסיפים כאן: וגם מהרה ננלה כותל מזרחי על תלו הראשון. אך אינו עיקר, עי' למטה.

בראותי איזה שנוי תוך החפירה בהעפר אשר בינות אבני גזית[27] העתיקות הקבורים שם לקחתי מעט לבחון אותו לעיניהם, ואת אשר הוא דק מן הדק ומשונה כמו הקמח או האפר קפלתיו בתוך חתיכת ניר קטן ונתתיו לחקי בשמירה מעולה. המה כאשר ראו כן תמהו, ואיש אל רעהו באמונת אמון[28] אמרו זה דראר!

ובהתבוננני למציאות דראר השקר הזה בין רגבי העפר בחפירה, והנה עוד מעט ונגלה העון על ידי קרקע החורבה כי היא יושבת על צחיח סלע ומאין לי עוד מטמוניות בבטן ההרים בלי דרך. ואז צויתי להם לנוח מעט עד התבוננני בהענין לבל תהיה היגיעה לריק ולבהלה. ואני ירדתי אל תוך החפירה ומדותי שנית בידי האורך והרוחב העומק והרום וגם המרחק [21] משער המבצר וארא והנה נחסר מעט מהלאה למזרח המקום ההוא נגד הנחל. במקלי התויתי תו על מקום החסרון וישבתי במקומי ללחוש לחישות, והמה ברגש נכסף להכסף עבדו עבודת פרך בכל כלי עבודתם, ומהרה נגלה כותל מזרחי על עמדו הראשון ובעבור תקפו נשאר קיים עד היום. הבנין ההוא בארץ ערב לא יאמן כי יסופר אך בנחל שבא והעיר מארב וסביבותיה כל שרידי החורבות מזה המין ויותר הפלא ופלא. התפלאתי על מראה עיני בהביטי אל חור אחד נראה לי תוך החפירה שם מבין רגלי החופרים ובו דבר כמו זיקי אש בוערת מתנוצץ ומתנועע לעיני והמה רצים ושבים תוך החור. בתתי לב עליו והנה הוא שומר משומרי סף המטמוניות לפי אמונתם ובעבור שאני יושב נגד פתח החור יראתי לנפשי פן יקפוץ עלי בחרבותיו השנונים והלטושים אשר על ראש לשונו וישפוך חמתו, ומצדי לא ישמע לקול מלחשים, ואף אם הייתי חובר חברים מחכם. אז דלגתי מלפני זוחלי עפר ועל גב החור עמדתי ובקול מרעיש כדרך חוברי

27 אבני — כ"י גלאזר: אנשי.
28 אמונת אמון — כך בכל כת"י.

חבר צעקתי אל העומדים שם לסור אלי ולהסיע אבן אחת מעל הכותל הנז'. כולם נאספו וגללו את האבן הגדולה מעל הכותל במטילי הברזל ולא יכולו. הממונה [22] שומר המטמון ההוא כראותו כי כשל כוחו נגדי ונגד ההמון הרב נהפך לנחש צפעוני ובחמה שפוכה קפץ ממחבואו אל הנחל לקרוא אל השדים מרעיו לבוא להלחם בנו ולגרש אותנו משם. הנשים כאשר ראוהו צעקו, והילדים ברחו, והאנשים המה ראו כן תמהו נבהלו נחפזו רעדה אחזתם שם חיל כיולדה. ברוח קדים דלקתי אחריו ובשבע שבועות הרגזתיו בהשם הנורא להם הגנוז בין הכ"ף והנו"ן[29] ולא שמע אלי. גם בכח חותם שלמה בן דוד המלך התריתי בו לעמוד עד אשאלנו על הזהב או הכסף ולא הטה לי אזן, אולי מפני שארכו שמונה אמות באמת איש. הוא רץ מלפני כעוף מעופף לא שמע ולא שת לב אף להמלאכים הממונים עליו ועל היום ועל השעה אשר הרגזתים בעבורו, ורק אלה העניים המקוים להעשיר המה שמעו והטו אזן קשבת לשמות מלאכי זעם היוצאים מפי בעת רדפי אחריו עד אשר הציל עצמו ונעלם מעיני באחד הגאיות ואני גם כן בסאון וברעש דלגתי אל ראש גבעה והד הרים יענה לקול זעקי ומשם במרוצה גדולה אל גיא אחר, ומן הגיא אל תוך רוכסי הרים, עד נעלמתי מעיני יושבי מבצר גימאן ומטמוניו, ואת נפשי מלטתי משדה קטל. ואחר שקיעת השמש הגעתי לעירי צנעא בדרך לא סלולה.

קבלת פנים זועפת אחרי שובו של חבשוש לצנעא

ובבקר השכם [23] הלכתי לספר מאורעי לפני החכם יוסף הנז' ומהר"ר יחיא אלקארה הנז'. שאלני הר' יחיא הנז' ולמה תעשה כן תכניס עצמך בסכנות גדולות ותתנהג במרמות וגניבות דעת ותחבולות כאלה? עניתיו ואיככה אוכל להשלים חפץ החכם יוסף

29 מר נרידי הראני ספר של 5 קמיעות ונם בו נזכר שם זה. מר נרידי סבור שהכונה לאותיות למ"ד ומ"ם הבאות לפעמים בתוך קבוצות אותיות בראשי סורות אחדות בקראן.

הנז׳ ולמלאת חסרוני מהכסף הנצרך לי בעד חיי בהשעה הדחוקה הזאת אשר הכריחתני לעשות את כל המעשים האלה, ומה גם כי שבטי ערב אלה, הם וקדמוניהם, לא ניצולו כי אם בזכות האמונה. והחכם יוסף הנז׳ לא די שלא חמל עלי, אלא שטען עלי שאני הכפלתי העתקת אבן אחת בעבור לקחת כסף משנה; ומחסרון ידיעתי בהמכתב לא עלה זה על דעתי, ובהתבוננני על רשימת מקומם הראיתי לו שאחת תוך העיר והשנית על משקוף פתח מסגד אחד חוצה להמבצר[30], ועכשו אני צריך שתברכני ברכת הגומל לחייבים טובות כעל תגמולך עלי. ברכת הודאה זו בעבור חליו לא די שלא הודה לי על רוב יגיעי וצערי, עד שבאמת מאימת אותו מעשה התחילו קצת שערות ראשי להלבין, אלא שעוד חיסר מהתנאי שביניגו החצי והוא על כל אבן אחת שמינית ריאל שהם שני גרוש עתמאני. מבלי אונאת דברים שמחתי במתנת חלקי ובהצלת נפשי ממבצר גימאן.

חבשוש מרגיע את שליחי הערבים של עיר גימאן

אך באותו שבוע ביום ערב ש״ק בבקר שמעתי קול קורא לי ודופק [24] על פתח ביתי. מבלי תת לב פתחתי הדלת ועניתים והנה הם שני משרתי השר אשר ראיתי מנהג מאכלם עם מחצנה אחותם, ויהודי אחד עמהם מעירי, שמו סלימאן ג׳זפאן מורה להם סימני ועניני מה שלא ידעתיו שם. כראותי אותם נהפך עלי לבי ובשפתים דולקים החזרתי להם שלום כפול ומוכפל כדרך יושבי ארצות הקדם, ואל חדרי הנקי מכל צרכי ארוחה להם הבאתים, אף משרפת תתן וקהוה לכבדם לא היה בביתי. ומשך קריאת השלום ביניגו צויתי אל אחד מאחי להביא מהשוק כל צורך הארוחה להם,

30 כתובת מספר 3 של גימאן אצל הלוי (JA 132) היא היא כתובת מספר 16 (שם 134), אלא שהראשונה כתובה משמאל לימין והשניה מימין לשמאל. כאמור לעיל, הערה 1, הלך הלוי עצמו אל העיר הנ״ל אחרי שקם מחליו. שם למד אפוא שחשר בחברו חנם, וישאותה כתובת נמצאה באמת שתי פעמים.

וגם דבש דבורים בעבור להמשיך לבם ולהחליק לשון. מתן הסעודה ההיא הרחיב פיהם במהללי והכריחם ללא ריב ומצה, גם מלשני בסתר בן עירי הוסיף וגרע בממשלתי על השדים ועל הרוחות ועל המזיקים. קבר פתוח גרונם לבלוע כל אשר לפניהם. המה הקשיבו רב קשב לשמוע גדולות ונצורות ספור מלחמותי עם השדים שומרי מטמוניות המתדמים לנחשים צפעונים כאשר ראו עיניהם בְּגֵימאן, ועד עתה לא נצחוני ולא נצחתים ואני נלחם עמם בביתי בחשכת הליל, ואם ירצה השם ואנצחם הנני מוכן לבוא אליכם להוציא משם מגנזי מלכי שבא כסף או זהב או דֹראר כיד השם הטובה עלינו, [25] ולא תוצרכו לבקש אחרי, כי לא אוכל לעשות גדולה או קטנה מבלתי רצון השם. כה יהיה דבריכם אל השר אשר שלחכם, ואל יחשוב שכבר מצאתי תועלת בהדראר אשר לקחתי לנסות. הנה הוא לפניכם, ואם רצונכם קחוהו והשיבוהו אליו. המה ביושר לב נתנו אמון לדברי, וברכו אחר הסעודה ברכת האורח לבעל הבית וגם התפללו בשם נביאם וחמשה מרעיו הקדושים והטהורים להצלחת ענינם, ולפני הקבלת שבת הלכו לדרכם. ואני גם כן אל בית התפלה הלכתי, ובלב שוקט שבתתי, אחרי שבתי בתשובה שלימה מגניבות דעת ומרמה ואז אמרתי תהלה לאל חיי.

אתה יקירי, קורא מכתבי, אם הלאיתיך בדברי סכלות ומחשבות און, אל תאשימני! האמן לי ותראה תכונת נפשי בשליחותי להחכם יוסף הנז׳ עם רוח תושבי ארצי, ואתה תשפוט, ואני ציר נאמן לשולחי החכם יוסף המקשיח לבו ולא יחת מפני עריצי ערב. וכהודע הדבר להרה״ג סלימאן אלקארה ואחיו כמה״ר יחיא את אשר עשה לי סלימאן ג׳זפאן היהודי המגיד להם סימני וכי הביא משרתי השר אל ביתי, פחדו פחד גדול, אך לבם עליהם [26] לא יכאב להיותם בטוחים שאני בעל חפץ[31] (צאחב כתאב).

31 בעל חפץ, כלומר בעל ספר קבלה ובעל קבלה מעשית, ע״ל הערה 10.

פרק ג

בקורו של יוסף הלוי בעיר צנעא הערבית

מעשה במשולח אשכנזי ונבלת חתול בימי ר' שלום בן אהרן הכהן עראקי

אחרי כל זה ביקש החכם יוסף הנז' לראות ולהלך ברחובות ושוקי העיר צנעא ולא הניחוהו מפני פחד הגוים. החכם אמר הביאו לי איש אחד יורה לי הדרך ויעבור עלי מה. הפרנס הגדול ואחיו כמה"ר יחיא הזהירוהו לבלתי הראות עצמו בין הגוים, פן יעלילו עליו ולא ינצלו גם הם מעלילותיהם. גם כבוד הנבון יוסף בדיחי הי"ו סיפר לו מעשה מחכם אחד אשכנזי שבא לצנעא בימי השר הנעלה והנכבד שלום בן אהרן הכהן אלעראקי זצ"ל[1], והשר הנז' שמח בביאת החכם האשכנזי שמחה גדולה. אל ביתו אספו ועל שלחנו סמכו ומפחדו עליו צוה לו לבלתי הראות חוצה ובפרט ברחובות הגוים. ויהי היום ונפש החכם נכספה לראות מלך תימן הנקרא אלמהדי[2]. השר שלום, כראותו את חשקו הנמרץ לראות את המלך עם צבאותיו, דאג עליו דאגה רבה ואמר

1 ר' שלום בן אהרן הכהן עראקי היה פרנס הדור בתימן בחלק השני של המאה השמונה עשרה. עיין מה שכתבתי ב„קרית ספר", י"ד, 269, הערה 44; ועיין דברי שמעון גרידי בקובץ „מתימן לציון" עמ' 129.

2 לאמאמים שונים היה בנוי זה. הכונה יכולה להיות כאן רק לאמאם אלמהדי אלעבאס אבן אלחסין אבן אלקאסם שמלך ברבע השלישי של המאה השמונה עשרה. אך אפשר שחבשוש התכון למהדי המפורסם שבתחילת המאה התשע־עשרה, אף כי הזמנים אינם מכוונים.

לו לא תוכל לסבול פחזותם ותכונתם הרעה, ואם תקבל על עצמך תנאים אלה אפשר שתנצל מהם. החכם השיב השמיעני ואנסה כחי. אמר לו תחלה כאשר יראו אותך דלת המונם ירימו קול: יהודי [27] הוא, קדסי[3] הוא, כלב הוא, חמור בן חמור הוא. והמה ינהרו אליך מסביב. עיניהם עליך יבריקו, ובפנים זועפים עליך יביטו, יחרקו עליך שן, יקללו קללות נמרצות, בלעג ובחרפה עליך יתקלסו! ומן חכימיא דבהון דלען בספריהון ועל מצחא דילהון רשימו דסגדתהון דמתקריין פקהא לא תיבין ולא ניחין מלטותהון עד דמעלין רוקא מגו נחריהון מאורח פומהון וזרקין ליה באנפוי ואזלין להון. בתר דיהכין רוחא דהוא טמיר גו רוקא מסאבא להך דלא אית ליה רעוא למזכי[4]! יתקלסו הוי טמא, זיעת הכלב! שתן הכלב טהור ממנו! מטמא זנב הכלב! והילדים מקלסים ומסקלים באין אומר די והותר. ומושליהם וקצת מחשוביהם יחרישו למעניתם ואוי למי שיעמוד נגדם או יוכיחם במישור, כי כלם יתפשוהו ובמתנת כף אפים יוליכוהו אל המושל ויעידוהו שקלל את אלהיהם ואת מלכם. ומי עלה למשפטם ויצא נקי?

החכם האשכנזי, כשמעו התנאים האלה, אמר שיש בכחו לסבול צרות כאלה ורצונו אך ללכת אל שער המלך ויעבור עליו מה. השר הכהן הגדול מאחיו כראותו שלא שמע לעצתו, עשה רצונו מפני כבודו. וביום ששי לפני עת [28] יציאת המלך להתפלל תפלת חובת היום עם צבאותיו, הביא לו יהודי אחד ללכת עמו עד לפני שער

3 יהודי מירושלים.

4 ומן החכמים שבהם אשר עוסקים בספריהם, ועל מצחותיהם סימנים מהשתחויותיהם (סימן כבוד אצל המוסלם כשרואים על מצחו את עפר האדמה שנגע בה בשעת ההשתחויה) הנקראים „פקהא" (חכמים) לא ישובו ולא ינוחו מקללותיהם עד שיעלו רוק מתוך נחיריהם דרך פיהם וזורקים אותו בפניו והולכים להם. אחרי שהלכו, הרוח אשר הוא טמון בתוך הרוק מטמא את זה שאין לו רצון להטהר.

כפי שהניד לי פרופסור גרשם שלום אין המשפט הארמי הזה לקוח מן הספרות הקלסית של הקבלה.

המלך. ויהי כעברם מעט והגוים נקהלו עליו מסביב קטן וגדול לראות איש יהודי זר להם במלבושיו בלשונו ותארו, וכגנב במחתרת לווהו בקללות ונאצות עד בואם אל הרחוב אשר שם ארמון המלך, ואז היהודי שכר חנות קטנה והכניס את האשכנזי שם להיותו מוכן לראות את המלך עם שריו וחילותיו בלכתם לתפלתם. וגם כותלי החנות והדלת לקו בעבורו. הדלת הפתוחה במקלות להפחידו והכתלים סקלו באבנים להרגיזו. וכאשר דמה החכם בנפשו להיות סבלן בעל כרחו כיהודי תימן ויותר, כן היה.

אך בשוב המלך מעבודתו אל ארמונו ורוב חילותיו הלכו לדרכם, והחכם האשכנזי נשאר בהחנות עם היהודי, עבר עליהם נער ערבי אחד ולא מצא במה להתכבד בעיני מרעיו כי אם בנבלת חתול כל כך סרוחה מושלכת שם. הוא לקחה בקצה המטה אשר בידו, ועל פניו זרקה הפגר. לא עשה בו לא פצע ולא חבורה, אך הליחה עם הרפש נשפך ונדבק על פניו וירד על הזקן זקן האשכנזי. הוא מיהר והוציא מחיקו את ספר תנאי הסבלנות אשר השמיעו שר שלום ולא מצא תנאי זה. הצחנה פרצה [29] פרץ במוחו עד ששכח שהוא בצנעא אלימן[5]. האורח פשט מעיל סבל יהודי תימן ולבש מעיל קנאת האשכנזים, הוא תפש את נבלת החתול והכה בה בכח על פני הנער המתכבד מכה אחת, והנה לא נשאר בידו כי אם שוק וירך, והשאר נפל לרסיסים על המושלמנים העומדים סביביו ובקולו הרעים עליהם או קללם. הגוים מצאו להם עלילה באמרם לא די שטמא אותם על ידי הדם אשר בפגר, אף הוא עשה להם כשוף, ולא עוד אלא שעד אלהיהם ומלכם וארצם קלל, ואז זעף רעם האבנים והמקלות אלי גבו יעופפו ומתנות אגרוף על פניו הקריבו במכות אכזרים תפשוהו ואל חצר המלך סחבוהו סחוב והשלך ומהרה פשטה השמועה בכל העיר נהרג אלקדסי, ושמי היהודים קדרו.

5 צנעא אשר בתימן.

איש היקר שר שלום העושה אך טוב לעמו ולהזולת מיהר בחמלתו ללכת אל המלך לדרוש ולבקש בעד האמלל אשר כבר הזהירו ושנה עמו כל דיני סבלנות יהודי תימן. כבוא השר הנז׳ לפני שער המלך מצא האמלל המוכה בחצר המות החיצונה מושכב ומתעלף, שרי ועבדי המלך וכל הנצבים שם נשמטו מהם מפני כבוד האדון המפורסם בצדקתו וביושר לבו לכל אדם. הוא נכנס אל המלך [30] להליץ בעד האורח האומלל הנרדף מתגרת יד פרא אדם. המלך והיועץ ראשונה במלכות הוא אלקאצ׳י נתנו לו רשות להליץ בעדו לפני כסא משפטם. וזה הקאצ׳י שלח להביא האשכנזי לפניהם. כבואו שאלוהו מה המעשה הזה אשר עשית? האשכנזי הוציא מחיקו כתב התנאים אשר השמיעו כבוד השר שלום וקרא לפניהם התנאים ואמר מדוע לא הגדתם לי כל זה שעד השרץ השקץ והעכבר בלי שעור על ראשי ועל פני ועל הדרת זקני על גבי ועל בגדי ירא אלהים וישפוט! המלך והקאצ׳י לא ענוהו עוד, אך הסתירו בקרבם צחקם ועניניו. וצוו לשר שלום להצילו ולהחביאו במחנה היהודים פן יבולע לו על ידי ההמון פרועי המוסר. השר יצא מלפני המלך ורוח הנענה שבה בקרבו וכבואו לבית השר שנה ואמר מדוע לא הגדתם לי מראש כל זה? השיבו השר הלא מראש הגדנו לך סגלת יהודי תימן עם שכניהם הערביים להיותם כל כך סבלנים וראיה מן הכתוב „ומשמע ודומה ומשא״[6], שומעים עלילותיהם והם נאלמים, יתנו למכיהם לחי ישבעו בחרפה והמה דומה, משא כובד עול הגלות עליהם ישאו בלי יתלוננו. בחמת רוח ושבר לב צעק ואמר [31] שמעתי וקבלתי כל התנאים אשר דברתם על אזני, אך את זה הסרחון לא יכולתי לסבול, ואתם לא זכרתם לי חתול, חתול מת בתנאיכם, חתול מבאיש ונפוח כזה, ולו הגדתם לי לא הייתי מסכן בנפשי, וידוע ידעתי כי אין בי כח לסבול חלאה וצחנה כמו

6 על דרש הפסוק „ומשמע ודומה ומשא״ עיין לעיל פרק א׳ הערה 8.

אלה, לכן עתה שאוני והטילוני אל מחניכם, ואם יגזור ה' עלי בחיים אשתעה בקנין ידיעת חתול זה אשר קניתיה בדם לבבי אולי יחנן ה' לקול שועת ישראל ויהודה באשר הם. צעקת הנודד ודבריו באו לפני המלך אלמהדי ופקודתו יצאה בעיר לכל העם לבל ישובו לכסלה — ומי שומע? — ומאז היה מקרה זה למשל בפי היהודים: דם[7] מא פיה דם (חתול לא יש! חתול לא יש!)[8].

שד"רים מארץ־ישראל שמתו או נשדדו בתימן[9]

אמר המגיד:

גם בימינו[10] אירעו מקרים רבים כאלה תוך העיר צנעא.
הראשון חכם ברוך[11] אשר הרגוהו לאלתר בלי עלילה.
ושני לו חכם משה מסעוד שליח צפת, הוא ובנו, אשר

7 דם בלשון תימן חתול.

8 אין צריך, כמובן, לחקור מי היה השליח הנ"ל, ואין אפילו להסיק מז הספור הזה שהיה שליח אשכנזי מירושלים בצנעא בזמן בהונת השר שלום עראקי. ואולם עיין בקונטרסו של מר אברהם יערי, שליחים מארץ ישראל לתימן (מן הירחון „סיני", שנה ב') עמ' 17 על שליח מצפת משנת ת"צ לערך.

9 פסקה זו איננה בכ"י גלאזר. אפשר שנשמטה בטעות, אפשר שהמחבר השמיטה בכונה, כדי שלא להפחיד את מקבל הספר, גלאזר, התייר בארץ תימן. בנוגע לשד"רים עיין עוד למטה פרק ה', הערה 1; ואולי גם משה בגדדי הנזכר להלן עמ' [43] היה, או עשה עצמו, שד"ר.

10 כך הנוסח בכ"י שוקן. בכ"י הספריה וקהתי: גם בימי מקרים רבים.

11 לכאורה הכונה אל החכם ברוך מפינסק, שר' יעקב ספיר מספר את קורותיו באריכות בספרו אבן ספיר צ"נ—צ"ה. ר' ברוך נסע מעיר צפת דרך בגדד ועמאן וערן אל צנעא כדי לבקש את עשרת השבטים, ונם הגיע עד צעדה וחיידאן שבצפון תימן (בשנת 1833), אך בשובו לצנעא לימי החגים נטפל לרפוי האמאם החולה. הוא הצליח ברפויו, האמאם גדלו ונתן לו סוס לרכב עליו וחרב להתהדר בה ובית בחצר המלוכה לדור בו. ר' ברוך, שהיה כנראה הרפתקן נועז, נכנס גם אל עסקי הפוליטיקה של אותה שעה (מלחמת מצרים בתימן), אך העלה עליו קנאת המלך ונרצח על ידו בשעת תמרוני יריה. ע"ע בקונטרס הנ"ל של מר אברהם יערי עמ' 20—24.

באו עליו בלילה פתאום ולקחו כל הכסף אשר קיבץ מנדבת תימן ותהי לו לכפרה[12].

אחריו חכם חיים בזאת השנה[13] העלילו עליו שקילל את נביאם וארצם ודתם ונתפש וישב בבית האסורים כשני חדשים עד אשר פדוהו היהודים ויצא, ועם כל זה מת בהעיר רימת[14] וצאב מכובד דאגת לבו.

הלבוש התימני של יוסף הלוי

החכם יוסף הנזכר, כשמעו דברי מיעציו ומזהיריו, אמץ את לבבו ולא שמע אליהם. וכראות נכבדי העיר גודל חשקו ללכת ולראות רחובות ושוקי העיר צנעא, שמו עיניהם עלי וצוו לי להוליכו ולשמרו אחר אשר הלבישוהו מלבושי יהודי תימן.

ואלה הבגדים אשר יעשו: הכובע הניתן על ראשו, לא אדע אם הוא שאול או נתנוהו לו במתנה, הנקרא כּוּפִיָּה, הוא קשה כעץ [32] וכמו מדת ששית הסאה תכונתו, מדובק בשרף אילן הנקרא צַמְג מבלויי סחבות רבות עד היות העובי יותר מרוחב[15] חצי גודל, ומלמעלה תפור ומדובק בגד צמר גפן לבן ושחור.

כמהר"ר יחיא אלקארה הלבישו חלוקו של שבת או של מועד של שנים עברו במתנה, ואם הוא נגזר לקרעים, אשת הרב

12 כלומר הציל חייו ע"י אבור ממונו.

13 בזאת השנה: כלומר תרנ"ד. ע ר י בקונטרס הנ"ל 28—29 סבר שהכונה לשנת נסיעתו של יוסף הלוי (תר"ן). ואולם סברה זו אינה טובה. החכם הנזכר ב„המגיד י"ח גליון י"ג" שמו א ל י ה ו חיים והוא נפטר בַּרַחְבָּה ולא בְּרֵימָת וצאב. ובכל מקום שחבשוש מזכיר „בזאת השנה" הכונה לשנת תרנ"ד, שנת כתיבת הספר.

14 בכ"י הספריה ושוקן: דמת. יש עיר דַּמָּת בתימן ויש בה יהודים. אך הצרוף „ריימת וצאב" נמצא גם להלן 91, ומאחר שיש בתימן שלשה מקומות ששמם ריימה (Rathjens — v. Wissmann, Südarabien — Reise חלק ג', במפות מספר II ו־III) מסתבר שמבדילים בין ריימה לריימה ע"י כנוי.

15 מתאים יותר לאמר: העובי הוא כפלים מן הגובה של כפת הראש. בכתבי יד ספריה וקהתי, נוסף עוד ציור „כזה ////////".

תפרתם לצורך השעה, אך בהיות החכם קומתו קצרה נגד קומת הרב, החלוק אשר היה מגיע עד שוקיו הגיע עתה עד עקב החכם, ויפה התכסה בו ידיו ורגליו, לא כהתימנים חשופי יד ורגל.

גם ברוך יהיה רעי יקירי תוכן התימנים סעיד בן הנכבד יוסף ערוסי, השאילו עד עולם אדרת שער מראיתה כאפר הנקראת שַׁמְלָה[16] עבה וכבידה לכסות בה כל גופו למען כחש שאינו אירופי, ופניו ועיניו ותארו יעידוהו שאינו תימני. אני המגיד מתחתי השמלה עליו כאהל על ראשו ועל גבו, וצויתיו להחזיק בשתי ידיו בשוליה כנגד לבו כמנהג לנו בעת התפלה, ובעבור שלא נסה ללכת באלה מהרה הרגיש כובד גדול, ומפני כבדה ענה ואמר אין זאת השמלה ראויה להתכסות בה בהליכתו באשר הוא אדם, אך ראויה להיותה מרדעת לנושא־אדם[17]. [33] עניתיו לכבודך השאילך רעי שמלה כבדה ומצויצת למען היותה לך למחסה מזרם וקור ומטר, ואם כבידה יותר מזולתה, חכמים אמרו עלת בקרתא זיל בנימוסה![18]

בקורו של הלוי בעיר הערבית. אגדות עממיות על המסגד הישן אשר שם

בבקר לאותו יום שמתי נפשי בכפי מפחד הגוים והולכתיו מעוטה אל תוך העיר זולת פניו כדרך המתפללים או החולים המתכסים בהשַׁמְלָה בעת שהולכים במשענתם ברחובות ובשוקים. ובהכנסי בשער העיר הנקרא באב אלסַבַּח התפללתי שתהיה היציאה משם בשלום. ועל דרך גן אלסלטאן עברנו, ומדרום העיר על בית השר מחסן מעיץ הלכנו, וכל אסון לא קרה לנו, עד אשר הגענו אל הרחוב

16 שַׁמְלָה (בעברית שמלה) היא השמיכה המצויצת שבה מתכסים התימנים בשעת התפלה (במקום הטלית), ובשעת ההליכה בחוץ ויש שמתכסים בה בשנה.

17 כלומר חמור, בלשון התלמוד.

18 „באת לעיר נהג כמנהגה".

אשר שם בית־מדרש מחוקקם הנקרא אלג׳אמע אלכביר[19], ולקדשת הרחוב ההוא עשאוהו שוק לאילי קרבן מועד עַרַפאת[20].

והבית הזה ישן נושן הוא ולדבריהם הוא נבנה על פי מצות פאטמה בת נביאם וכמה הקדשות נפלו באורך הזמן מכל נפות תימן להבית הזה, נחלות, שדות וכרמים, גנות, פרדסים, יערי עצים, מעינות נהרות, בורות, כפרים בכלל שדותיהם, בתים, חנויות, פונדקאות, בכל מקום שהם, ספרים ושאר דברים. עד שאומרים למשל „אם תחרב העיר צנעא, הבית הזה יבננה מפני רוב עשרו, ואם יחרב הבית [34] לא יוכלו תושבי העיר צנעא לבנותו". והוא מקורה מכל סביביו על ידי עמודי אבן מבפנים, וחצר גדולה תחת האויר באמצע, למען היות להם הסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, ושם על פי חוזיהם שער השמים, ותחת כפות רגלי הסולם באמצע החצר שתי מצבות קברות קדושיהם. וברוח צפונית[21] בבית הזה גבולים ותחומים אשר לפי דברי אמונתם כי מחוקקם צוה על גבולי הבית הזה ברוח הזאת[22], ולפיכך המה מקדישים ומעריצים, וקדושה לגבול הזה משלשים, ונקרא אלמַסמוּרה ואלמַנקוּרה. וליראתם ממנו שופטיהם משביעים שם מי שנתחייב שבועה חמורה, וגם היהודים כשיתחייבו להם הגוים שבועה מבקשים מהשופט שישביע בעל דינו בבית הזה על הגבול הנזכר, והיהודי יעמוד חוץ לפתח[23] לראות שבועת בעל

19 „המסגד הגדול".

20 הזבח שזובחים בכל רחבי העולם האסלאמי ביום שמתאספים עולי הרגל בהר ערפאת שבסביבות מכה. — אינני יודע אם אין חבשוש מדבר כאן דרך לגלוג באמרו שמשום קדושת המקום עשאוהו שוק של כבשים.

21 מאחר שארץ תימן היא דרומית למכה, הרי הצד הצפוני בה הוא הצד הפונה אל מכה ומשום כך מקודש הוא.

22 ברוח הזאת: כלומר בצד צפון.

23 בתימן, כמו במערב או בארצות שיעיות, אסור מי שאינו מוסלם בכניסה למסגד.

דינו. ובהשער הצפוני אשר לא יפתח כי אם למלכיהם העליונים[24] עוד נשארו עליו זכרונות השבאים על שני לוחות נחשת חרותים במכתב השבאים, ואין איש מאנשי העיר מכיר בהם, ואני הרגשתי בהם וגליתים לנוסעים[25] אחרי חכם יוסף.

ושם בהרחוב הנזכר התחילו קצת מילדי הגוים לסובבנו, וכראותם את החכם מכוסה בהשַׂמְלָה כדרך החולים והציצית נגררת על [35] הארץ, אמרו: יהודי מְקוֹפֵע (מעוטף הראש) הוא, קְדְסִי (ירושלמי) הוא! קולם הורם ומכל עבר סבונו גם סבבונו המושלמנים, ורובם מנעריהם, ובדוחק גדול עברנו שלשה שוקים עד אשר הגענו לשוק התבואה. ומשם כמעט לא יכולנו לעבור מרוב הבאים לראות איש יהודי זר להם בארץ, ובמה יתכבדו בעיניו ויחזיק להם רעה אם לא בקללות וחרפות וגדופים. וזאטוטיהם בפחזותם יעפילו ופחדם עליו יפילו ובהקהלם בקולם הארץ לפנינו יבקיעו, ובמקליהם על מצבות ודלתות חנויות השוק ירקיעו, עד אשר לקולם שכניהם אל השוק הגיעו, ורובם עמדו על רגלם בפתחי החנויות שלהם לראות במרוצת המונם ולדעת ענינם. בדוחק גדול היינו תוך העיר המעטירה והננו באמצע שוק אלְמעטארה (שוק רוכלי בשמים), והנה רובם נצבים על פתחי חנויותיהם לראות בהמולתם, ובתוכם זקן אחד עומד ונשען על השלשלת התלויה על פתח חנותו, וכראותו את החכם ואותי הוא מכיר, נתן עלי בקולו לאמר: הוי חבשוש! הוי יהודי וכו' וכו', למה הבאת לנו איש קדסי לצחק בו, כמעט נגע אחד העם בו לרעה ולא ינקה, ואתה עתה מחויב להוליכך אל בית האסורים. [36] עניתיו: „אדוני זה כשלשה חדשים מעת בא העני הזה אלינו ובכל יום חליו נוסף וכמה אנשים שכר מכסף הצדקה בעבור לקנות לו סמי רפואה

24 השוה יחזקאל ט"ו, ב, ג.

25 תמונת לוחות נחושת אלה ימצא הקורא בספרם של מורדטמן־מיטבוך עמ' 188. שם נזכרת גם כן העתקה שעשאה חיים חבשוש.

הידועים לו, והמה או המוכרים לקחו הכסף והביאו לו סמים אחרים. והיום הזה תקף חליו כאשר עיניכם תחזינה אותו. הוא בקש ממני לעשות עמו חסד להביאו אל שוק מוכרי הסמים והוא בעצמו יכיר את הרפואה הידועה לו ויקנה אותה בכל דמים שיפסקו עליו ועתה הודות לאל כי הקרה אותך לנו אדון זקן חכם ומבין בסמי הרפואה, ובכסף מלא תתננה לו אם מבקשו ימצא, ולך תהיה צדקה מאלהי השמים!" הזקן הפך לבו ופניו אל מול ההמון ואמר: „מושלמנים! מדוע לא תבושו ולא תכלמו? חרפה היא לכם להלך אחרי יהודי, ומה אתם רואים באיש יהודי גר וחולה בארץ, זכרו האל והתפללו בעד הנביא והתכבדו, וכל אחד מכם ילך לדרכו!" הרבה מהם כשמעם את תוכחתו הלכו להם, ומהם עמדו סביבותינו אבל שתקו. הזקן החכם בבשמים למען הכסף עשה עצמו רופא ובקי. הוא בקש לדרוש על החולי ואך את הצרי לבד ממנו שאלנו. אחרי חפש מחופש [37] בין מרכלותיו הוציא דבר אחד אשר גם הוא לא ידע אותו ואת שמו, וגם אנו לא ידענוהו. החכם החולה אמר זהו הצרי המבוקש, ואת סך הקשיטות אשר גזר שלמתי לידו. והוא צוה והזהיר אותנו לבלתי הראות עוד בעיר פן יפגעו בנו פריציהם הנקראים שַׁיאטין. אז אמרתי לו ואיך אעשה והמה הקיפוני כדבורים? כראותו כי אין לנו כל תקוה, יצא מחנותו ותפס ביד הצרפתי והוליכו אל קצה שוק היהודים הצורפים הנק' סוק עקיל ושם הכניסו תוך חנות יהודי אחד וצוה להסתירו עד שקיעת השמש ובלילה יוליכהו לבקעת היהודים, וכן היה.

פרק ד

יציאת הלוי וחבשוש אל ארץ נהם

על פי עצת חבשוש הלוי דוחה את נסיעתו אל מארב ויוצא עמו אל עיר אלמדיד בארץ נהם צפונית לצנעא

אחרי ימים מועטים תקף עליו חליו ולא יכל לשבת עוד בבית הר׳ יחיא אלקארה, וחפציו מערי חראז[1] לא באו, כי עוד מלך מחסן אלשהארי הנזכר נלחם על ערי אלחימה. ואני כראותי את יוסף החכם נחפז לשליחותו, יעצתיהו ללכת עמי אל עיר מערי נְהֶם, שמה אלמַדִיד, הרחוקה מצנעא כיום תמים, כי אני שמעתי בימי ילדותי, שפעם אחת עבר לשם [38] נוסע הודיי ומצא אצל איש אחד אבן כתובה במכתב חמרום[2] ובקש הנוסע לקנות את האבן מידי האיש ההוא, ולא אבה לתתה לו, עד אשר הוסיף בהדמים כפי רצונו ואחר אשר מכרה לו בקש הנְהֶמי מן הקונה ההודיי לגלות לו סוד האבן ומדוע לא חש על דמיה המרובים? ואחר אשר הפציר בו עד בוש, לקח ההודיי מפתח והכניסו בחור קטן בהאבן ואז נפתחה[3] דלת להאבן מה שלא ידע האיש הנהמי, והנה היא כמו ארון ובתוכה ארגז קטן של זהב ובתוך הארגז חרב לטושה והיא כרוכה כמו רצועה וטבעת זהב ועליה אבן יקרה ועוד

1 ע״ל עמ׳ [10].

2 בכתב חֻמְיָר, ע״ל פרק ב׳ הערה 12.

3 המחבר כותב: נפתח. ״דל״ת״ אצלו זכר על דרך ״באב״ הער׳. שניתי כאן ולמעלה לפי המקובל בלשוננו.

לוח קטן זהב ובו כתובים מבחר שמות המלאכים העומדים לפני ולפנים.

כל זה שמעתי בילדותי מפי איש יהודי נהמי מעיר אלמדיד. הוא אמר שאזניו שמעו ועיניו ראו האבן הזאת הפורחת באויר שמי ארצם. ואם השומע כפרן[4] המספר קופץ ונשבע על כל הגדה בעבור להאמין בהבליו, וכן הוא מנהג הפתאים שלנו. אני הכותב הנחתי להמספר הארגז עם מה שבתוכו וגם הארון ובקשתי באותו זמן על מכתבי האבנים, ועל כן יעצתי להחכם ללכת [39] שם עד אשר יושלם המרד ויבואו חפציו, ואולי נמצא מבקשנו שם, ובחזרתנו מן נהם בעז"ה נמצא הכל מוכן, ולקחנו צרכנו מהחפצים והלכנו למזרח צנעא בדרך ישרה אל עיר מארב, היא ארץ שבא כאשר עם לבבך. עצתי זאת ישרה בעיניו, ובעיני כמה"ר יחיא לא ישרה מפני פחדו עליו משבטי ערב.

את ביתי נטשתי בר"ח אדר תר"ל ליצירה, בקפ"א לשטרות[5], ואת אחי וילדי עזבתי ויצאנו מצנעא אל עיר אלרוצה, והר' יחיא אלקארה לוה אותנו עד קצה בתי ישראל, וכאשר בקש להפרד ממנו הורידו עיניו כנחל דמעה ובהתפללו עלינו שיצילנו ה' ויחזירנו לשלום נאלם מרוב הבכיה. גם חכם יוסף נשתנו פניו, גם אני כשלו ברכי ונתבלבלו מועצותי מרוב דאגתו עלינו. אך אחרי רגעים השיבוני שעפי: למה אירא מעיר אלמדיד והיא קרובה מהלך יום אחד ובה כחמש מאות נפש יהודים, לא מקום צרה ותואנה להיהודים, ומשם נחזור בעז"ה לצנעא ולא נרחיק נדוד. ובנסיעתנו האיומה למַאְרב נראה מה לעשות, ועתה לא יש לנו פחד.

במחשבתי זאת נתחזקו ברכי ונתישבה דעתי והלכנו לדרכנו בידים ריקניות, וגם פרוטה לא היתה לנו, וגם [40] צידה לא

4 כפרן: אינו מאמין.

5 ע' במבוא.

הצטידנו[6]! אני במקלי עברתי לפניו והוא אחרי במלבוש התימנים כנזכר למעלה. על קברי ישראל העתיקים אשר תוך העיר לפני השער הנקרא באב אלרום עברנו, ובראותי את מצבות הקברות מנופצות חם לבי בקרבי ובהגיגי[7] לו דאגתי, לא שת לב להענין, ואולי חשב שעיקרם חמרומים[2] הם ולא ישראלים. גם הגוים שכני הקברות יודעים ברור שהם קברי ישראל וקורים לה[8] בשטרי הבתים והקרקעות אשר סביבותיה מקברה' אלקראמטה[9], ונפילת שם קראמטה על קברי ישראל חפשתי בספרי זכרונות ימי קדם להעיר צנעא ולא מצאתי, גם בספרי מבארי הלשון שלהם הנק' קואמיס, ולענין זה לא ישרו דבריהם! ותהלה לאל אחד הנקברים שם בן אלף ושמונים שנה הגיד לי את הענין ברור כשמש על ידי חותמו מצאתיו תוך קברו וגם העידו עליו מסמרות הברזל העתיקים אשר הוצאתי משם גדולים וקטנים והמה משקל מאתים דרהם, אך לא יצלחו למלאכה ולא נשארה בהם מתכת כי אם חלודה כאשר אני עתיד לבאר את הענין הזה במקומו!

לפי בקשת גלאזר יכתוב חבשוש מכאן ואילך בלשון ערבית

[41] אמר הסובב בגלילי ארצו, חיים ן' יחיא ן' סאלם אלפתיחי המכונה חבשוש: כאשר ראה ושמע החכם התייר גלאזר את הקטע הראשון של קורותינו, אני ומורי יוסף,

6 יוסף הלוי התחפש כחכם ירושלמי מקבץ נדבות.

7 =כשהבעתי לו את יגוני. — כך בכ"י גלאזר. שאר המעתיקים לא הבינו למליצת המחבר, ושנו לפי הפסוק (בהגיגי תבער אש), והשאירו את ההמשך תלוי בלא קשר. גם בכ"י גלאזר נראה שו"ו של „ולא שת לב" מחוקה.

8 לבית הקברות (בער' מקברה).

9 קראמטה היא כנוי הכת האסלאמית „האסמאעיליה" הקיימת עד היום בפנות נדחות בעולם, וששני מרכזיה הם בארץ תימן (עי' להלן פרק י' הערה 11) ובהודו. הקראמטה היו כת שונה מכת האסמאעיליה והפילו את מוראם על כל המזרח המוסלמי. מכיון שהיו בקשרים שונים עם האסמאעיליה נקראה זאת האחרונה לשם גנאי בכנוי זה. ואולם מדברי מחברנו (ע' להלן) ניכר שהכנוי נשכח כיום בארץ תימן.

ומקצת משאר הענינים בלשון העברית, תמה מאד ואמר: מי זה הודיעך או למדך צחות הלשון העברית עד שתדבר בה כל כך, ואתה תימני!? אמרתי לו: ברוך ה' אנחנו יורשי הספרים, ואף אנו עמלים בבאורם בעזרת הלשון הערבית, שאנו משתמשים בה בתימן, ואל תחשוב שאנו ערומים מן העברית. גם כי הצרות השחירו את לבנו ועכרו את רוחנו, יש בנו סיפק לתרגם מלשון ללשון בלי מורה.

אמר גלאזר: אם אמת בדבריך, רוצה אני שתחבר שאר הספר בלשון הערבית שהיהודים אחיך שבצנעא משתמשים בה, למען תצא מזה תועלת לחוקרים. ואחר שתגמור אותו בערבית, תשוב ותעתיקנו לעברית, וגם הקטע הראשון העברי תעתיקנו לערבית, למען תגלה ידיעתכם בשתי הלשונות ותהיה לכם מזה טובה. אף אני לא מאנתי, כי ראיתי עצתו נאמנה, ואדם כמותו לא יכזיב את רעו ולא יהיה כפוי טובה.

ואני ידעתי כי אבותינו הקדמונים היו צחי הדבור בשתי הלשונות, והראיה לכך כנויי שמותיהם בספריהם. והיום לשוננו היא היפך מה שהשתמשו בה הראשונים, ועוד שהיא שונה מאד בכל גליל מגלילות תימן. ועתה נשוב אל מה שאנו עסוקים בו.

אצל יוסף אלערוסי בעיר אלרוצה

[42] מיד יצאנו מקברות הקדמונים דרך שער אלרום ועברנו במערב שעוב בערך שתי שעות, עד בואנו אל אלג'ראף. ושם על אם הדרך נמצאים קברות משונים מקברות הערבים בגדלם ובצורת מצבותיהם[10], ובכל עת ששאלנו את בני השבטים[11] יושבי

10 מצבותיהם — בער' דכאר „רוכנים", כי המצבות בצורת אצטבאות של אבנים.

11 בני השבטים — בערבית: אלקבאיל. כך נקרא עיקר הישוב בתימן ההררי שהוא מאורגן באופן שבטי כדרך הבדוים, אך עוסק בחקלאות.

לפעמים אתרגם „בני השבטים" כמו כאן, לפעמים אכתוב „קבילים", ולפעמים „גויים" כדרך המחבר בחלק העברי.

המקום: מה זה? אמרו: קברות הקרמטים[12], ולא ידעו לשון קרמטים מה היא.

ואחרי שעה הגענו אל מקום אחינו בני ישראל אלמזאעקה[13] מערבית לַרַוָצָה[14] ן' חאתם, ורבם הם ממי שברחו מחוזק הצרות בצנעא. ומהם החכם הנכבד יוסף ן' יחיא אלערוסי אשר עשה רוב ימיו בחקירת אלכימיא ולא העלה בידו כלום. ובנו הוא חברי סעיד אשר נתן את השַמלה למורי יוסף הלוי הצרפתי למען יתכסה בה כל זמן שישהה בנכר בין בני השבטים ויהודי תימן. ומכיון שהיה החכם יוסף אלערוסי הנזכר אוהב וחושק ללמד וללמד, היה נוהג להזמין אל ביתו כל נכרי כפי שהשיגה ידו, וביחוד כשהיה בנכרי סימן של תלמיד חכם. משום כך הבאתי את מורי אל ביתו והוא כבדנו באוכל כפי יכלתו. והחכם יוסף אלערוסי היה מזהיר אותי שלא [43] ידע איש שמורי אצלו, פן יגעו בו לרעה כאשר קרה מקרוב, והוא שיהודי נכרי אחד ושמו משה מעיר בגדד בא אל אלרוצָה אחרי יעקב ספיר, שבקשו לתפסו (כל' את ספיר) ולקחת מה שהיה עמו והוא ברח וניצל, אבל היהודים נאסרו בעבור בריחתו ולא יצאו מבית האסורים אלא בתשלום כופר. ואף אני הייתי באותו זמן מן האסורים בסבת יעקב ספיר[15].

12 ע"ל הערה 9.

13 אלמואעקה — מכאן שם המשפחה היהודי אלמַזְעַקי. המשפחה הזאת גרה בפרבר של צנעא שמחוץ לחומות ואמרו עליה בהלצה: שבת מִן גַר (בלי) עַרַקי (יין שרף) — צרה עלא (על) אלמזעקי, כלומר מחמת רחוק מקום לא הספיקו תמיד לקנות צרכי שבת, ע' בספרי Jemenica מס' 840.

14 עיר חשובה ובה קהלה יהודית. מושב היהודים הוא לפי הרוב כפר מיוחד סמוך לעיר הגויים. אלמואעקה היא מושב היהודים של רוצָה.

15 ספיר (אבן ספיר ק"ו) מזכיר רק שמארחו מרי סאלם אלקאפח נאסר בעבורו. את שם העיר כותב ספיר: ראדא. מעשה משה בגדרי ומעשה נשיכת נחש בעמ' [44] קרו כמה שנים לפני נסיעתו של יוסף הלוי. כפי

מעשה משה בגדדי

כשהגיע הנכרי הבגדדי אל שוק אלרוצ'ה ושאל על מקום מושב היהודים, והיה בשוק סייד[16] אחד מאדוני החסות של יהודי אלמזאעקה, אמרו לסייד: „עשה עמנו טובה, הבא את היהודי הזה עמך אל מושב היהודים". עוד הם הולכים והסייד חשב בלבו שהטובה צריכה ל ו, מאחר שהוא סייד, והדוחק מביא לידי כל דבר, והיהודי הזה אינו אלא ‚פרנסה' שלוחה לו מאללה, על כן, כאשר הגיעו אל מושב היהודים, שלף עליו פגיונו ובקש להרגו. אבל היהודי הנכרי ברח וצעק, והסייד לקח את חמור היהודי עם מה שהיה עליו והכניסו אל מצודתו. מיד הלכו נערי יהודי א ל מ ז א ע ק ה אל בני השבטים אדוני חסותם וקראו לעזרה. נתקבצו בני השבטים אשר באלרוצ'ה אל אלמזאעקה מקום היהודים לראות מה קרה. נעל הסייד את מצודתו ועלה על הגג ובידו רובו, כי מלחמה הוא מבקש, והבגדדי צועק לאמר: „לקחו את חמורי וממוני וספרי", — כי התימר שהוא בעל ספר[17]. ובני השבטים דברו אל הסייד, לאמר לו: „מה הדבר הרע הזה [44] אשר עשית בתוך מקום המושב. לו היית מחוץ למושב, לא דברנו אליך דבר, אבל בתוך המושב חרפה היא לנו. ועתה הוצא את אשר ליהודי בלי מלחמה". אך הוא הרים את רובו ואמר: „מלחמה אני מבקש, ומי שיש לו תביעה, יקרב אל פתחי. הנה אללה שלח אלי שלל, ומי זה יריבני על שללי?!". ואולם אחרי דין ודברים הרבה השיב את החמור ולקח לעצמו מה שהיה עליו.

הנראה מהערה 18 נמצא חבשוש אז בעיר אלרוצ'ה־אלמזאעקה יחד עם שאר הבורחים מרשעת המושל בצנעא.

16 ס י י ד (רבים: „סאדה") איש מזרע חסן נכד מחמד. מרובים הם בתימן כמעט כמו בני אהרן הכהן בתוך ישראל.

17 ב ע ל ס פ ר — ספר רפואות והשבעות.

דרכי רפוי של נשיכת נחש וסגלות האבנים הטובות

בלילה ההוא[18] יצא החכם יוסף לחפש את היהודי הנכרי ולהביאו אל ביתו ולנחמו. עודנו סובב לחפשו ונחש נשכו באצבע רגלו. מיד צעק צעקת מות מארס הנחש. האנשים שהיו עמו הביאוהו אל ביתו. שם לקח תער וחתך את מקום הנשיכה ומה שסביב לו עד אשר יצא הדם וקשרו מלמעלה אחר שרחצו במים חמים. ושוב חתך להוציא את הדם פעם שנית ורחץ במים חמים. אחר כרך עליו שום וצמח עֲבַב[19] עד אשר הושיעו ה' ונרפא, ולא היה עוד צורך להביאו אל משפחת בית אלסרחי[20] אשר אצלם אבני החפץ[21] שהן סגולה לנשיכת נחש, כשאר האנשים אשר אם ישכם נחש מביאים אותם אל בית אלסרחי ולו היה מהלך יום אחד. והוא (האיש מבית אלסרחי) עושה עמהם טובה ומניח את כל עסקיו ומתאמץ ברפוי הנשוך.

וזה מעשהו: הוא לוקח אבן החפץ ושמה על הנשיכה עד אשר יתקבץ הארס [45] אליה. אחר מוציאו במַלְקָט ושמה בחלב בקר פעמים אחדות והנשוך ירפא מיד. ויש שהנשוך מובא על מטה וחוזר משם ברגליו. ודבר זה אמת ומפורסם, והרבה אנשים שאין מביאים אותם לשם מתים. ואין בעלי האבן הזאת לוקחים שום שכר

18 בלילה שנשדד המשולח הבגדדי. חבשוש היה אז בעיר אלרוצה. — „החכם יוסף" הוא יוסף אלערוסי.

19 עֲבַב — Withania Somnifera Dun, מצוי גם בא"י. לפי A. Grohmann Wirtschaftsgebiet 1, 221 משמש הצמח בתימן לצביעת קירות הבתים, ואילו על פעלתו הרפואית לא נאמר שם דבר.

20 בית אלסרחי — לכאורה שם של מוסלם.

21 אבן החפץ — הכונה „לאבנים טובות למחצה" המצויות לרוב בארץ תימן (יחזקאל כ"ז, כ"ב). שמעתי רבות על שמושן, ביחוד גם לרפוי מחלות עיניים, עי' להלן. גרוהמן בספר הנ"ל 175,1—181 מונה מינים אחדים של האבנים הללו, אך אינו מספר על שמושם.

אלא עושים לשם שמים למען תחשב להם לצדקה. ולא ידענו בארץ תימן על זולת האבן המפורסמת הזאת.

והאנשים מאמינים שיש באבנים הטובות הרבה סגלות, למשל יש שהיא עוצרת את שטף הדם כל זמן שהיא על גוף האדם. יש שהיא עוצרת את הזרע ולו גם שימש מטתו כל הלילה. יש שהיא מבריחה את המים ומיבשת, או מושכת את המים אל פני האדמה עד שיהיו לנהר. יש שהיא מסירה מוגלה מן הגוף כשהיא ניתלית על האדם. או היא מסירה מחלת העין ומרפאה, ויש שהיא מביאה עושר או מרבה ביפי ובמעלה ובמזל, וסגולות מועילות רבות אין מספר, לפי דבריהם. ולפי דעת ההמון ישנן סגולות מועילות יותר מן האבנים הטובות, והן הקמיעות וההשבעות וגם הלמוד[22], ומחמת מעוט תקונם אין בכל אלה ממש.

והחכם יוסף אלערוסי חשב שאין מורי יוסף חסר ידיעת כל הסגולות האלה, אך לא שמענו ממנו דבר בענין זה.

על יהודי חבש ועל יהודי אלמַזַאעקה[23]

[46] מאידך גיסא לא חיסר מורי יוסף כלום מחדת התיירים המספרים לבני מסבתם על מה שראו ושמעו בעולם למען יטו את לבות החבורה אליהם. גם בלילה ההוא ספר הרבה, ומכלל דבריו שהגיד לנו היה כיצד נכנס אל ארץ חבש וגלה את היהודים השחורים אשר בגלילות ההם. ומפליא ביותר מה שאמר שאחינו אלה השחורים לא האמינו שהוא מזרע היהודים מחמת לובן בשרו. כי מאחר שהם מרוחקים במושבותיהם משאר אחיהם, סבורים הם

22 למשל למוד פרשיות ידועות מן הקראן אצלם או קריאת מזמורי תהלים אצלנו.

23 פרק זה חסר בנמרי בכ"י קהתי וספריה; ובכ"י שוקן ניתן הספור על יהודי חבש רק ברמז. הלוי היה בארץ חבש בשנת 1868.

שכל היהודים שחורים, ומביאים ראיה לדבריהם מספר שיר השירים מן הכתוב (א, ה) שחורה אני ונאוה[24]. אף מורי יוסף השיב להם מן התורה ואמר להם (בראשית מ"ה, ד') אני יוסף אחיכם, ומלשון הפסוק אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתני השמש בני אמי נחרו בי שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי. אחר תשובה נצחת זו הודו לו והכירו בו.

זה מה שאני זוכר מספוריו המפליאים של מורי התייר באותו לילה. שאר הלילה שוחח על ענינים שונים. ואף החכם יוסף אלערוסי אמר שפעם אחת הגיע לצנעא נכרי אחד מיהודי חבש, [47] אך לא למדו מפיו מאומה. שאלתי את החכם: וכי אפשר, אדם נוסע נסיעה גדולה ואין שומעים מפיו מאומה? אמר: הלא תראה את אנשי בריתנו[25] כאן הגרים במושב הזה, היא אלמזאעקה, לא תמצא ביניהם אחד עשיר, לא בשכל ולא בממון. והסבה היא פרנסתם הבזויה, כי מקצתם סיידים, מקצתם קדרים, ומקצתם עובדי עור, אלו הן מלאכות יהודי אלרוצה, ומחמת העוני נמחו לבותיהם, ואין להם הצלחה לא בדבר של שכל ולא של ממון.

הנסיעה אל שְׂרַאע בארץ אַרְחַב. העינים הטובות —
כביכול — של התימנים

למחרת הלילה הזה נסענו במישור אלאחקרי בדרך אל כפרי אלרחיב. עוד אנו הולכים ואני ראיתי באפיק הנחל שבו עשינו את דרכנו סמני שברים מאבני סיד החְמַיריים[26] שגרפו אותם

24 גם החבשים הנוצרים מרבים להביא פסוק זה (הערת ד"ר פולוצקי).

25 אנשי בריתנו — כלומר התושבים היהודיים המקומיים. בעל הבית ובני שיחתו הם מפליטי צנעא. יעקב ספיר מרבה לספר על הנגוד שהיה מצוי ברוב הקהלות בין הכפריים היציבים ובין בני צנעא שהתישבו בתוכם.

26 מאבני סיד — בער': אלבלק. דומה לאבן מזי הא"י, והיא בעלת צבעים שונים. אופיי לה שאפשר להרימה ממחצבתה בשכבות שלמות, ועל כן מתאימה היא ללוחות של כתובות.

נחלי הגשמים מכל נקיקי ההרים. אז ידעתי אל נכון שמן ההכרח שיהיו כתובות חמיריות בסביבות האלה, ואמרתי למורי: „אתה הכחשת את דברי יעקב ספיר בתחילת ספרו (עמ' נ"ח) שעיני תושבי תימן חזקות מסבת שמושם בפוך ושהם רואים הרחק הרבה יותר מבני אדם שאינם שמים פוך בעיניהם, והנה אני שואלך: מה אתה רואה בהרים האלה הרחוקים המקיפים אותנו?" נשא מורי את עיניו ולא יכול להשיג דבר ואמר: „איני רואה כלום, אלא יש כמו עננים בקצה השמים". אמרתי לו: „תהלה [48] לאל, עינינו חזקות משל זולתנו, כפי שהעיד יעקב ספיר הנזכר; הערפלים אשר תראם בקצות האופק הם הרים, ואני רואה בהם בנינים חְמִיריים, ובלי ספק יש בהם מן הכתובות שאנו מבקשים". אך הוא הכחישני ולא שת את לבו למה שרמזתי לו מתוך ידיעתי[27]. ואחרי זמן קצר נכנסתי אל כפר מן הכפרים האלה ומצאתי בו שלוש או ארבע אבנים כתובות, והעתקתי אותן והן שבורות. ואלו היו הכתובות הראשונות במסענו.

בשעת מנחה של אותו יום הגענו אל כפר א ל צ ב י ר ה והיא מכפרי ארץ א ר ח ב. אחינו בני ישראל אשר שם קבלו את פנינו כפי יכולת מצבם. ובערב דברתי אליהם שיעשו עמנו חסד ויביאו בהמה שירכב עליה החכם. נער מצנעא שהיה לו חמור השכיר עצמו לנו בסמכו על אנשי המקום שיתנו את שכרו, אך הוא עומד ותובע אותם עד היום הזה ועדיין לא שלמו לו כלום. הנער הזה הביאנו אל ש ר א ע, וגם הוא כפר מכפרי ארץ ארחב, והכניסנו אל בית־הכנסת. כי כן מנהג אנשי תימן שהנכרים היהודיים יכנסו אל בית־הכנסת והנכרים המוסלמיים יכנסו אל המסגד. ורבים מעשירי תימן מבעלי הצדקה פתחו דיואנים (חדרים) מיוחדים בבתיהם לכל עוברי

27 מתוך ידיעתי — חבשוש משטה ברבו. הוא הבין מתוך שברי האבנים שבנחל שיש כתובות שבאיות בסביבה, אך כפי הלוי הוא עושה את עצמו כאלו השיג קרבת הכתובות בראיתו החרה.

אורח העניים, ובעל הבית בעצמו מכבד את הנכרי ומשרת אותו בכל מה שהוא צריך לו: קפה, טבק בשביל מקטרת המים ואוכל. יגמלם ה' טובה.

חטיפת יהודי ע"י נשיא משבטי ארץ אַרְחַב

בכפר [49] שראע היה עלינו פחד גדול מרשעי ארץ ארחב, כי שם איש קשה מחברו במעשים רעים, ושבטי ארחב מפורסמים אצל כל בני תימן. באותו זמן קרה שנשיא אחד מנשיאיהם ארב ליהודי אחד מיושבי חראז, והוא מאלה שהעתיקו את ביתם מצנעא וישבו ברוחה בהר חראז בעיר מנאלה בצל הדאעי[28] אל־מכרמי מושל חראז. היהודי הלז נסע לצנעא לעסקיו כמנהגו, ובצאתו מצנעא, משער שכונת היהודים, תפסו הנשיא האורב לו והביאו כבול אל ארץ ארחב וחבשו בביתו. זקני צנעא לא התאמצו לחלצו, כי המעשה היה מחוץ לשער צנעא, זקני שבט בני אלחארת, אשר בדרכו, לא כהו בו, והדאעי של היהודי מושל חראז לא יכול לפרקו מידו מחמת המרחק. היהודי סבל הרבה ענויים ושהה בבית הנשיא כמו חודש, וכל יום דבר אליו שישלח אל משפחתו שיביאו לו כסף והוא יפטרנו לדרכו. כך איים עליו מדי יום ביומו. ולולי רחמו עליו אם הנשיא ונשיו, היה מת מרוב הענויים. לבסוף ניצל בברחו בחשכת הלילה ממאסרו אחרי שכבר שלם חלק מכסף הפדיון.

עצירת יוסף הלוי בטענה שהוא משיח השקר שפר פחיל[29]

וגם אנחנו, אשר יגורנו בא לנו. איש אחד מבית אלזבירי, [50] שהיה ממונה על כפר שראע, בא אלינו אל בית הכנסת לאיים

28 מנהיג הכת הדתית ה„אסמאעיליה" השלטת בפלך ההוא.

29 על שני „המשיחים" האלה עיין בקצור ס' אבן ספיר ח"ב קמ"ט—קנ"ב ובאריכות בס' אגרת תימן השנית לר' יעקב ספיר. ועיין למטה בסוף הספר.

עלינו, ודעתו להוציא ממנו ממון. עניתי לו: „ומה זה אתה רוצה לקחת ממנו ואנחנו אנשים נכריים מבקשי נדבה, ממך ומזולתך?" ומאחר שלא מצא אצלנו דבר שיוכל להתלות בו כדי להתנפל עלינו, טען שמורי יוסף הוא היהודי שבלבל דעת האנשים וקרא את עצמו שָׂכִיר כַּחַיִל בטענתו שהוא שליח המשיח המקווה. המוסלמים ורוב היהודים לא ידעו למה התכוונו החכמים כשכתבו בספריהם את האמונה הזאת, המנחמת את המתעצבים על מצוקת חייהם, ולכן נתעו רבם אחרי השוטה הזה שקם בארץ תימן וקרא את עצמו כחיל בשם השוטה הראשון שהרגוהו בטיאל בגבול בני גַ׳בְר, ואמר לשוטים המסכנים שהלכו אחריו, שכעבור ימים אחדים אחרי הריגתו החזיר לעצמו את ראשו שתלו בצנעא בשער אלימן והשיבו למצבו הקודם, והיה גופו נסמך מעומד ולא מוטל לארץ[30]. זאת היתה אמונת ההולכים אחריו, ומי זה יכחיש את השוטים מעוטי השכל, שגם הדבר הנמנע קבוע ועומד אצלם מגודל התמסרותם לו, והרבה הם מספרים בדמיונם על מעשי הנסים שפעל, ואין צרך להטריח בדברים בטלים. ונשוב לענייננו. אדוני ארחב אבן אלזבירי חבש את מורי בבית הכנסת והטיל על יהודי שראע להחזירנו תחת משמר אל צנעא אצל [51] האמאם מחסן אלשהארי והוא ידון בענייננו. ומקצת היהודים מרוב פחדם עלינו הפצירו בו שישלחנו לחפשי, אך לא נענו.

חפוש כתובות שבאיות בסביבות שראע

בעת ההיא, בהיותנו נבוכים מה לעשות, הזמנתי אשה יהודיה שתראני את המקומות שיהיה בהם מבוקשנו. לקחה האשה את כפישתה (סל שטוח) והלכה לקושש עצים כמנהגה, ואחר שחפשה בבתי בני השבטים, הביאתני אל גיא ריק סביב לכפר, ומצאתי שם

30 בער׳: מסכוב. אותה לשון כ״י גלאזר 159 שורה 7.

בצדי ההר קצת כתובות ובהן השם מ ס ח ק ם[31]. וממולו בצלע ההר בגובה עשרת צעדים מערה חצובה בידי אדם. ואחר שטפסתי להכנס אליה מצאתי על פתחה שורות אחדות של כתב מטושטש, ויש שנמחה מרוב הזמן, אבל הוברר לי שזאת מערת קברים ושם בעליה צ מ ק א ל. העתקתי את הכתובת בהיותי נתלה בפתח. ומעל למערה הר גבוה ותלול, ועל ראשו מבצר קדמון עזוב, ויש ספורים בדבר המבצר הזה בפיות אנשי המקום. ואחרי ששבתי אל מורי, נתברר לו שבלי ספק יהיו הרבה כתובות בנקיקי ההר הזה, אך מפחד בני השבטים מי יעז לחפש אותן. וכאשר שילחנו ו' א ל ז ב י ר י, אשר היה חובש אותנו, לחפשי, בו ביום שכרתי לי יהודי אחד [52] אמיץ לב מכל אחיו והוא הובילני אל חורבה עתיקה שהם קוראים אותה צ נ ע א ה י ש נ ה, ומצאתי שם את השם ס נ ע י[32] בכתב חמירי ומעט כתובות, ועוד חפשנו בסביבות ההר הנזכר שכונת הגויים.

31 בכתובת מס' 77 אצל הלוי, JA עמ' 142. מכיון שזאת היתה הכתובת הראשונה שמצאה חבשוש בשדה, מחוץ לערים, נרשמה כנראה מציאתה בזכרונו ביותר.

32 צנעא־סנעי — חבשוש חשב כנראה שהשם הקדמון מתאים לשם החורבה, אך מנהג נפוץ בכל המזרח לקרוא חורבות בשם ערים גדולות שבסביבה. ואנב, יש כפר בשם סנאע — בדרום צנעא.

פרק ה

בארץ נהם

א. בעיר אלמַדִיד וסביבותיה

הלוי שולח את חבשוש לשוב לשְׂראע ולחפש כתובות והוא מסכן שם את נפשו

למחרתו נסענו אל ארץ נהם. ואחינו יושבי שְׂראע כבר אספו בשבילנו צדקה כפי עניותם, שעורים כשמונה אוקיות, והן כחצי קַדַח[1]. מזה נתַנו שכר ליהודי שהביא את הרכוב למורי, ואחר שהלך אתנו עוד עד אלמדיד הנחתי לו את שאר השעורים. הוא הביאנו אל אחד מארבעת בתי הכנסיות שיש להם שם. וכאשר נח מורי יוסף מפחד הגויים של ארחב עלה בדעתו שאשוב אל שראע, שמא אמצא שם עוד כתובות. למחרת בואנו אל אלמדיד חזרתי לאחורי אל שראע בלי מלוה, ובכונה עברתי בדרך אחרת עד שהגעתי אל ההר הנזכר לעיל מצד נהם, והייתי עסוק בהעתקת הכתובות שמצאתי שם עד ששקעה עלי החמה ואני בשדה. הלכתי בחשכת הלילה אל שראע, וכאשר הגעתי בשעה שכל בני אדם ישנו דפקתי על פתחו של אחד היהודים שהכרתי. מרוב פחד אמר: „מי זה דופק על פתחי באישון לילה?! אני חוסה בצל אלהים ובצל [53] אדוני חסותי". אמרתי לו: „אל תירא. פתח". אמר: „איני פותח

1 קדח — מתאים לשני פחים מפחי הנפט המצוים.

את דלתי בלילה, מי שיש לו תביעה וטענה אלי יבוא בבוקר אל אדוני חסותי ונשמע דבר ותשובתו". אמרתי: „אחסה באלהים מן השטן הארור". מה זה הטעך ושנה אותך כלפי, הלא אני רעך חיים חבשוש, מלוה החכם, ולא יאה שתשמיעני כדבר הזה, ואני אבקש את חסותך ללילה הזה ואבקש ממך, בשם החסד אשר ביני ובינך, שתתן לי מקום ללון, לא יותר".

כאשר הכירני, מיהר לקום ממשכבו ופתח את הדלת והכניסני ברעדה ופחד, וגם נתבייש, ואמר: „מה זה השיבך הלום, ואנו כבר ניצלנו מסכנתכם ושמחנו בהצלחתכם. האינך יודע שהיום הזה חפשו אתכם הקבילים ושאלו עליכם ואיימו עלינו בעבורכם בטענה שאתם הדלקתם את ההר בכשופיכם אחרי שעלית עליו, וכל ליל אמש נשטף ההר באש מכל צד[2]. זה מה שמעידים הקבילים היום הזה אחרי שנסעתם מאתנו. ועתה, לו ידע עליך אחד מהם לא ניצלנו מרעתכם. לכן הדרך שהביאתך הנה היא תשיבך. אל יראך אחד, הזהר בנפשך, ואל ירגיש מי שהוא בבואך אל ביתי, פן תדבקני הרעה בגללך". כאשר הוסיפו לי דבריו פחד על פחדי הקודם, אמרתי בלבי: לו [54] לנתי בשדה והיה יצועי העקרבים וכסתי הנחשים, היה קל עלי מן הדבר הזה ויכלתי להגן על עצמי, אך מן הצרה הזאת אין להחלץ אלא בבריחה בו בלילה. וליהודי הלז אמרתי: „דבריך הפריחו את שכלי והדהימו את רוחי והקפיאו את חושי. אבל רוצה אני לשבת עמך שעה או שעתים עד אשר תשוב אלי רוחי". הלה, אם כי פחד מאד וגינה את מעשי, נתן לי מקום בחדר בתחתית ביתו[3], והחדר הזה היה גרוע מבית הכלא של הנדונים למאסר עולם.

2 גם הלוי מזכיר (B.S.G.P. 1873 עמ' 256), שיש אמונה בין הקבילים שהשדים מרקדים בהר ההוא לאור הלפידים ועל כן אין מעזים לעלות לשם.

3 חדר בתחתית ביתו — הקומה התחתונה בבית התימני משמשת דרך כלל לארוה לחמור ולמחסנים.

ואחר שהכניסני לשם, עלה לישון בחדרו עם ילדיו. כעבור זמן מועט שב אלי ואני הבינותי שהוא חפץ שאצא מביתו. אמרתי לו: „הריני מוכן, אך אבקשך שתלך עמי עד קצה הכפר למען תהיה לי למרגוע". אבל פחדו לא נתן לו לצאת, ורק אני יצאתי, והוא סגר את הדלת ונכנס מיד. ואני בטחתי בה' וחזרתי אל ארץ נֶהֶם אל מורי וספרתי לו כל מה שקרני, אחרי שמסרתי לו את הכתובות. ואולם מחמת אומץ לבו לא היה מן האנשים המרגישים בצרת זולתם ומאמינים להם אלא ממי שמכחישים ואינם מאמינים.

על מצב יהודי אלמדיד בארץ נהם

[55] בין אחינו באלמדיד לא היה עלינו פחד מפני בני השבטים כמו בארץ ארחב. כי טבע הנהמי אינו כטבע הארחבי, ועל כן יהודי נהם נכבדים וגם קצת אמיצים יותר מזולתם, עד שקולותיהם רמים ובתיהם גבוהים, ואין הקבילים מתלוננים שם שבתי היהודים גבוהים משל המוסלמים. זה מפני ששלום בינם ובין יהודים, ואפשר שהם יראים שמא יבקשו היהודים מחסה מפניהם אצל בני שבטים אחרים ויביאו בזה עליהם צרות ומלחמות כמנהג השבטים. כי נמוס השבטים אומר: האיש החוֹסֶה הוא כפי האיש המַחֲסֶה, כלומר אם החוסה, יהודי או זולתו, נכבד בעיני הבריות בשוקים ובכפרים, הרי זה מורה על כח הקבילי המחסה אותו ועל גבורתו ועל שהוא עושה ליהודי בן חסותו כל מה שהוא ראוי לו. והאיש החלש או מי שיש לו תביעה או תלונה על הקבילים כמו רצח או חוב או פגיעה[4] או זולתם, יקח פר או כבש וישחט אותו בשער הכפר או השוק של בני השבט שמהם ירצה לבקש עזרה נגד בעלי דינו, והם יריבו בחזקה ריב העשוק כפי שמחייב נמוסם הטאגות[5],

4 פגיעה: ביחוד עלבון דברים.

5 טאגות — פרושו אלילי, רשע, עריץ. באסלאם, כמו ביהדות, דיני

כי הטאגות הוא חק הקבילים ולא הדת של מחמד. ואם ירצה ה', אבאר את החק הזה במקום אחר[6].

מעשה בנשים פרוצות מעיר צנעא[7]

[56] ועתה נשוב לענייננו. קרה המקרה שבבית סמוך לבית הכנסת שהיינו מתגוררים בו היתה חתונה, ונכנס אלינו קצת משמחתם דרך פרצה בכותל של בית הכנסת שבתוך בית החתן[8]. ובשבוע הזה ביום כניסת הכלה אל החתן[9] שמעתי מן הפרצה קול אשה צורחת בקול[10] בבית השמחה, ואני הכרתי את קול האשה ולא הכרתי את צורתה, ונשארתי נבוך: „מי זאת אשר אני יודע את צעקתה ואיני יודע אותה עצמה. אפשר שיש לי כאן בנכר אוהב?" ועוד ראיתי ברחובות העיר עלמה בלבוש נשי צנעא, ולא הכרתיה, ומביישנותה הליטה את פניה, ולא ראיתיה עוד, וגם לא שמעתי עוד את הקול הראשון. וחרפה לי שאשאל מי הן ומאיזה מקום הן.

וכאשר חזרתי אחרי חמשה חדשים אל המקום הזה הודיעוני מה טיבן ושהן מצנעא ושם נתפרסמו שהיו מפקירות עצמן לגויים לשבור את רעבונן, עד אשר גרשון זקני צנעא מן העיר. הן באו לאלמדיד כשהן מתחפשות כביישניות. ומאנשי המקום נתפתו להן

ממונות ודיני נפשות הם חלק של ההלכה הדתית. אך השבטים הולכים בדינים אלה לא לפי ההלכה המוסלמית אלא לפי מנהגיהם המקובלים. בנוגע לארץ־ישראל השוה ערף אלערף, שבטי הבדואים במחוז באר שבע, תרגום מ. קפליוק.

6 עי' למטה עמ' [58]. גם הלוי, B. S. G. P. 1873 עמ' 261, אומר בקצור ששבטי נהם מתיחסים אל היהודים יותר טוב מן הארחבים.

7 המעשה הזה מובא בכ"י נלאזר בלבר.

8 בתי הכנסיות שבתימן שייכים דרך כלל למשפחות ונמצאים בתוך בתי המשפחות עצמם.

9 לפי הלוי, שם, היתה חתונה זו בפורים(?). החתן היה מלובש כמו ערבי עם פניון וכו', ירו יריות וכו', הכל כמנהג המדינה.

10 בער': „תרשח". אחד התימנים באר „תחנ'ר", כלומר תסלסל בקול של הלולא, כדרך הערביות בשעת שמחתן. אחרים הסבירו: הרמת קול בדרך נוול.

ובקשו אותן לנשים כדת וכדין. ובשעת בואנו אל אלמדיד, אני ומורי, היתה חתונה לאחת מהן בבית אשר בצדו בית הכנסת שישבנו בו. אנשי הבית הזה כבדונו [57] בדיסה של הריש[11] ובחמאה מבושלת כמנהג בית החתנים אצל הקבילים, ועוד קראונו למשתה, ואנו לא ידענו מאומה מעניניהם. אחר כך ספרו לי שבאותו יום נגלה להם שהן מתעסקות עם מאהביהן, וזה היה „יום ברכת השחר"[12], יום כניסת הכלה אל בית החתן, ובו נתיחדה הכלה עם בחור אחד, ופקדו את שניהם ומצאוהו משחק עמה ושאלוה: מה לך שאת בלי כסות עם הבחור הזה. אמרה שיש לה כאבים במעיה ושנתיחדה עמו למעיכה ומריחה לשם רפואה שלא תכנס אל החתן בכאב הזה. זאת היתה הצטדקותה בפניהם. ואת אחותה לקח לאשה אחרי שנסענו המרי (הרב) של אותו מקום, כי גם הוא היה מן הנפתים. והן לא חדלו ממנהגיהן הראשונים עד אשר הכעיסו את אנשי המקום, יהודים וגויים, ובקשו להרגן, אבל מאהביהן הבריחו אותן אחרי שלא יכלו עוד להגן עליהן. הם נתנו אותן בתוך שקים גדולים וקשרון על גבי גמלים בלילה והסיעו אותן מן המקום על הגמלים כאילו הן סחורות. אלו הן דרכי הכבוד של אנשי הכפרים, ואחרי ספור זה הריני נמנע מלהזכיר מעשים מכוערים כאלה.

11 הריש — דיסה מגריסי חטה מעורים בחמאה מבושלת וכיו"ב.

12 יום ברכת השחר — בבוקר אחרי ליל כניסת הכלה היא מציגה את עצמה לפני כל אנשי המשפחה כששערה פרוע על כתפיה (השוה משנה כתובות ב', א). „יום ברכת השחר" הוא דוקא יום של מבחן צניעות הכלה. המשל אומר „לא ידבק בך צמר הגפן ביום ברכת השחר", כלומר הכלה צריכה להתאדם באותו בוקר עד שאפשר להדביק בפניה צמר גפן ולא יפול. עיין Jemenica 1116.

שני ספורים על נמוסי השבטים של נהם בענין החסות

א. מלחמה בשל גזלת יהודי[13]

קורא יקר, אם רצית לעמוד על מסירות הנפש של בני השבט הזה (נְהֶם) [58] וקנאתם לנמוסיהם ומרצם בהגנת בני חסותם לפי חקיהם, הייתי צריך לצאת מגדר נושא ספרי. אך שים לבך ותן דעתך על הספור הבא.

יהודי אחד מעיר אלמַדִיד מבני חסותו של ן' מעצאר יצא עם סחורתו מצנעא והגיע בדרכו אל מקום אחד ושם שדדו אותו. אמר לשודדים: „אל תשדוני, כי ן' מעצאר הוא מַחְסי, והוא לא יניח אתכם לעשקני ולהשפילני". אך הם לא שמעו לו, אלא עוד הכוהו ולקחו חמורו ומה שהיה עמו. מיד הלך אל אלמדיד והזעיק את האנשים בצעקתו לאמר: „אני עשוק ומוכה, האדון המחסה אותי הכני ועשקני"[14], עד אשר הגיע מחסהו עם האנשים המסתכלים שם וחקר ודרש מה היה לו. אמר היהודי: „אלג'ראדי פגע בי ושלל ממני והכני, ואני בוטח באלהים ובך, הוי מחסי". אמר לו הנשיא: „אל תירא, אני אמסור לך כל מה שהלך ממך".

בו ביום אסף כחמש מאות איש מבני שבטו והכינם לפשוט בלילה על גבול אלג'ראדי שפגע ביהודי בן חסותו. בזמן התנפלותם על מצודת אלג'ראדי נהרגו שנים מאנשי ן' מעצאר. אחר ברח אלג'ראדי, הוא ואנשיו, אל ארץ כַּוְלַאן וחסה בצל שבט בני גַ'בְּר, ון' מעצאר נכנס אל מצודתו והוציא את אשר [59] ליהודי, ושדד מה שבמצודה, וגם החריבה, וחזר אל אלמדיד ומסר ליהודי את אשר לו.

13 את הספור הזה תרגמתי לגרמנית לפי כ"י הספריה בספרי Von den Juden Jemens, עמ' 76.

14 מחסי הכני ועשקני — מליצה שפירושה: אם בעל החסות לא יגן עלי, הרי כאלו הוא הוא אשר הכני ועשקני.

אבל אלג'ראדי פשט עם אנשיו מגבול בני גב'ר על ארץ נהם והרע לה. אז לקח ן' מעצאר בקר ומעט מאנשיו ונסע אל ארץ בני ג'בר עד אשר הגיע אל קבר ג'בר ן' עלואן אבי השבט, ושחט את הפרים על הקבר. מיד באו שרי בני ג'בר ואמרו לו: „השקט ותנוח דעתך, מה מבוקשך, הוי אתה השר". אמר: „את אלג'ראדי בעל ריבי אני מבקש. הבה נמסור כחוק את הרובים בידכם[15] ואתם תשפטו ביניגו במעשה אשר עשה עם היהודי בן חסותנו; ואם הוא הרשע, ריבו את ריבנו מידו, או השיבוהו אל מקומו, ואנו נשפט ביניגו". וכאשר ידעו שרי בני ג'בר שאלג'ראדי אשר החסוהו בראשונה הוא הרשע, הכריחוהו לשוב אל ארצו למען ישפטו ביניהם במקומם. ואחרי שחזרו אל מקומם עמדו בקשרי מלחמה ופשטו אלה על אלה עד אשר נקם ן' אלמעצאר את כל הרוגיו והרג את אלג'ראדי ואת אחיו.

וכל העסק הגדול הזה בעבור היהודי סאלם מסך אל־אקצ'ע (הקרח). ובמקום אחר[16] אבאר לך סיבת בריחת היהודי הזה מצנעא והשתקעותו באלמדיד. ואכן זה ספור מבהיל.

15 נמסור את הרובים בידכם — כששני שבטים נצים רוצים להתפשר מוסרים הם את רוביהם לשבט שלישי עד אחרי שוקני השבט ההוא הוציאו את משפטם.

16 ובמקום אחר — בספר שלפנינו לא ניתן הספור הזה. ואולם בכ"י קהתי והספריה (צ"ט, ג—ד) ובכ"י שוקן 543 נמצאת תחילתו וזאת היא: סאלם מסך ואחיו עסקו במלאכת הבנאות בעיר צנעא. פעם אחת הזמינו אחיו שלימאן לנקות (בער' „לימסר") את הבאר של בית כנסת בית שיך הלוי (אחד מבתי הכנסיות הגדולים והעתיקים ביותר של צנעא), כי המים חרבו ממנה, — על כן הזמין שלימאן את אחיו סאלם וסעיד שיעלו מתוכה את הטיט ויעזרו לו עד אשר ינלו המים בבאר. ואחרי שהוציא שלשה או ארבעה דליים (מכאן ואילך רק כ"י שוקן) של טיט נמצאו בבאר שקלי כסף ריאלאת (ריאל=התאלר של סריאה־תריזיה המלכה האוסטרית שהוא המטבע העובר לסוחר בדרום ערב וארץ חבש עד ימינו)...

ב. ענין החסות בזמן התורכים

אבל מזמן שהורם דגל הממלכה העתמנית הרמה [60] — יאריך ה' ימיה ויפאר נצחונותיה — והופיעו צבאות המלכות בארץ תימן, שקטו הבריות מן הריבים וממנהגי החסות. ואחינו אלה (בארץ נהם) חיו בחסד הממלכה הרמה ואדוני חסותם בשלוה וברוחה יותר מזולתם עד שרכשו להם תכשיטים ומלבושים יקרים, כי חרוצים היו ואנשים בני חיל[16א], אבל הקבילים קנאו בהם בשביל כך, ובחודש זה, חשון תרנ"ד, התעמר בהם הנשיא ן' מעצאר אדונם ותבע שישלמו לו את מס הגלגולת שהיו משלמים לו לפני בוא הממלכה הרמה אל תימן, ויתר על כן לא נקה אותם ממס הגלגולת של עשרים ושתים שנה שעברו, או שישלמו לו ולחבריו את כסף הכופר בעד ארבעה הרוגים שנהרגו בשביל היהודים, בימיו ובימי אביו וזקנו, ואז שלמו רק הקבילים את דמי הכופר, אבל היהודים לא יעבור עליהם לכל דבר, כחוקות החסות, ועל כן ראוי שישלמו לן' מעצאר את מס הגלגולת, והוא שני קרשים במטבע תורכי בכל שנה ושנה, וזה יהיה לערך סך הכל לירה וחצי עתמניות[17] לשנה, כי הגברים המבוגרים בעיר אלמדיד הם לערך שמונים נפש.

וכאשר תבע ן' מעצאר את התביעה הזאת, אחרי שכבר שילמו את מס הגלגולת לממלכה הרמה, קשה עליהם הדבר ולא שלמו לו מאומה עד אשר אמר להם שיבואו [61] הוא והם להדיין בפני הסייד

16א בער': לח'אצתהם וטראסתהם.

17 ערך הכסף בארץ תימן — וכן הוא עוד היום במדה ידועה — לאין ערוך יותר גדול משהוא למשל בארץ־ישראל. התביעה של אדון החסות לא היתה בלי צדק. ההנחה המשפטית של מס הגלגלת היא שהמקבל מגן על היהודי תמורתה בדמו. מכיון שהיהודים שלמו את המס לתורכים ולא לבעל חסותם, יש לבעל חסות רשות לתבוע מן היהודים את כסף הכפר של הנפשות שנהרגו בעבורם.

מחמד ן' יחיא חמיד אלדין[18] שהקימוהו אנשי צעדה לכליפה (לאמאם), כי אכן ידע ן' מעצאר שהסייד יחייבם לשלם את מס הגלגולת כחק מחמד שהוא חובת הכלל, ויפסוק שבתשלומים לממלכה הרמה[19] לא קיימו מה שמוטל עליהם, ואז לא יוכלו לבקש חסות אצל קבילי אחר. לזה יקרא „בן חסות אשר בחטא"[20], כלומר אם נמצא בן חסות חוטא לאדוניו, ישפטנו אדון שני לחסד או לשבט (ולא יוכל לערער), והם מקבלים על עצמם בענין זה להלחם וליהרג נוסף על ההוצאות. כך חקת שבטי תימן.

אבל יהודי אלמדיד נועצו לקחת פר בן בקר ולשחטו בפתח בית ן' מעצאר, אולי ירך לבו וישוב מתביעתו, וכבר שמעו תשובתו לנשיא ן' אבו לחום, שיך עיר מלח, אשר השתדל בעבורם אצלו, וזאת היתה תשובתו: „איך אניח להם את מס הגלגולת והם עשירים יותר מבני שבטנו. האינך רואה שכל מה שיש לקבילי הוא רובה השוה ריאל, ופגיון השוה רבע ריאל, ואילו על אשה יהודית אחת אתה רואה תכשיטי כסף בערך חמשים ריאל!" תשובתו זו מורה על גודל רחמיו על חבריו הקבילים, כי העניות נתרבתה אצלם מפני שחדלו מן המלחמות והשוד מפחד הממלכה הרמה ועשיה.

אז אמרו מקצת היהודים: „הבה ונביא [62] את תלונותינו לפני הממשלה הרמה בעיר צנעא, כי לה שלמנו את מס הגלגולת והיא תשפוט עלינו ותמנע את ן' מעצאר מלהרע לנו". אך מקצתם אמרו: „לא, כי אם נתלונן עליו בפני שלטון התורכים, נביא עלינו צרות רבות, כי הוא יגרה בנו את אנשיו ויפגע בנו בכל צעד ואין

18 עי' לעיל פרק א' הערה 6.

19 הממלכה הרמה — התורכים נחשבו כפושעים בעיני אנשי הרת התימנים ובמסים ששלמו להם לא יצאו היהודים די חובתם.

20 „בן חסות אשר בחטא" — כלומר האדון שקבל עליו לריב את ריב בן חסותו יגן עליו גם אם נמצא חטא בבן חסותו זה, כדברי המשל „מא אד אלא אד אלנוא" אין אח אלא מי שיעמוד לימינך גם אם אתה בחטא.

בנו כח להשמר בפניהם, רק יטה ה׳ את לבבם אל הדרך הטובה פן יעשקונו״.

סופו של דבר שהיהודים הלכו אצל בן דודו הנשיא וקבלו בפניו על תביעותיו של ן׳ מעצאר. אמר להם: ״אל תיראו, לכו לדרככם ואני אשתדל אצלו״. מיד נכנס אל ן׳ מעצאר ואמר לו: ״קבל נא את פני ואל תשיבני ריקם, אם אח ורע אתה לי באמת״. אמר לו: ״ברוך אתה וברוך בואך, ומקובלת בקשתך אצלי — זולתי בדבר היהודים״. אמר לו: ״חלילה לך מדבר כדבר הזה, ואני לא באתי לבקש כי אם עליהם. הלא ידעת כי הם בני חסות עמנו מימי קדם, ואנו צריכים להם לכל דבר, ואיך נכביד עליהם בשעה שאנחנו והם תחת עול הממשלה הרמה. ולו עזבו את מקומנו, היינו לחרפה בין כל השבטים, והיינו חסרים חסרון גדול בצאתם מעמנו״. אמר לו: ״יישר חילך, בן דודי, אמת דברת, אבל כבר נשבעתי עליהם ואיך אשוב מדברי? והם עשירים יותר מבני שבטנו״. אמר לו: ״ואם הם עשירים, [63] הרי זה לתועלתנו ולתפארת שבטנו. הלא ידעת כי הנשיא נאג׳י ן׳ אבי לחום היה מצוה ליהודים בני חסותו שלא יבואו אל ביתו לקבול או לדבר זולתו אלא אם כן שמו בפוך עיניהם, וסכו, ועטרו את ראשם בפרחים, ולבשו בגדי שבת, שלא יבואו לפניו כשהם מזוהמים ויתגנה הוא בעבורם, אבל יהיו מכובדים ויתכבד הוא בהם בעיני השבטים. ואתה, אחי, מאחר שנשבעת נקח מהם שבעה ריאלים ונתיר בזה את שבועתך״. — כדבר הזה קרה בשנה הזאת!

חבשוש טורח לחנם להוציא ידיעות היסטוריות מפי זקן בן מאה וארבעים שנה

נשוב לענייננו. בעיר נהם, שהיתה מטרת נסיעתנו מראשית צאתנו מצנעא, לא מצאנו שום עתיקות חמיריות. ואמנם הגידו לנו

שבסביבתם יש חורבות עצומות, ואני הלכתי אל חורבה אחת בצפון העיר, אך לא מצאתי כלום אלא שבר חרס שהיה מוזר בעיני, ועל כן לקחתיו עמי אל מורי שמא ימצא בו רמז לעתיקות חמיר, כי נראה לי שמלאכתו עתיקה וגם הוא מצאו מוזר ושמרו.

אחר כך שאלתי את אחינו שם על המקומות שיש בהם כתובות, והם אמרו לנו שנמצאות כתובות בהרים ובדרך לכפר מלח בסביבתה בכפר אלסוּדה, ועוד אמרו שיש שם יהודי זקן וגילו מאה וארבעים שנה, [64] שמו מרי סעיד אלבארדה[20א] ועדיין לא נס כחו. הלכתי לשם במצות מורי יוסף ומצאתי את האיש הזקן הזה כשהוא מלמד תינוקות — אבל באמת היה חסר חכמה — ובגיל הזה עדיין היה רוב זקנו שחור, ושניו קבועות במקומן, וראייתו כתקונה, אלא שכהו עיניו מעט ותנועתן היתה אטית, רק שמיעתו היתה כבדה, וגופו לא היה רזה, וקומתו קרובה לקומת שאול המלך. אחרי שברכתיו כדרך אנשי מזרח תימן, כלומר בברכות ותשבחות ארוכות, בקשתיו שיספר לי על הנפלאות ועל המאורעות הגדולים שראה במשך חייו הארוכים. אמר לי: „אין אצלי כלום ממה שאתה מבקש; ומה הן נפלאות ומה זה מאורע גדול?" אמרתי לו: „למשל מה אתה יודע על האמאמים שהיו בימי נעוריך והאם היו הקבילים של נהם אדוני חסותך עמהם או נגדם, ואיזו מלחמות וריבות היו, ואיזו שנות ברכה ושנות מחסור ידעת בחייך, שמא יצא לי מזה למוד". אמר הזקן: „אמנם כן, הכרתי את הנשיא פלוני זקנם של בית פלוני שהם דור חמשי אחריו כיום, והנשיא טעזאן היה מקנא בו ומתאוה לנשיאות תחתיו, ואחרי מותו גבר טעזאן על בניו והוציאם מן הנשיאות ובאלה [65] הימים היתה מלחמה בין בני

20א הלוי (B.S.G.P. 262) קורא לו סלימאן אלבארדה ואומר שהיה בן 110 שנים, אלא שאנשי המקום יחסו לו יותר.

השבטים עד שנהרג הנשיא טעזאן, וקם תחתיו הנשיא פלמוני, ואחרי שניהם בא הנשיא טעזוז[21] וכיום הזה הלכו להם ומתו כלם ועתה אין אלמוני ולא פלמוני, לא טעזאן ולא טעזוז, אלא אנשים מושלים אשר לא ידעתים ולא ידעתי את אבותם. ומה ששאלת על שנות ברכה ושנות מחסור, הרי העניות דבקה בי מנעורי ועד היום הזה, ובשנות רעב יפרנסוני ואת בני ביתי הקבילים אנשי חסותי, ישמרם ה׳״. אמרתי לו: ״אדוני, איני צריך עוד לדברים כאלה, ומאחר שאין עמך ספורים על ממלכת צנעא ושאר עסקי העולם, ספר נא לי על מצבי היהודים בתוך בני השבטים, ממה שקרה אותם בעבר והגידו לך הראשונים או ממה שראית בכתביהם או ראית בעיניך״. אמר: ״אמנם כן, אספר לך מה שקרני בשעה שלקחתי לבני עיצה אשה מארץ כולאן״. אז הפסקתי את דבריו ואמרתי לו: ״אל תספר לי על עיצה ולא על שודיה אשתו, אלא ספר לי על נמוסי החתונה אצלכם למען אדע מנהגם.

הזקן מספר לחבשוש על מנהגי החתונה אצל יהודי הכפרים[22]

אמר הזקן: דע שאצל יהודי הכפרים שונים חק ומנהג משל יהודי הערים. בשעה שיהודי הכפרים הולכים לדבר באשה לוקחים עמם כבש לסעודת ליל השדוך. אחרי הסעודה פותחים בענין הזווג ושני הצדדים מתנים לפי מנהג המקום על הכסף והבגדים שהאיש יתן לנערה. ורוב הבריות נוהגים במקומות אלה להתנות על

21 טעזוז וכו׳ — מאחר שיש לספור הזה צביון הומוריסטי, אפשר שהשמות האלה הם מלאכותיים.

22 אני חושד קצת בחבשוש ששם את התאור הזה, שהוא מענין מאד כשהוא לעצמו, בפי הזקן, סתם כדי לתת לו מסגרת מיוחדת במינה. בכה״י קהתי, ספריה, שוקן אין המסגרת הזאת, ואמנם חסר שם הספור על פנישת הזקן בכלל.

שלשה בגדים [66] לכלה והן מכנסים[23], ועַנְתָרִי[24] ומַקְרֶמֶה[25], וממון כל איש כפי יכלתו, ומצנפת לאם הכלה. ועוד מתנים, כמה אנשים יבואו עם החתן ל„קנין", כלומר לקדושין, ואם יבואו למשל עשרה מצד החתן יבואו מצד הכלה עשרים, עם הכלה יבואו כפלים כעם החתן.

ובשעה שמגיעים אצל החתן, הולכים לקראתם ומקבלים את פניהם ונותנים להם שלום. אח"כ נותנים להם חמאה מבושלת או שמן, ובעל הבית ימשח את רגלי האורחים זה אחרי זה מלמעלה לברך ועד לכפות הרגלים, עד אשר ימשח את כלם. אח"כ הוא נותן להם את המכחול לכחול את עיניהם בפוך הנקרא אִצְבַּהַאנִי. אח"כ נותנים להם קפה וְתֶתֶן (טבק לעשון מקטרת המים), ואח"כ יקריבו להם אוכל, דיסה מקמח חטה או לחם עם חמאה מבושלת, — ונותנים בשפע. ואם נעלם או נשכח דבר, ולא נעשה דבר מן הדברים האלה לאיש מן האורחים, תובעים את בעל הבית לדין אצל שיך המקום, ויחייב את החוטא לפצות את הנפגע בשור או כבש שישחט לכבודו. וכן על כל דבר, על משיחת הרגלים, על מכחול לעינים, או על מנה של בשר, או אפילו אם אין בקפה די קלפות[26] מפרי הקפה, יביאו הדבר לפני השיך וישלם החוטא על כל מה שהחסיר לפי חשיבותו, כבש או שנים או שלושה או ארבעה.

ואם חטא איש לאחיו בימי החתונה בדבור, בקללה, או זולתה, עליו לשלם לכל מלה כופר מסוים, שור או שני שורים או כבש. ובמקום שור אחד נותנים שני כבשים. ואם איים או הרים [67] את

23 מכנסים — המכנסים רקומות בפתילי כסף ושני וכיו"ב, והן יקרות משום כך.

24 ענתרי — כתונת המכסה את כל הגוף.

25 מקרמה — מטפחת הראש.

26 קלפות מפרי הקפה — בתימן, בארץ גידול הקפה, מבשלים את המשקה הנקרא על שמו בקלפות הפרי ולא בפרי עצמו.

ידו על חברו, למשל סטרו לחי, הרי מחיר סטירת לחי שור וריאל אחד, אבל אם שנה או שלש או הרבה לסטרו אין למוכה אלא כבש אחד. ואם באו להדיין בדבר המכות, אומדים את המכות, ומי שהכה יותר מחברו משלם. ואם הם שוים בקללות או במכות ולא הגדיל לעשות איש מרעו, יתנו שניהם ריצוי ל„נזה״, כלומר לאנשי המקום.

ובבית החתנים כל שעה שמגיע אחד האורחים נותנים לו מקום, ואסור לשנותו כל זמן שהוא אורח, ואם נכנס אדם וישב במקומו, הרי זה חטא וצריך לשלם כפרה כחק. ובשעה שהם מסבים זכות לאורחים לפתוח בשיר ובזמרה לפני האחרים, ושרים לפי התור זה אחרי זה, ואסור להפסיק את בעל התור באמירתו או בשירתו או בזולתן, ואם הפסיק הרי עליו „פגיעה״ וצריך לשלם שור או כבש. ואחרי ש„קנו״, כלומר אחרי הקדושין, יושבים בסעודה ומבלים את הלילה בתוף ומחול[27].

אחרי כן[28] מביאים כלי הכלה ובוררים ארבעה נאמנים, שנים מצד הכלה, ושנים מצד החתן, לאמוד את ערך הכלים. והם יאמדו את שפופרת המכחול, ולו היה עשוי מקנה פשוט, בשמינית ריאל, וגם את המכחול עצמו, ולו היה מעץ, בשמינית ריאל. והמסרק שתסרק בו שערת ראשה, בשמינית ריאל, וכל דבר אומדים אותו כפלים מערכו. וכלי כסף טהור [68] או מזויף אומדים את האוקיה בריאל.

27 כשקוראים את התאור הזה, נראה שעיקר החתונה הכפרית הם הריבים והקטטות המתפרצים בזמנה. אכן כבר אמרו: אין כתובה בלי מריבה, ואהבת הריב של הערבים דבקה לכאורה גם ביהודים היושבים בתוכם. השוה את התאור המצוין של חתונה כפרית וריבה ע״י הסופר המצרי תופיק אלחכים בספרו „יומיאת״ 43—48. — ואולם יש כאן אולי גם מן הלעג וההגזמה של העירוני בבואו לתאר מנהגי־כפרים.

28 אחרי כן מביאים כלי הכלה — קטע זה ניתן בכ״י קהתי, ספריה, שוקן בסוף כל התאור. בחלוף סדר זה יש גם חלוף ענין, כי לפי תאור שלושת כה״י הנ״ל תהיה הערכת כלי הכלה אחרי כניסתה אל בית בעלה. אך דבר זה לא נראה כלל.

החרוזים על צוארה, יהיו מה שיהיו, כל מאה בריאל, עגילי האזנים, ולו היו שרשרות ברזל, במחיר גבוה, רבע ריאל או חצי. אחר כך מחשבים את סך הכל ומנכים ממנו ריאל וחצי — וכן המנהג בכל ארץ תימן. — ואת כלי הכלה קוראים ‚גלפה של החתן', כלומר כסותו. וכותבים שטר חוב על החתן לכלה בכל מה שהיא מכניסה לו אל ביתו.

אחר כך מביאים את הכלה אל החתן כשראשיהם עטורים פרחים[29], ובשעה שמגיעים כלם, אנשי החתן ואנשי הכלה, מקבלים את פניהם באריכות, ושוחטים להם על פתח הבית שור או כבש, כי כן מצות קבלת הפנים, ונכנסים בתוך ובזמרה וכל אחד מן הקרואים יושב במקומו הקבוע, ואיש לא יקדים לשבת במקום חברו. ומשיחת הרגלים וכחול העינים כמשפט, — כי כן חק ומנהג שכל אורח הנכנס אל בית בעל הבית תבוא אשה מנשי אותו בית ותמשח ותמרח את רגליו ממעל לברכים ועד כף הרגל. — ומביאים קפה ותתן, ואחרי הקפה מביאים את ‚פתיחת הסעודה'[30] והיא דיסת גריסי חטה או לחם עם חמאה מבושלת. ובסעודה השניה הזאת אוכלים לביבות דורא[31] או דיסה מקמח חטה[32] עם מרק. באחרית הסעודה קם אחד ומחלק את הבשר לכל אחד על ידו, ולזה יקרא „מנה", ואם תמעט מנתו של אחד או שכח המחלק את אחד מן הקרואים, והיה זה חטא, ואחרי הסעודה ילכו להדיין וישלם המחלק ריצוי לנשכח, חצי כבש או

29 כשראשיהם עטורים פרחים — אין אלו „עטרות חתנים" שנתבטלו כבר בזמן חרבן בית שני, אלא מנהג הקבילים הוא לשים אגודת פרחים בשער הראש בכל עת של שמחה וחג, ע"פ [63].

30 „ואחרי הקפה מביאים את פתיחת הסעודה והיא דיסת גריסי חטים, או" — מלים אלה אינן בכ"י גלאזר.

31 בער' לְחוח. עי' על־יו באריכות בספרי Jemenica מס' 1004.

32 בער' עֲצִיד, או כפי שהתימנים אומרים וכותבים: עציט. על הדיסה „הלאומית" הזאת עיין בספרי Jemenica 6—705.

כבש. ובזמן מסבתם בלילה, כשהם מכים בתוף[33] ושרים, [69] מכבד כל אחד מן האורחים את החתן בסך כסף או חטים כמה שהוא חפץ, או במתנה אחרת, וזה חק ולא יעבור על כל מי שיהיה באותה מסבה, ולו יהיה קבילי. כן דרך היהודים, הגרים בין הקבילים.

— אמר המחבר: וכן מנהגם עד היום הזה ומה אאריך לך בתאור „החטאת" והדינים ו„הפגיעות" לפי חקי השבטים ומשפט הטאגות[34].

על דרב אלחנשאת, עיר יהודית עתיקה שהיא עכשיו חרבה וריקה מתושביה

אחרי כל זה חזרתי לשאול את הזקן על ספורי הקדמונים והקורות הרשומים בספריהם. השיב: „אני אינני יודע כלום, אבל זקני ספר לי שמשפחתו היו גרים בעיר דַּרְב אַלְחַנַשָּׁאת[34א] והיו עשירים גדולים, כי היו להם שדות רבים שהיו חורשים וזורעים אותם וחיו חיי רוחה, כפי שאפשר ללמוד עוד עתה מדמות השדות הקדומים שנעתקו עכשיו לרכוש הקבילים, חוץ ממה שהרויחו במלאכותיהם, כי הם עשו כלי המחרשה מברזל, ותכשיטים מכסף ונחושת, ועבדו אצל אדוני חסותם הקבילים בכל מלאכות עור[35],

33 התוף הגדול, ער' מְרַאם.

34 ע"ל עמ' [55]. — בשולי הקטע האחרון, על יד הדברים על מנהגי הבשר, כתב קורא אחר בכ"י שוקן עמ' 551 (בערבית): „בזה יש טעות הרבה מצד המחבר".

34א אין הלוי (B.S.G.P. 262—3) מזכיר את דרב אלחנשאת, ובכל אינו אלא רומז למה שמסופר כאן, והוא מיחסו לכפר אלסודה (ע"ל [63]) עצמו. הוא אומר שהיו בו מקדם 500 משפחות יהודיות ועתה רק 15. ואולם מה שמזכיר הלוי בנוגע לשמות המשפחה הקדמונים נראה לי שנתחלף לו בית הקברות של אלסודה בבית הקברות של אלבראקש, עי' למטה.

35 מלאכות עור: השקאת השדות נעשית בתימן המרכזית ברלי י ם עשויים מעור, מכאן החשיבות הגדולה של ענף מלאכה זה.

ובנגרות, וביחוד במלאכת הקדרות, ועד היום הזה תמצא בסביבות חורבת דרב אלחנשאת ממש הרים מפסולת משרפות הקדרות, ורק מעוטם עסקו במקח וממכר. ועל כבודם מעיד שעל רוב קברותיהם יש מצבות כתובות[36].

שאלתי: „ומה זה קרה אותם שנחרבה עירם?" אמר: „אמנם כן, ספרו לי שבשעה שהוציאו את היהודים מגלילות [70] ארץ תימן וגרשום אל תהאמת מַוְזַע אבדו רבם בדרך ובתהאמה, והנשארים אשר שבו מן התהאמה לא גרו עוד במקומותיהם הראשונים, אלא הקבילים נתנו להם אדמות, או קנו מהם היהודים או שכרו, במדה שיכלו לבנות להם סכות אבנים. ומאז ועד היום הזה העיר דרב אלחנשאת חרבה". (ואני שגדלתי בחקירת המעשים האלה יש בידי ידיעה מספקת מקורות גרוש היהודים וגלותם בשנת 1089)[37].

שאלתי על מקור העיר. אמר: „קרובה היא אלינו. אשלח עמך אחד הילדים להביאך לשם". הלכתי אל החורבה ובקרתיה ומצאתי בית הקברות במדרון ההר ובו הרבה כתובות יהודיות, כפי שתאר לי, אך כתובות חמיריות לא מצאתי. אחרי שחזרתי אל מורי יוסף וספרתי לו על כל מה ששמעתי וראיתי, התפעל ותמה ואמר לי: „חזור לאחוריך מיד והעתק לי את הכתובות בצורת הכתב אשר על המצבות ואל תשנה אותו לפי הכתב שלך ותלך מיד ועד הערב

36 מצבות כתובות: בתימן, כמו בכמה ארצות ערביות אחרות, לא נהגו היהודים לשים כתובות על מצבות הקברים, ואפשר לראות עוד כיום במעלה הר הזיתים בירושלם מצבות המערביים בלי כתובות. עי' להלן [127]. הלוי (B.S.G.P. 1873) עמ' 262) אומר שבשאר תימן אסור לשים כתובת על מצבה. ונראה שזה מוגזם.

37 גלות מוזע בשנת 1677/8 היא מאורע מכריע בתולדות יהודי תימן. חבשוש כותב בהערה שיש לו לספר הרבה על הגרוש הזה. בספרו „קורות הזמן" הוא מקדיש לו פרק מיוחד (י"ו), עיין מאמרי „כ"י עברי-ערבי על קורות היהודים בתימן", קרית ספר י"ד 268. מן ההערה הזאת לומדים, דרך אגב, שחבשוש אסף ידיעות על קורות יהודי תימן במשך שנים רבות.

תהיה פה״. אני, כיון שראיתי את תשוקתו הגדולה, פגה ממני העיפות וקבלתי את דבריו ולא מריתי, אלא שבתי ועברתי את הדרך בריצה מהירה עד שהגעתי אל החורבה קרוב לשקיעת החמה, כי יצאתי מעם מורי אחרי שעת המנחה. העתקתי מה שנקרה לי, וחזרתי אל הצרפתי בחשכת הלילה ומסרתי לו את ההעתקות אחרי שחשבתי בנפשי שאקבל ממנו שכר [71] נוסף על השכר שקבע כאשר שבתי אל ארץ ארחב (ע״ל עמ׳ 51), אך הפעם לא ידעתי למה לא כתב לי שכר ולא גמול — אפשר שלא היה לו דיו או ניר[38]!

מחוץ לכתובות העבריות האלה לא השגנו כלום בעיר אלמדיד.

מלאכות יהודי אלמַדִיד בארץ נָהֶם, וביחוד הדיג

אחינו, יכתב זכרונם לברכה, נתנו לנו מזון כל צרכנו, לא בשפע ולא ברזון, כי בחסד הקבילים פרנסה מצויה להם יותר מליהודי שְׂרָאע. כי אין ליהודי שראע עסק אלא אבני הסיד שהם, נשיהם, וילדיהם, שורפים וטוחנים אותן, ועוד מלאכת העור, ועל כן גלויה העניות בתוכם ובתוך אחינו ארץ אַרְחַב בכלל, עד שמגודל עניותם רחמו עליהם הקבילים מחסיהם, והביאו את מס הגלגולת בזמן הזה אל הממשלה הרמה, יאריך ה׳ ימיה, ושלמוהו מכיסם תחתיהם.

ואולם אחינו יושבי ארץ נָהֶם מקצתם עוסקים במלאכה אצל הקבילים[39], נגרים, חרשי ברזל, צורפים, רוקמי בגדים, ומקצתם

38 לא כתב לי — הלוי נסע במסעו המסוכן הזה בלי כל כסף. השכר שהתנה עם חבשוש על מציאת כתובות שבאיות (עי׳ להלן 112) היה צריך להשתלם אחרי שובם אל צנעא. חבשוש מתרעם כאן — בלשון של הומור הרגיל אצלו — שהלוי לא נקב לו שכר על מציאות כתובות יהודיות.

כתובות של מצבות מעדן נתפרסמו הרבה, עיין בספרו של א. בראואר ע׳ 229. ואילו על הכתובות האלה לא נודע דבר עד עתה, לע״ד. הלוי אומר רק שבית הקברות הנ״ל הוא מן המאה הארבע עשרה(?).

39 עוסקים במלאכה אצל הקבילים — בערבית: מעאמלין. בעל המלאכה

סוחרים, ומקצתם נוסעים אל מקומות גדול הקפה לבקש שם פרנסתם, ומעטים יש להם אדמה והם עובדים אותה. ועוד יש להם ואדי שאין גדל שם אלא העץ הנקרא חוץ, והוא מין דקל, והם כורתים ומפרקים את העצים ומביאים [72] אותם על גמלים אל צנעא לעשיית מטאטאים. ונשיהם עוסקות בעזף (גמי), והוא מין עשב שהם קוראים אותו חִנְדִיד, ואין לו עלים, ושוקו (גבעולו) דק וארכו כשלושה צעדים, ועושות ממנו מקלעות להגשת האוכל, קטנות וגדולות, וקופות סלים[40] וזולתם, ואלו הם כלים שמשתמשים בהם תושבי תימן.

ובזמן החרף[41] נוסעים הם אל נהר כְּאִרְד, והוא יוצא מארץ אַרְחַב ומשקה את ארץ אלג׳וף, לצוד דגים. וזה מעשיהם: קונים הם צֶפֶר מצנעא אשר יובא לשם מארץ אָנְס ומחירו גדול ממחיר החטה, והוא דומה לזרעוני הניל (צבע אינדיגו). הם טוחנים את הצֶפר ומערבים אותו במעט קמח שעורים וצובעים[42] בו את הקמח בתוך שק של עור. אח״כ צולל אמודאי שבהם עמוק בתוך המים, במקום מערבולת או זולתה, ושופך לאט לאט את הקמח הצבוע אל תוך המים, וחבריו מצפים לדגים ברחוק אלף צעד או יותר ממקום שפך הצֶפר. כי ברגע שהדגים מרגישים בו או אוכלים ממנו, הם משתכרים או מתהממים כמו מתים. המים סוחפים אותם אל עמקי המערבולות ואח״כ משליכים אותם אל מקומות רחוקים. וחברי

היהודי הוא בקשר קבוע עם קבילים מסוימים, כלומר הוא עובד בשבילם, אך אינו מקבל תמורת מלאכתו תמיד כסף מזומן, אלא קצבה ידועה של תבואה ניתנת לו בזמן הקציר.

40 בער׳: אנטי מנאסף ורבעאת.

41 ובזמן החרף — בער׳: אלשתא. בתימן אין נשמים בחרף אלא בקיץ. שאלתי מומחה והגיד לי שציד הדגים הוא בחרף, לא בזמן הנשמים.

42 וצובעים — בער׳: מצבוגה. תרגמתי לפי השמוש הרגיל. מר יהודה סרי נ״י באר לי: מערבים, טורפים.

האמודאי השופך את הצפר משגיחים לבואם של הדגים המהוממים הצפים על בטניהם (כונתו לאמר בודאי: כשבטניהם למעלה, פרקדן) וקופצים אל המים ומוציאים אותם. והדגים הגדולים נזוקים הרבה מן הצפר ונעשים חסרי תנועה (גירסה אחרת: אך אין נעשים חסרי תנועה)[43] [73] ונמלטים מן הדייגים. ומשקל הדג הגדול הוא שלוש עד ארבע אָקות[44], ואת הזכרים של הדגים קוראים אַוְשַׁאג'. ואחרי שמוציאים מבטניהם את הקרבים מביאים אותם לצנעא — במסע יום ולילה פן יסריחו — ולפני בוא התורכים מכרו אותם ליהודים בלבד. ולפעמים מתנפלים עליהם הבדוים על יד נהר אלכּארד ושודדים מהם את הדגים.

ויש בארץ תימן שלושה נהרות מפורסמים בדגים. נהר אלכּארד ומוצאו בארץ ארחב. וסַרְדַר ומוצאו בארץ אל־חימה. והשלישי שמו אלנבעה ומקורו בארץ אלחדא. ודגי נהר אלכּארד הם הטובים והטעימים מכל דגי העולם. ולפי הרוב לא יובאו לצנעא אלא דגי אלכּארד.

תורתם של יהודי ארץ נהם. מחלוקת בין מקובלים ובעלי פשט בשל שער הנשים

מאחר שאין הפרוטה מצויה אצל אחינו בעיר אלמדיד אספו לנו צדקה[45] ארבעה קדחים של דורא ומכרום ומסרו לידינו ארבעה ריאלים להוצאות הדרך.

יהודי אלמַדיד, וכמו כן יהודי מַלְחַ, שוקדים על למוד הספרים

43 הגירסה: אך אין נעשים חסרי תנועה — הנמצאת בכ"י קהתי והספריה (בכ"י שוקן חסר קטע זה) — נראית יותר. אך בכ"י גלאזר נכרת עדיין מחיקה של שנוי, ועל כן יש לקבל כגירסת המחבר את הגירסה שנתנו לפני הסוגרים.

44 האָקה היא לפי גלאזר (אצל גרוהמן ח"ב 99) קילוגרם ורבע.

45 צדקה — הקורא יזכור שיוסף הלוי התחפש כחכם ירושלמי אוסף נדבות. קדח — ע"ל הערה 1.

הנודעים להם, וכח הזכרון של מקצתם הוא גדול משל שאר יהודי תימן, כי אכן מצאנו ביניהם שיודעים לקרוא את סדר השבוע בעל פה בלי ספר[46] וגם בשאר ספרים הם יודעים בעל פה פרקים או שערים או קטעים שלמים מחוץ לתפלות ולומדים אותם בינם לבין עצמם, כשהם בכפרי הגויים, בשעה שהם פנויים ממלאכתם. ולפי הרוב חכמיהם מתאמצים יותר מיהודי כַּוְלַאן [74] וַאַרְחַב וזולתם בלמוד יסודות התורה והלכותיה על דרך שלמדום אבותיהם, ואם תהיה להם קושיא בהלכה, או יפלא מהם דבר, או תפול מחלוקת ביניהם, ישלחו שאלות אל צנעא ויקבלו עליהם דעת חכמיה.

ובעת שהיינו שם, הגישו המחמירים שבהם, והם ההולכים אחרי ספרי הקבלה, את תלונותיהם לפני מורי יוסף, שידון ביניהם ובין אחיהם בעלי הפשט[47] בענין סלסולי השערות שהנשים משלשלות מראשן על פניהן לנוי כדרך נשי הקבילים. המחמירים טענו שההתנאות בשער איסור, ועוד שגלוי השער חטא גדול, כפי שמתבאר מספר הזהר הקדוש שהם אומרים עליו שהוא מזמן קדמונינו והם מיחסים אותו לר' שמעון ן' יוחאי ע"ה שהיה בתקופת המשנה. ובעלי הפשט השיבו להם ואמרו: מנהג אבותינו תורה, ולא נשנה ממה שירשנו מקדמונינו. והיתה בענין זה מחלוקת גדולה עד שהגישו עצומותיהם אל נשיאי הקבילים אדוני חסותם שישפטו ביניהם, והנשיאים כדרכם

46 לקרא את סדר השבוע בעל פה — כמובן, עם הטעמים!

47 נגוד זה בין בעלי הפשט ובין ההולכים אחרי ספרי הקבלה נתנבש, בהתחלת המאה הזאת, ביצירתה של מעין כת של מתנגדים, שקראו לעצמם „דור דעה" ולמתנגדיהם „עקשים". רבם היה החכם הגדול ר' יחיא קאפח ז"ל, ועל שם בנו של זה, הנקטף בלא עת, נקרא ארגונם הנמצא כעת בארץ־ישראל בשם „ארגון אבי דוד". על ערות הפולמוס תעיד הופעת ספר „מלחמות ה'" של ר' יחיא קאפח ז"ל תרצ"א ושל ספר המקובלים „אמונת ה'" תרצ"ח(!), שניהם בירושלים. — מהערה זו של חבשוש אנו למדים שנגוד זה היה קיים בתימן עוד לפני שבעים שנה ויותר.

[75] עם בני חסותם לקחו את שני הצדדים אל צנעא שישפטו ביניהם חכמי יהודי צנעא. והיה הפסק שמאחר שאין זה דבר המסכן את יסודות הדת, אין איסור למי שסומך על מנהג אבותיו, ואין היתר למי שרוצה להחמיר על עצמו. ופסק זה היה דומה לפסק אחד האמאמים בשנת התר"ח ליצירה (1848) והוא שהאמאם אלנאצר היה מתחסד ואסר על השירה והזמרה בכל בית שמחה[48] וזולתו, למוסלמים ויהודים. ואחרי שנרצח, הגישו מקצת אנשים אל האמאם שקם תחתיו שאלה בענין אסור הזמרה, והשיב להם: הזמרה אסורה, אבל מי שמזמר מזמר[49].

אבל מורי יוסף תמה על מחלוקתם בדבר הזה ואמר להם: „אינני רואה שום אסור בקשוט הזה, כי המשנה אומרת: יוצאת אשה בפאה נכרית". תשובתו קשתה מאד על המחמירים, והם הלכו מלפניו בפחי נפש. והמחלוקת הזאת נתפשטה בכל הגלילים האלה של מזרח תימן. ויש מי שנמנעו מן הנוי הזה, ויש מי שלא שנו ממנהגם הקודם, ויש מי שהצניעון ושמו במקום שערותיהן רצועות עור כבשים, או הוציאו שני גדילים מראשיהן על צדעיהן כדי שלא תהיינה מגונות, וביחוד אם לא היו להן קשוטים אחרים היו מסתפקות בסלסולי שערות.

זהו תאור מקצת [76] ממצבי היהודים בזמן החדש, ועתיד אני להשלימו במקום אחר.

ב. בכפר מלח וסביבותיה

קִלְת אליהוד. — קינה על שממת הארץ

כבר הזכרנו לעיל שבעיר אלמדיד, שהיתה מגמת נסיעתנו, לא מצאנו מאומה ממבוקשנו, אבל לבבינו שקטו במה שמצאנו בארץ

48 בית שמחה — למשל חתונה, ברית מילה וכיו"ב.
49 והיה דבר זה למשל לאנשי צנעא על כל פסק שאין בו הכרע.

ארחב (ע"ל 51) ובמה שספרו על המקומות במזרח הארץ. על כן שמנו מגמת פנינו מזרחה, ואחינו קבלו על עצמם להביאנו אל מִלְח בדרך מעלה שַיְחַאן, והיא דרך הרים ולא דרך מישור. ומצאנו שם במעלה שיחאן מה שמצאנו כדי עמוד אחד כתובות ערביות ומעט עבריות. לעומת זה לא מצאנו מאומה במקום הנקרא קלת אליהוד[50], וקלת בלשון ערבי הוא מקום שפל, ריק, ורע, בין הרים. משם יצאנו בחושך[51] דרך חורבת שיחאן אל כפר מִלְח. והשמש היתה בלב השמים אבל לאט לאט העלו חלודה[51] הרי הארץ ונתכהו גבעותיה, וקשו עלינו אדיה, עד שדמיתי שאני באחד ממדורי גהנום. והסתכלתי בתושבים האומללים שאין להם קיום[52]. ארצם הרים ועמקים ושדי בעל, והפרנסה אינה באה להם אלא בחטיפה, והרעב משחרם לעתים מזומנות, הגשמים אינם מצויים, התושבים נמקים בעניות, הקבילים יוצאים את הארץ [77] ונודדים עם משפחותיהם ובהמתם אל המערב, ואז קוראים להם „הֲלָכים"[53], עד שיפול גשם מספיק וישובו ואז קוראים להם „מרויחים", כי חורשים וזורעים הם כמו עשירים, אך עוד מעט ושוב הם עניים ונמקים בחיי לחץ.

[המחבר ממשיך ומסיים את קינתו בהתבוננות היסטורית: בזמן מלכי שבא היתה הארץ מבורכה, כי אז שמרו על הסכרים להשקאה וכיו"ב, ואולם כובשים זרים, הפרסים וביחוד החבשים, החריבו את תימן.]

[6,78] כזאת היא צורת ארץ נהם וסביבותיה, כפי שנראתה לי אחרי שעלינו מן המקום הנקרא קלת אליהודי[50].

50 קלת אליהוד — בעמ' [78] נקרא המקום קלת אליהודי.

51 בחושך — בער': פי צַלְמה. אם הנוסח נכון (כל החלק הזה נמצא בכ"י נלאזר בלבד), פרושו כנראה שבתוך הגיא הלכו בחושך אע"פ שהשמש היתה בלב השמים. אח"כ, משיצאו מן הגיא, ראו את כל הגבעות מכסות אדים וערפל מרוב החום. הלוי 1873 .B.S.G.P עמ' 268 מזכיר מראה דומה בכניסה אל ארץ אלג'וף.

52 מכאן ואילך ממשיך המחבר בחרוזים של קינה. כל כך נתרשם משממת הארץ. הלוי (שם, 264) אינו מזכיר מזה כלום. גם השם הגאוגרפי „קלת אליהוד" אינו אצל הלוי.

53 הלכים — בער': מַצאַיא, עוברי אורח, במובן עניים.

קבלת פנים בכפר מלח. מציאות ארכאולוגיות בסביבה

אחרי שהביאו אותנו אל מלח, הכניסונו דרך החצר אל הקומה התחתונה של בית המלמד היהודי, ואחרי שסגרו הדלת הלכנו ממששים כעיורים במרתף חשוך כשחור הלילה עד שעלינו אל מטבח הבית, וגם שם היה חושך עד שבאמצע היום לא ראינו אלא לאור האש שעליה נתבשלה ארוחת הצהרים. עמדנו שם מעט ותימרות העשן הזילו דמעות מעיני ומיץ מאפי, ושאלתי את נפשי: „איך אפשר לשבת בחדר כזה, ובמה חטאתי שנגזר עלי העונש החמור הזה, אבל הוחילי לאל נפשי, כי האל אוהב את המיחלים". עוד אני מוחה מעל פני את הזעה והדמעות — וזולתן, — והנה בא בעל הבית יחיא בן סעיד והוא המלמד והוא הממונה על הקהל. כיון שראה את החכם מורי הצטער על מראה פנינו[53א] ונתן לנו שלום ביד [79] וגם נפל על צווארינו כדרך אנשי מזרח תימן, וצוה לאשתו לפתוח את האשנב אשר בגג המטבח — וזה היה רצוננו למען יקל עלינו מן העשן — ובשעה שעדיין אמר לנו דברים של קבלת פנים כבר הקדים ועלה בסולם אל האשנב והזמיננו לבוא אחריו. אני רציתי לשבת על גג המטבח כדי להמלט מחום היום ומתימרות העשן. אבל האורח ברשות בעל הבית, על כן הלכנו אחריו והוא הזמיננו אל העליה והוריד שטיח שהיה תלוי על כותל החדר מיתדותיו ופרשו לנו כשהוא מקופל, והביא לנו תתן לעשון וקפה, ורוח לנו. ומיד שחט כבש בעבורנו למען תברח ממנו עיפותנו, ואנו שאלנוהו על מבוקשנו והוא הודיענו את המקומות שידע.

למחרתו, אחרי שהאכילונו חמאה מבושלת ודיסה של גריסי חטים, שכר לי יהודי והלכתי עמו. ומצאתי במקום הנקרא ב ר א ן[54]

53א בער': תכבר ע5יה וג'והנא. אפשר שתרגומו: נשא את פנינו, היינו מכובדים בעיניו.

54 הלוי קורא למקום זה Beran, ואילו אצל חבשוש נכתב בריש דגושה.

גיא ובו כתובות אחדות כתובות בצלע ההר בצבע אדום, והקבילים סבורים, לפי דבריהם הבטלים, שאין זה צבע אלא דם נערה בתולה. ועוד ראיתי בבראן מקום בתוך האדמה ואנשים גרים בו והוא בנוי באבנים חֻמְרִיות גדולות וחתוכות כמו סבון[55]. ועוד הלכתי אל סביבות מ ס ו ר ה[56] והגעתי אל חורבה גדולה מאד והיא מבניני בני השבטים הערבים. ובשובי ראיתי שורות אחדות על טיח בסכר מים הרוס. ואחרי ששבתי אל מורי [80] והודעתיו את אשר ראיתי, אמר לי: המקום אשר ראית בתוך האדמה הוא מקברות הקדמונים.

כתובות וציור במצודת א ל כְּ ת ב. יוסף הלוי לומד גיאוגרפיה
מפי יהודי מלח

אמר הנוסע: מחמת אורך הזמן אינני זוכר עוד כל מה שהשגתי במִלְח, רק מה שגליתי בעלותי את ההר בדרך חורבת שַׁיְחַאן אל מצודת א ל כְּ ת ב, והיא מצודה רמה בארץ נֶהֶם, והיא עתה חרבה ואין בה יושב. ואחינו היהודים אמרו לי שבדרך ההיא מושלכות הרבה אבנים שבהן כתובות עבריות ונכריות, ואני מצאתי מהן ולא היו אלה אבנים מסותתות לבנין[57]. וזה מוכיח שבמקום הזה היו נוהגים לעבור ולבנות(?)[58] הרבה אנשים, כי היא ממוצעת בין שתי הערים ששמן צָרְוַאח, צרואח אשר בגבול ב נ י גַ׳בְּר וצרואח אשר בארץ א ר ח ב.

55 אלו הם, כנראה, „העאדיאת", הבנינים הקדמונים, שהלוי B.S.G.P. 1873 עמ' 267 מזכירם דרך אגב.

56 מסורה — ו"ו דגושה, אם כן תהיה הגיתה: מַסּוֹרה. אינה אצל הלוי.

57 הכונה כנראה: האבנים לא היו מסותתות היטב כדי לרשום בהן כתובות ממש, אלא מה שנכתב עליהן היו רישומים ארעיים, Graffiti. הלוי שם 264 מזכיר רק שהיו באותו מקום הרבה כתובות עבריות — מבלי לתת פרטים על טיבם. בנוגע ל Graffiti השבאיים אשר שם, עיין JA 17 וגם 71.

58 ער': ותשיידהם. ותרגמתיו לפי מובנו הספרותי, אף כי לא התכון לו, לפי דעתי, המחבר.

בשולי המצודה ההיא, בצד הפונה אל אלמדיד, מצאתי ציור של אדם עם כתובת. האדם היה חגור נשק, הקשת על כתפו ותלי הפגיון על מתניו, כדרך בני השבטים עד היום הזה, לפי לבוש הבדוים משבט יאם[59]. העתקתי את הציור הזה בסכנה גדולה כי הוא בראש פסגת ההר מאחור ותחתיו מורד חתוך (זקוף) מבהיל, עד שכמעט לא יכולתי לראות את האנשים בואדי, והם היו בעיני כזבובים מעצמת הגובה. התכופפתי והחזקתי בידי את הסלעים[60] ורגלי נאחזות [81] בצוקי ההר, ואני תלוי בין שמים וארץ כמו נחש, לרשום בזכרוני מקצת הכתוב, אחר הייתי מעתיקו בעט וחוזר חלילה עד שגמרתי את הכל אחרי עמל קשה. ולו כבר לימדני מורי את הכתב החִמְיָרי הזה, הייתי קוראו ומעתיקו מבלי שהגיעוני כל הצרות האלה, אבל הוא הבטיחני לפני צאתנו מצנעא שילמדני אחרי שובנו, אחרי שבצענו את כל מעשינו, ולכן היתה בי תשוקה עזה וטרחתי בזה לשם החכמה — ולשם השכר.

בערוב היום שבתי אל מורי ומסרתי לו את ההעתקות והודעתיו את אשר מצאתי, והוא כדרכו היה רושם את הכל על פתקות, לא במחברת[61]. ומורי יוסף התיחד בחקר ההרים והעמקים והאפיקים והחורבות והכפרים ותושביהם לפי שאלות ששאל את היהודים. והם לפי דרכם העלו (או: הוסיפו) ואדי פה והסירו (או: השמיטו)

59 השבט הדר בג'וף, עי' להלן. לפי Rathjens — v. Wissmann, Südara-bien — Reise ח"ג עמ' 132 שונה לבוש אנשי הג'וף מלבוש התימנים ודומה לשל הערבים הצפוניים. הערתו של חבשוש היא יפה מאד ומעידה על הסתכלות וכשרון קומבינציה כאחד. לא מצאתי אצל הלוי רמז לתביט זה.

60 בער': ואמסר בידי אלאוצאר וארג'לי פי אחקאף אלג'בל. מר רצאבי מוסר בשם סעיד אלצברי שהמלה הראשונה, המציינת בער' ספרותית „צרורות", פרושה „בליטות קטנות יוצאות מן ההר", והמלה השניה פרושה „נקבובים קטנים שהרגלים תוכלנה להאחז בהם".

61 וכן אומר הלוי בתחילת מאמרו ב-B.S.G.P.: רשימותי חוברו בשפה העברית ונכתבו בעפרון על פסות ניר צרות למען הסתירו מעיני הערבים.

הר שם, אין זה בעיניהם חסרון, ואינם בעלי „גאוגרפיה" עד שיבינו וישכילו את דבריו, אלא דעתם על האוצרות, ביחוד במקומות חרבים, והם חשבו שלא שאל אותם אלא עליהם. ולפי אמונת ההמון מוציאים השדים לפעמים את גנזיהם החוצה ליבשם מן הטחב או לסבה אחרת שרק הם יודעים או לשַכֵּר עצמם (או בני האדם) בהם מרוב תשוקתם להם[62] [82] ורק לעתים רחוקות ימצא קומץ אחד מהם, לא יותר. אלו דברי המשתוקקים להתעשר. והשם גִ'ן (שדים) בלשון תימן אפשר שהוא לקוח מן השם גינא לפי שהצורות הנקרות לדמיונם מכוערות[63].

הלוי פוגש באיש מן הקסטה הנקראת קראר. עליה ועל הקסטה של הג'ר

מורי אמר שרצונו ללכת מן הבית ולראות באנשים. יצאנו ופגשנו באיש קַרַוִי[64] אחד, והוא בא עם מורי בדברים בנעימות עד שמורי טרח לכתוב עבורו שתי תיבות בכתב ערבי. הקרוי התפלא מאד ואמר: „כיצד כותב יהודי ירושלמי את כתב האסלאם?", והפליג בשבחו. אחרי כן נפוצה השמועה שאין זה ירושלמי אלא מלאך מן השמים, כי בשביל שתארו וצבע עורו היו משונים משל אנשי המקום, אמרו: זה מלאך[65].

והקרוי הזה מן האנשים הנקראים קראר — וביחיד: קרוי, אפשר מלשון מְקַרְוִי (רוכל המחזר בכפרים) — והם קבילים ידועים

62 בער': או לינאירוהם בהא לסבב תמנאהם להא. ואפשר שתרגומו: לגרות את בני האדם בהם.

63 בער': מן אסם גינא והו מע אן צורהם זריה מנהם סמו אלמעארצין לליאלהם ג'ן.

64 על הקרוים מספר הלוי בהזדמנויות אחרות, בתאורו את מסעו בארץ אלג'וף, B.S.G.P. 592 ידיעות הלוי וחבשוש משלימות זו את זו.

65 הלוי אומר רק שמחמת לובן בשרו חשבוהו פעם לאשה. עיין להלן.

במזרח לצנעא שאין להם יחוס כמו לשאר קבילים, והיהודים קוראים להם ח ם, כלומר שהם מזרע חם בן נוח. והם נקלים בעיני שכניהם, אף על פי שהם מוסלמים, ואין מתחתנים בם ואין יושבים במסבתם, ואין נכנסים במלחמותיהם, ואינם יכולים לשבת בשום מקום אלא תחת חסות, והם כמו עבדים, [83] והיהודים נכבדים מהם אצל הקבילים.

והאנשים האלה הנקראים קראר שונים מן האנשים הנקראים הֶגְ'ר. כי לְמֶהַגְ'ר (יחיד של הג'ר) יש חשיבות וכבוד אצל הקבילים ולוקחים מהם דיינים לשפוט ביניהם ומתחתנים בם, והם יכולים לבוא אל ארץ ולהתישב בה ולקנות בה קנין ואינם צריכים להכנס אל עסקי הקבילים, כגון מלחמה או שוד או קנס[65א] אם אינם רוצים. ואסור לעולם לפגוע בהם. אם יפגע בהם אחד בעלבון או גזל או הרג או זולתם, הרי כל הקבילים יקומו לריב את ריבם כשם שיריב בעל החסות לבן חסותו[66].

ועתה אספר מה קרה בענין זה בזמנים האלה.

משפטי בני השבטים

א':

שבט גדול רב ריב אשה נואפת

מעשה בקבילי אחד משבט נֶהֶם, ואשתו היתה מכת ההג'ר. ויבקשו הוא ואשתו לגור בארץ חצור, והארץ הזאת מערבה לצנעא

65א בער': צאיבה. הקנס השנתי של כבש וששה ריאלים שהרוצח משלם לנואל הרם כל עוד לא מסר לו את כסף הכופר. (מר רצאבי מפי סעיד אלצברי).

66 על קרוי עיין Grohman, Südarabien als Wirtschaftsgebiet במפתח בערך Qaravi (כמעט כל הידיעות הממשיות על פי הלוי). בנוגע למה שמסופר כאן על כת ההֶגְ'ר לא מצאתי סמוכין בספרו של גרוהמן שהוא מסכם את הידיעות השונות על תימן עד מלחמת העולם. Hegri שם קסטה של פועלים ואילו הכת ההולמת בתפקידה בערך את הֶגְ'ר של חבשוש, נקראת מֶחאנ'רין על

דרך מחצית יום. ויהרג האיש ולא נודע מי הרגו. ותשב האשה אל ארצה, וכבר נפוצה השמועה כי האשה בגדה בבעלה וכי היתה ידה עם איש מיושבי ארץ חצור, ובעבורה נהרג הנהמי, בעלה.

ואחר אשר ידעו בני שבט נהם את הדבר הזה, נועדו לאספה, לראות איך יכלכלו את מעשיהם בדבר הרוגם. וכאשר נפגשו כלם בסוק אלאחד (שוק יום ראשון) ועגו עוגה כדרך [84] הקבילים, ושמו את נשיאיהם בתוך, פתח גדולם ואמר: „שמעו טובות מאת אלהים!" אמרו: „טובות!" אחר קרא דברי מוסר ושיר לרוב, כדי לעורר רוחם מן התרדמה ולבבותיהם מן הרפיון. לבסוף אמר: „דעו נא, אנשי שבט נהם, כי אנשים שאין להם יחוס, ולא שם, ולא כח, שחקו והקלו בשבטנו, ותהלה לאל אין אנו נותנים את עצמנו לשחוק ולקלון, ולנו כח בעזרת ה' לעקור הרים ועוד. ולא דים בזה אלא עוד העזו מצחם אנשי חצור והרגו איש ממנו ועשו עמנו נבלה, ולא היתה טענה או תביעה או דרישה על המת או עלינו. ועוד תדעו שבזמננו הנשים כלן נואפות, זולתי אמי ואחותי[67], והרובים כלם מקולקלים זולתי רובי, ואין אני יודע אם הדבר אמת או שקר". (וכונת הנשיא המדבר היתה: הריני חושד באשת ההרוג).

שם חֶנְ'רה, מחוז מקודש ואסור במלחמה. עי' למטה [89] על פעלת ההג'ר בתורת שופטים. אגב, פעלה זו של כת חסרת נשק ועצמה, שיש לה כח השפוט ע"פ המסורת והרוח בלבד, היא תופעה חברותית מענינת מאד. היא עלולה להמחיש חזון ישעיה על הנביאים כמוכיחים ושופטים בין העמים (ישעיה ב', ד'). תופעה זו מצויה גם בחלקים אחרים של ערב הדרומית, עיין v. Maltzan, Reise nach Südarabien עמ' 262, 308.

אולי כדאי להבליט גם את העובדה הנזכרת כאן שהיהודים קוראים לכת הקרוי חם. החוקרים סבורים שהיתה שכבה חמית בישוב בדרום ערב קודם הכבוש השמי; ואם כי אין הכנוי שבפי היהודים בא להגדיר גזע, הרי יש בכנוי זה של כת מדכאה משום אסמכתא.

67 אמי ואחותי — ואילו אשתי לא אמר. כבוד הגבר הבדוי תלוי בהתנהגות אמו ואחותו, לא בהתנהגות אשתו.

אחר אשר עמד מלדבר מעט, השיב לו נשיא אחר, והוא היה מקרובי האשה ואמר: „יתן לך האלהים כבוד ויגביה את מעמדך. דבריך אמת, אבל נביא אשת ההרוג ונחקור אותה. ואם היתה היא הסבה, נהרגנה ונקח ממשפחתה, בני הַגִּ׳ר, את אשר יחייב החק, ואנו נפרע מאנשי חצור שעשו נבלה באחינו, והוא היה עני וגר בתוכם. ואם לא [85] יקוים החשד באשה, נתן לה מה שהיא זכאית לקבל לפי החק מכופר דמי בעלה ההרוג".

כאשר שמעו הקבילים את דבריו אלה, אמרו כלם: אמת, ושלחו שני זקנים[68] לקרוא לה ולשדלה בדברים שלא תברח או תמאן לבוא בין האנשים. מיד הלכו הזקנים וקראו לה בערמה עד אשר הגיעו קרוב למקום האספה. כשהגיעו לשם שאלה אותם: „למה התאספו האנשים באספה הגדולה הזאת". אמרו לה: „אַל תיראי, בלי ספק אין זה אלא בעבור בעלך ההרוג". מיד נשתנו פניה, וכשראו זאת, רמזו לה לבקש מפלט וחסות בשבט בני ס מ ח, כי הם גבורים מיתר השבטים. האשה שמעה להם ולא מאנה וקפצה אל תוך הנאספים אל בני השבט ההוא והשתטחה כדרך מבקשת עזרה בין רגליהם וצעקה: „גרה אנכי עם האלהים ועמכם, הצילוני מן המות, אני במחסה אללה ובמחסכם, ינקתי ממקום שינקתם ומשפחתי היא מן הַגִּ׳ר של שבט נהם". אמרו לה: „חזקי ואמצי ותנוח דעתך, האשה, אפילו עליך אשמת רצח או תשלום חוב או מה שיהיה, כבר נצלת". באותה שעה מהרו לקום על רגליהם, כי יושבים היו, והדליקו את פתילי רוביהם ורצו לצאת לריב, ונשיאם דבר בקול גדול לאמר: „שמעו נא, כל הבאים לאספה הזאת, הנה שבט בני ס מ ח אומרים לכם: אמנם באנו אל האספה הזאת בשביל טענתנו על שכנינו בני ג׳ ב ר בדבר

68 זקנים — בער׳: עֻקאל, ראשי כפר, שכונה וכל קבוץ קטן, אצל ערבים ויהודים.

[86] המלחמה אשר בינינו ובינם. ועתה, מאחר שנפלנו אל תוך העסק של האשה הזאת, מניחים אנו את טענתנו ועומדים בצד האשה ומפזרים את ממוננו וחיינו בריב עם מי שיתבענה ויריבנה ודורשים אנו את המגיע לה ממשפחת ההרוג".

כאשר הרגישו הנשיאים שהריב מתלקח, הרים גדולם את קולו ואמר: "שמעו כל הבאים, אני אומר לכם את דיננו. מכבדים אנחנו את רעינו אלה אשר האשה חוסה בצלם כדת השבטים, והדבור ניתן לה, אם בצדק, אם בשגגה, ומשפחתה הג'ר אשר אצל שבטנו, וגם אני קרוב לה, ומי יבטל את משפט השבטים. ואני גזרתי כופר ההרוג על אבי האשה, והיא עצמה תצא נקיה ושלמה מכל תביעה. ואנחנו יש לנו לתבוע גמול וכופר מבני שבט חצור אשר הכלימונו ברצח אחינו והוא גר בארצם. זה מה שנכון בעיני, ואתם הטוב בעיניכם עשו".

מיד ענו כלם ואמרו: "אמרה" (כלומר: אמר את האמת). ואחר שקבלו על עצמם את הדין הזה, אמר: "תשלום הכופר אחרי עשרים יום", ולעיני האנשים הניח את רובהו וכלי זינו לתמיכת אבי האשה שנתחייב בכופר ליורשי ההרוג, וגם את הפגיון הניח עם קשוט הכסף ואת חרבו, וכל תכשיט שהיה עליו, וגם את סוסו עם כליו, והוסיף: "יש בביתי כך וכך קדח חטה וכך וכך רטל חמאה מבושלת ומן הבקר כך וכך [87] ומן הדרהמים כאלה וכאלה". ואחרי שנפנו הקבילים ממקום אספתם הביאו אוהביו ואוהבי אוהביו, ומכריו ומכרי מכריו, אל בית אבי האשה ההג'רי לסיוע תשלום הכופר ממון ותבואה ובהמות וכלי זיין וכל מה שבא בידם, ולזה יקרא חלוקת הכופר.

וביום המועד באו אל השוק מקצת נשיאיהם למסירת הכופר, ובאו העדים הנאמנים לאמוד את ערך הכלים. ומנהג הקבילים במסירת הכופר שדבר השוה ריאל אחד אומדים אותו ארבעה או

שמונה ריאלים ואפילו מקל של עץ, שהוא הפחות בכלי הזיין, אומדים אותו ריאל אחד. על כן אומרים הבריות דרך משל בשעת משא ומתן: אל תחלק לי חלוקת הכופר (כלומר אל תחשוב לי פי ארבעה או שמונה משווי החפץ).

אבל אנשי ריבם יושבי חצור עדיין נשפטים עמהם, ואע"פ ששולם הכופר, עדיין התביעה בשל ההרוג תלויה ועומדת.

נוסח קטע זה בכ"י קהתי, ספריה פ"י ע"ב, ושוקן עמ' 472:

אבל בנוגע לבעלי ריבם אנשי חצור כתבו זקני נהם אל המשיר (הפקיד התורכי) ותארו מה שעשו אנשי חצור. מיד קרא המשיר לאבן עיאש, שיך ארץ חצור, ואסרו ועשאו אחראי לנרצח. וכאשר שמעו נשיאי נהם שהמשיר אסר את שיך חצור, כתבו אליו פעם שניה ובקשו שיתיר את בעל ריבם ממאסרו, כי אין להם תועלת ממאסרו, והוא והם ידונו ביניהם, ועד יומנו זה כבר לקחו מהם פעמים כופר ועדיין התביעה בשל ההרוג תלויה ועומדת.

המשך כ"י גלאזר:

והכופר אצל יושבי תימן שבע מאות ושבעים ריאל, אבל כופר היהודי הוא מרובע לפי חק הבדוים, כלומר שלושת אלפים ושמונים ריאל, והפגיעה ביהודי, ואפילו תלישת שערה אחת מסימניו (פאותיו) ענשה חמור בדיני הקבילים, ואין דנים כך לשאר אנשים. וסבת הדבר אפשר הואיל והיו היהודים בתקופה הקדומה ראשים ונשיאים בתימן, ועל כן מי [88] שהתחצף להרוג אחד מהם היה חייב בכופר מרובע, ומי שפגע ביהודי אפילו בדבר קל שבקלים היה חייב בעונש חמור, מפני שהיו במדרגה רמה של שלטון ארץ תימן, וגם אחרי שהיו לחלשים בחלופי העתים נשארה המסורת של החק קבועה ועומדת. — או אפשר שאלה היו תנאים שנעשו בין היהודים והקבילים של תימן ונוהגים עד הזמן הזה[69].

נוסח קטע זה בכ"י קהתי, הספריה, ושוקן:

והכופר אצל יושבי תימן שבע מאות ושבעים ריאל. ואולם דינו שונה בהרבה לגבי בן החסות, או מעשה נבלה, או היהודי, כי אלה כופרם מרובע, הואיל והם נחשבים לחלשים[69].

משפטי בני השבטים

ב:

כופר מרובע בשל רצח יהודי[70]

ועתה אספר לך בענין זה מעשה נורא שקרה בזמנים אלה. ומעשה שהיה כך היה:

יהודי אחד ממלח ושמו יוסף שכר היה מן הגרים (בני החסות) של בית אבו לחום אשר הם נכבדים מכל שבטי נהם. ביום אחד הלך היהודי הזה לתקן דליי עור אצל לקוחותיו הקבילים של מרהבה כמנהגו. ובשעה שישב בפתח בית הקבילי לקוחו, בא קבילי אחד שלא היה שפוי בדעתו, וקדם שהרגיש בו היהודי, חכהו בבול עץ על ראשו ורטש את מחו, והיהודי מת בה בשעה. הרוצה טען שהיהודי כישף אותו. מיד נשמעה צעקה גדולה: „אוי לבושה, אוי לחרפה", מכל מי שהיה שם מן הקבילים, נשים, וילדים ואנשים; וכך היא דרכם בשעת קטטה או מלחמה שהם צועקים בצעקה הזאת בשביל שיתאספו כל האנשים. ועתה נשמע קול הרעה

69 לפי ההשערה (המבעת במבוא) שכ"י קהתי, הספריה, ושוקן נבעו מרשימות המחבר, בשעה שכ"י גלאזר הוא הנסוח האחרון של המחבר עצמו, מתישבים חלופי הנוסחאות יפה. במקרה הראשון קצר המחבר בשעת הנסות, במקרה השני מצא פרוש נאה ו„היסטורי" יותר למעמד המיוחד של היהודים בנוגע לגובה הכופר.

70 את הספור הזה תרגמתי לגרמנית מתוך כ"י הספריה בספרי Von den Juden Jemens 77—79

מכל כפר בארץ נהם עד אשר נתאספו באותו [89] יום מבעלי ברית בית אבו לחום, בעל חסות היהודי, כאלפים איש נושאי שלח. וכיוצא בהם במספר נתקבצו אצל ן' מעצאר אפיטרופוס הרוצח המרהבי. וכבר היו הקבילים קרובים לצאת למלחמה אלה באלה בסבת היהודי הנהרג, אלא שהובאו כת ההג'ר[71], והם שופטיהם, להוכיח ביניהם ולכבות את להבת המלחמה. אמר ן' אבו לחום: „אם תרצו שנביא את הדבר לפני השופטים ונניח אצלם את רובינו כמשפט, מוטב. ולא, לא נזוז מעל הנרצח בן חסותנו, אלא אם כן הדלקנו להבת המלחמה, ולו אבדנו בה כלנו".

מיד נמסרו הרובים בידי השופטים, ושני הצדדים נועדו להשפט. אבן מעצאר טען שהרוצח בעל בריתו לא היה שפוי בדעתו ועל כן ישלם כופר פשוט בשביל היהודי. אמר אבן אבו לַחום: „איני מקבל בזה אלא את דינם של נשיאי שבט בַּכִּיל ושבט חַאשִׁד ושבט אַרחַב ושבט כַּוְלַאן[72]". קבעו מועד שני לזמן שיגיעו הנשיאים הללו. וזה היה פסק דינם: ן' מעצאר ישלם כופר מרובע והוא 3080 ריאל, והוא ישא גם כן בכל ההוצאות, והן היו גדולות מאד. ואלמלא היה הרוצח משוגע, היו דנים בנפש תחת נפש וגם בכופר בשביל היהודי.

ואחרי שנטל ן' אבו לחום את הכופר המרובע, שלם ליורשי הנרצח את החצי והחצי לקח לעצמו.

זהו מה שאירע בכפר מלח, יתמיד ה' טובתם וישמור רוחם, אמן.

71 עיין לעיל עמ' [83] והערה 66.

72 אלו הם השבטים הגדולים ביותר של תימן המרכזית. חַאשִׁד ובַּכִּיל יושבים מערבית ומערבית־צפונית לצנעא, אַרחַב צפונית, וכַּוְלַאן מזרחית.

על קורות יהודי צנעא ומלאכות המטבע והצורפות.

[90] ועוד ראיתי במלח איש זקן, שמו שָׁפִר אַלְמַסְוָרִי, והוא מעיר צנעא. שאלתיו על שום מה הוא שוכן במלח. אמר לי שברח מצנעא בימי הכליפה מחמד ן' יחיא, וסבת הדבר שפקיד הכליפה נגש בו נגישה קשה, אחרי שאחיו סלימאן לקח בידו את תער גלוח הנשים[73] ושחט את עצמו בו. זאת היתה תשובתו.

ואתה, קורא יקר, אם תאב אתה להתבונן בקורות העתים, הרי רצוני לבאר לך מקצת מצבי צנעא בזמן שעבר, ולא, הנח שוק שאין לך צורך בו, וסע לך אל איזה שוק שתרצה.

א. עליתו של האמאם מחמד בן יחיא ומקצת דרכיו

וזה ספור מעשה[74] היהודי סלימאן אלמסורי הנזכר, אשר שחט את עצמו:

אחרי שנועצו אנשי צבא הברית של הכליפה עלי ן' אלמהדי עבד אללה בשנת 1251 (1835/6)[75] לקפוץ עליו בביתו ולקשרו ולשדוד מה שימצאו בבית הממלכה ובאוצרותיו, קמה

73 תער גלוח הנשים — בער': אלמוס חק אלחלאף. הנשים היהודיות של צנעא מגלחות שערות המצח (כדי שלא תגלה שערה מתחת לקרקוש, כפת הראש). כפי שראינו לעיל עמ' [73], אצל נשי מזרח תימן שערות המצח הן דוקא תפארת האשה. וכן בהרבה גלילות כפריים תימניים.

כשם שגלוח ראש הכלה תופס מקום ידוע בנמוסי החתונה אצל קבוצים יהודים שונים במזרח אירופה, כן היא התַּחְדִפָה, תגלחת שערות המצח, חלק נכבד של מנהגי החפה בצנעא.

74 בער': משך כלאם. ואילו בכ"י גלאזר: משר כלאם.

75 תאריך זה והתאריך הניתן להלן נמצאים בכ"י גלאזר בלבד. לפי אלואסעי, תאריך אלימן, עמ' 64—65, שנת 1251 היא שנת עליתו של הכליפה עלי ן' אלמהדי, ואילו מרד הצבא חל בשנה שלאחריה. ואולם אלואסעי וחבשוש הם תמימי דעה בנוגע לאפי הבזבזני וקל הדעת של אמאם זה.

להם עצתם מפני טפשותו ושטיפותו בהוללות. ועל כן גדל המחסור באוצר ממשלת תימן, ועזי הפנים הקלו במצות המלכות, עד אשר לא נותר לה [91] שלטון על המסים ולא אוצר. לבסוף חלשה המלכות והתגברו בני השבטים.

בזמן ההוא היה איש אחד מזרע המלוכה ושמו מחמד ן' יחיא. ומחמת עניות משפחתו גדלוהו אנשים אחרים זולתי משפחתו, עד אשר גדל והתפרסם ודברו בו הבריות. ודרך כל אדם ממשפחת המלוכה שהוא רואה בחלום שהוא כליפה וכל הבריות עבדים לו. ולאיש הנזכר עוד הראו בחלום שלא יצליח אלא בבואו לארץ מצרים ויסתייע בממלכת מצרים[76], וכך היה. כי מקצת פחוות מצרים סייעו לו במעט ממון, ובשובו אל תימן הכריז על עצמו שהוא כליפה בדרכו משם בעיר רימת וצאב בעזרת השריף חַמוּד[77], אדון התהאמה, ועוד עזרו יחיא ן' אַלמַנתַצַר, שיך ארץ רֵימָה. לבסוף נכנס אל צנעא, וגם עלי ן' אלמהדי, שהיה כליפה, הודה בו וקיים את חלומותיו. כך זכה לגדולת מלכים שהיה חומדה, וישב על כסא ממלכת תימן בשנת 1261 (1845)[78].

אז בקש לתקן מצב הבריות, צאן מרעיתו, ולהסיר מהם עושק. לכן צוה לבנות אולם של עץ ברחבה אשר מתחת לארמונו להיות קרוב לעשוק, וקראו אלתומה[79]. שמחו הבריות ואמרו: עוד לא קם לנו כליפה איש חסד ומיטיב בדרכיו כמוהו.

76 אין אלואסעי מספר על מוצאו ותחבולותיו אלה של מחמד ן' יחיא. ועיין גם להלן.

77 אצל אלואסעי אלשריף חסין. על כל פנים אין זה שריף משריפי מכה, כי לא היה שריף בשם חסין או חמוד בימים ההם במכה. תהאמה נקראת ארץ החוף של ערב.

78 אותו תאריך אצל אלואסעי. Zambaur, Manuel de Chronologie etc. עמ' 124.

79 בכ"י ספריה, קהתי, שוקן נשאר כאן מקום ריק. תומה (מלשון שום) נקרא בתימנית קשוט בתלי הפגיון.

אבל לא [92] נותרה הכנסה לבית הכליפה ממסי הצדקה והמעשר וזולתם, כי בני השבטים העזו פנים ולקחו את רוב הגלילות שהיו משלמים למלוכה. וגם קפת המדינה היתה ריקה, ולא נותר מאוצרות המלכים הקודמים אלא אוצר המות, כלומר אוצר אבק השרפה והגפרית. אותו הוציא הכליפה וחילקו בין היהודים והטיל עליהם לשלם לו את המחיר המלא, ומאחר שהיהודים אינם אנשי מלחמה ואינם צריכים לו, מכרוהו בשער הזול ביותר.

ועוד העמיד לו שני אנשים ממצרים שהיו מלומדים לבוא בטענות על הבריות לקחת מהם ממון להוצאות המלוכה, שם האחד מחאפץ והשני אבו זיד. וראשית מעשיהם שבאו בטענות על עשירי צנעא המוסלמים וסוחריהם. וכאשר ידעו בזה יושבי צנעא, נועצו יחדיו להתנפל על הפקידים הנזכרים ולהרגם, ונתקבצו מן הבתים ומן השוקים ויצאו למלחמה. אלא שהיה שם אדם אחד אוהב שלום והשלים ביניהם בתנאי שהפקידים לא יתבעו את אנשי צנעא ולא יקחו מהם כלום, וכן היה[80].

מכאן ואילך לא נשאר להם אלא להזדקק ליהודים.

ותחילת המעשה היה ביהודי אחד, שמו אברהים אל־עמראני, שהיה לו קנקן של נחושת מלא מטבעות של ריאלים, והוא היה [93] טומנו ומחביאו. אלא שיהודי אחד, שהיה משרת אצלו, גנבו. הביאו את ריבם לפני הפקיד. מיד חבש את שניהם גם יחד בבית האסורים, הטוען והנטען, ולקח מהם ככסף אשר היה בקנקן כמו שלוש פעמים. ואחרי כן אמר בלבו: כל היהודים יש להם מטבעות, לא בקנקנים אלא בחביות, והקנקן ההוא מוכיח. ומכאן ואילך לא פסק לבוא אל היהודים בתביעות ולקחת מה שהיה בידם.

80 מכל זה אין כלום אצל אלואסעי.

ב. תאור מלאכת המטבע

אצל המלכים הראשונים היתה טביעת מטבע המלכות ליהודים, והרבה אנשים היו מתפרנסים בה מלבד הצורפים, עד שרכשו לעצמם נכסים ותכשיטים.

וזהו תאור מלאכתה:

כמו עשרה אנשים ממסים מכסת הכסף בנחושת ויוצקים אותה בחול העשוי לכך ומוציאים אותה מן החול בצורת טסים דקים, כל אחד מהם משקלו כעשרים דרהם[81].

לוקח אותם הממונה ונותנם לאנשים הפורכים אותם לקטעים, והם כחמשים איש, וקוראים למקום מלאכתם בית הפריכה. ומחזירים אותם אל הממונה כשהם נקראים פולים.

משיב הממונה את הפולים אל אנשים אחרים, והם כמאה איש, והם לוחצים אותם, — וקוראים להם לחוצים, — ומכים עליהם בפטיש, וקוראים להם מוכים, ורוקעים אותם, וקוראים להם רקועים. והחדר הזה נקרא בית הריקוע[82].

לוקחים את הרקועים ומביאים אותם אל הממונה. ומדתם שוה, אין אחד בולט מחברו. והממונה נותנם אל מקום אחר למרקם ולשפשפם [94] וקוראים לאותו חדר בית המריקה.

אחר שולחם הממונה אל המטבע, ועל אותו חדר שומרים יותר מעל האחרים, וקאצי מטעם המלכות יושב שם, והעוסקים בו כמו ארבעים איש. ואין אחד נכנס ויוצא אצלם כמו אצל שאר אחיהם העובדים באותו בית. ולהם כלי של ברזל שנחרתו עליו שמות הכליפה והעיר וקוראים לו ,ראש וסדן'[83], ושנים שנים, אחד מחזיק ב,ראש'

81 בערך שלשים גרם.

82 בער': מצראבה.

83 בער': ויסמונהן ראם וספאל. המלה האחרונה חסרה בכ"י שוקן, ובכ"י ספריה וקהתי אמור: ויסמונהם ראסמין „וקוראים להם רושמים". ונ"ל שנוסחה זאת משובשת.

ומושיט אותו והשני מכה בקורנס, עד שתגמר מלאכת הטביעה, ומוציאם הממונה משם, אחרי שהכשירם[84] הקאצי, וקוראים להם מזומנים[85] ונותנם לשלחנים והם מחלקים אותם לבריות, וקוראים להם ממון עובר לסוחר.

ג. מעילה ועלילה של הממונה היהודי על מטבע המלך.
סחיטת כסף אכזרית מביאה צורף אחד לידי אבוד עצמו לדעת

ובאותו זמן היה הממונה על בית מטבע הכליפה הנזכר יהודי, שמו יוסף אלשיך לוי[86], והוא היה אדם עז נפש ובקש להרבות עושר ממדת כסף המטבע. אבל מעילתו נודעה לפקיד מחאפץ הנזכר ולכליפה מחמד ן' יחיא והם חבשוהו בבית האסורים וקשרוהו בשלשלאות של ברזל ונגשו בו נגישה קשה. והוא בפחדו על נפשו גלגל הצרה על אנשים אחרים וטען שהוא נקי מאותו עון ושנתן מדת הכסף כמשפט, ושהיהודים צורפי הכסף מעלו [95] מעל. — ואצלנו אין כסף מחצב טוב אלא הכסף כלו צרוף (מותך). ובזמן ההוא וגם קודם לו היתה המדה של מעשה כסף בתימן שבעה דרהמים פחות שליש כסף טהור, ושלושה דרהמים ושליש נחושת. זאת היתה מדת כסף היהודים הצורפים בתימן.

ויוסף אלשיך הממונה על מלאכת המטבע טען שהכסף היה סיגים ושהרבו בו נחושת. שמחו הפקיד והכליפה בטענה הזאת בשביל שיוכלו לקחת רוחיהם משני הצדדים, מן הממונה ומשאר

84 בער': בער[או] יסתרציהא אלקאצי. המלה הכתובה בסוגרים נמצאת בכ"י שוקן בלבד.

85 בער': שנלה. תרגמתיה כפי המלה הארץ־ישראלית המקבילה: עֲמֻלָּה.

86 לכאורה אותו יוסף בן סלימאן הלוי אלשיך שפגשו יעקב כפיר בצנעא, עיין אבן ספיר ח"ב עמ' קמ"ו. הוא היה אחיו של ר' שלום אלשיך שנהרג אח"כ ע"י האמאם מחסן, ע"ל עמ' 2 הערה 4, ואולי נכדו של ר' שלום הלוי שהיה ממונה על המטבע בשנת 1817, עיין בכ"י הספריה מ"ח ג' — מ"ט א'.

היהודים. מיד אספו כל מי שפגשו מן היהודים הצורפים אל בית האסורים ונגשו בהם נגישה קשה בטענה שהם מעלו במוסלמים, ואפילו נשיהם של מוסלמים אסורות להם ובניהם ממזרים ואינם כדת מחמד הנביא, מכיון שקידשו את נשותיהם בכסף מזויף. ומאחר שהיה השלטון זקוק לממון לתקן את מצבו, הטיל על הצורפים היהודים אלפים ומאתים ריאל כפרה. ובימים ההם אפילו ריאל אחד היה אצלם קנס גדול מחמת חומר העניות ברוב הצבור. וכאשר חילקו לקוחותיהם [86א] את תשלום הכפרה בין הצורפים — והיו אנשי בצע שעשאוה משולשת — עלתה צעקתם עד לב השמים, כי לא היה בידם לשלם, אבל אין שומע להם. ויש שנמלטו ועזבו את בתיהם, אז נלקח הקנס מבתיהם ולא הועילו כלום בבריחתם, ויש שמכרו בתיהם, ויש שהרהינו שטרי קנין בתיהם [86ב] ושלמו, [96] ויש שמכרו כליהם, ויש שנעצרו בבית האסורים בתמידות עד ששלמו.

ומאלה היה אותו יהודי שמצאתי אחיו בכפר מלח בזמן ההוא, ושמו סלימאן אלמסורי.

כאשר ראה סלימאן את הנגישה והעינויים אשר עינו את חבריו בבית האסורים, והוא ידע בעצמו שלא היה לו מה שירהין, ולא מה שימכור, ולא מה שילוה, עשה עצה בלבבו להנצל מעינויהם. הוא אמר להם שהסכים לשלם את הסך שהיה מוטל עליו ובקש שיוציאוהו מבית האסורים אל ביתו בשביל שימסור להם את הממון. מיד הוציאוהו עם שני שוטרים על מנת שיגבו ממנו את הכל, והוא ארבעים ושנים ריאל. וכאשר הגיע אל ביתו, לקח את התער שבו היתה אשתו מגלחת את שערות מצחה, ושחט את עצמו בו. והשוטרים שהיו עמו ובני ביתו לא הרגישו בו, וכשפנו אליו כבר הציפו דמו,

86א בער': מעאריפהם (יחיד: מערוף), לכאורה, הכונה למוסלמים שהיו להם עסקים קבועים עם צורפים יהודים מסוימים.

86ב במקור: כצאיר, ואולי בצאיר. תרגמתי בצאיר לפי הצעת מר גרידי.

ונחירתו היתה כנחירת שור שחוט. וכאשר ראתה אשתו את זה, צעקה בקול גדול: „בעלי שחוט, בעלי נהרג!" וילדיו היו מצעקים: „אבינו, אבינו, אוי ליתמותנו שהיא יתמות, אוי לעניותנו שהיא עניות, בשל אבינו ההרוג!" והשוטרים משראו כך — ברחו. מיד באו האנשים אצלו ותפרו הקנה עם הצואר בחוט של משי ומרחו עליו דיסה של חטים וקשרו ראשו אל צוארו בחבל שלא יתנועע. ילדיו ואשתו הבהילו את הקהל בצוחתם נוסף למה שהיה בלבבם מקשי הנגישה, [97] עד שרוב הבריות, אנשים, ונשים, וילדים, היו עומדים כל אותו לילה על ראשי הגגות וקראו לה' בקולות גדולים ונוראים, והגיעה צעקתם עד בית המלוכה, אך הואיל[87] והוכרחו לשלם מה שהוטל עליהם, לא היה שכר לאנשים אשר באו באותו לילה אל הלויה להביא את המת אל בית הקברות.

ד. מבחן הכסף. — תכשיטי כסף בעבר ובהווה

אחרי התשלום לא נותר לצורפים אלא בחינת מעשי הכסף במצרף[88] כדי שיתברר כמה כסף ונחושת יש בהם, שלא תשוב ותקרה אותם כעלילה הזאת. ואין נמכרים עוד כלי כסף בשוקים אלא אחרי שנבחנו באש במצרף ואחרי שנטבעו בחותם הכליפה ואחרי שנכתב עליהם שם הצורף[89].

וקודם לכן היו מסתפקים ב„גרידה", והיא בחינת הכסף ע"י שפשוף בחוד האבן השחורה, והמצרף לא נתפרסם עוד בימים ההם. ובכלל היו מעשי הכסף מעטים ביותר, ולא היו מבקשים אותם אלא אנשי בית המלוכה וגדולי המלכות בלבד. אבל בני השבטים ורוב

87 בער': וחין והם. בכ"י גלאזר: וחיו. והם. — תרגמתי לפי שלשת כה"י האחרים.

88 בער': רובאץ. ע"ע אצל Dozy, במקום הנזכר בהערה 86 (בכ"י הספריה) חבשוש מזכיר „שהמלך בכל חדש בודק את המטבע במצרף".

89 באמת מוצאים בכלים הישנים של כסף תמיד את שם הצורף חקוק בהם.

הצבור היו מסתפקים בתכשיטי ברזל ונחושת ועופרת וחרוזי זכוכית, מפני שהמעות לא היו מצויות בידי האנשים.

ואולם עכשיו, תהלה כפולה ומכופלת לה', נעשו מעשי הכסף יותר מרובים מן הנחושת והברזל בעבר. וזה הודות לממלכה [98] הרמה, יתמיד הודה. ועוד מעט ויבוא הזמן ויבקשו זהב תחת כסף!

ה. עוד השואת העבר הרע להוה הטוב; שנות רעב קודם להשתלטות התורכים על תימן

ויש מקטני המח המצטערים ואומרים: בימים ההם היתה הברכה מצויה, וכל דבר היה בזול, עד שארבעה קדחים של חטה נמכרו בריאל אחד, ועשרה קדחים של דורא בריאל, והחמאה המבושלה והשמן מ14 עד 16 רטל בריאל. והיום קדח אחד של חטה עולה שני ריאלים, וקדח דורא בריאל, ושני רטלים חמאה מבושלה בריאל, וכל דבר נעשה יקר.

והם מחוסר בינתם אינם יודעים שסבת הזול היתה שהפרוטה לא היתה מצויה אצלם. ואולם מזמן שהאיר אור הממלכה העתמנית, יגדל כבודה, על הארץ הזאת, זרחה שמשה של צנעא והיתה מאירה, וחיו כל מעשיה, עד שכל דבר נעשה מכובד, ואפילו פועל בחומר היוצר, שהיה משתכר שתי פרוטות ומחצה ביום, יש לו בזמננו זה עשרים פרוטה[90]. וגם האדמה שנמכר ממנה מקודם שטח של מרוץ כלב במחיר כלב[91], ערכה היום פי עשרה, מפני שהפרוטה מצויה בידי הבריות וזולה.

90 שהיה משתכר 2½ פרוטות ביום יש לו בזמננו זה 20 פרוטה. — בשלשת כה"י האחרים: שהיה משתכר 1 פרוטה יש לו בזמננו 8 פרוטות. — אין כאן כתירה; ברשימותיו הראשונות ציין חבשוש רק את היחס בין השכר בשתי התקופות, ובנסוחו האחרון ציין את השכר הממשי.

91 בער': אלארץ אלדי כאנת משואר אלכלב בכלב פי יומנא הדא אלקימה באלמעשור. ותרגמתי לפי הצעת מר גרידי ומר רצאבי.

ודלי מח אלה אינם מבינים ואינם זוכרים מה קרה אותם, וביחוד בימי הרעב בשנת 1231 (1816)[92], ועוד צרו בני שבט בכיל על צנעא בכליפות אלמהדי עבד אללה והגיע קדח חטה לעשרה ריאלים, ואחרי שמכרו הבריות את כליהם ומצעיהם בזיל הזול בשביל שיקחו בהם דגן — והכסף הטהור נמכר [99] בב12—15 דרהם בריאל — נטפלו בבתיהם והחריבו אותם למכור את הקורות ואת המחֲברות. והרעב לא נתבייש מהם ולא ירא מסרחון נבלותיהם, אבל נהג כל יום אנשים ונשים וטף אל השאול, כי התאוה תאוה להחריב כפרים ורחובות ובתים, ולולא השיבו אחור הגשם אשר ירד בגזרת האל החנון, כבר היה מאבד את הארץ עם יושביה.

ושוב חזר בשנת 1241 (1825/6)[93] והתגבר ביתר עוז. ונעדר זמן קצר, וחזר בשנת 1251 (1835/6)[93], כאלו נחם על אלה שנמלטו ממנו מקודם, ונפרע כפלים, כמי שהיה לו חוב, מקטון וגדול. ובשנת 1275 (1858/9)[94] לאט להם, ולקח את מי שלקח, והניח הרבה שהיה בדעתו להאריך להם ולשוב ולגבות את שטרו מהם כדרכו בימים הראשונים, ואף לא היה מחטיא, אלמלי הממלכה הרמה אשר כבשה את הארצות האלה ופתחה נהרות הפרנסה ושתלה עצי הרוחים ושמרה

92 אוֹלי יש כאן טעות. אמנם היתה בשנת 1817 התנפלות קשה של שבט בכיל על העיר היהודית של צנעא בליל הסדר של אותה שנה (עיין במאמרי ב„קרית ספר" י"ד 265), אך הרעב הגדול שהשמיד שלשת רבעי הישוב היהודי בצנעא ח' בשנת 1808 שנת בקי"ט למנין שטרות, והרעב היה בעקב המצור ששמו שבט בכיל על העיר (ע' במאמר הנ"ל).

בכ"י הספריה וקהתי כתוב כאן באמת בקי"ט, אך בכ"י שוקן נשאר רוח ריק במקום זה. מכאן אני למד שחבשוש כתב באמת את התאריך המשובש; סופר כ"י שוקן הסס והניח השאלה בתיקו, וסופר כ"י ספריה וקהתי תקן על דעת עצמו.

93 לא מצאתי תאריכים אלה נזכרים כשנות רעב בשאר ספרים.

94 שנה אחרי בקורו של יעקב ספיר. אך הרעב היה מורגש כבר בזמן בקורו של ספיר, עי' אבן ספיר ח"א, צ"א ע"ב.

עליהם מן הפגעים הרעים צרי העין, עד אשר אספו בני האדם את פירותיהם ואכלו מטובם, ונמנע האויב הנורא המצוי, הוא הרעב, בכח הצבא, הוא הממון. כי בשנת 1303 (1885/6) שלח את חלוציו והם השמש והרוחות והשדפון, אבל בני האדם הגנו על עצמם ועל בתיהם במעות, בעזרת הממשלה [100] הרמה. ועוד הובא מן הנמלים קמח וארז, אשר לא ידעו הם ואבותיהם מעולם. ולו היתה כבצורת הזאת לפני בוא הממלכה הרמה, כבר כלו שונאיהם של ישראל מרוע הזמנים וממחסור הפרוטה.

ו. סופו של האמאם מחמד בן יחיא

וכאשר ראה הכליפה מחמד בן יחיא הנזכר מקודם שהוא בכל רע מפני תגרת השבטים, שם פניו אל חדידה ומכר את ממלכת צנעא לפאשא אשר בחדידה[95], ולקח ממנו כסף שויה, ועלה עם תופיק פאשא וצבא תורכי כ5000 איש, והגיע אל צנעא. אבל תושבי העיר נטרו לתורכים, ולמחרת בואם לצנעא פגעו בהם התושבים, והם לא נזהרו בנפשם, ואחר התבצרו במצודת צנעא, אבל מי שהיו מהם ברחובות ובשוקים נהרגו. והיהודים שהיו במצודה בבית המטבע, עכבום התורכים ולא נתנו להם לצאת מחמת הפרעות, ולא היה עמהם אוכל. הרימו היהודים קולם בצעקה עד אשר פיטרום משם. והנצורים הגנו על עצמם חדש ימים עד אשר השלימו ביניהם שישובו אל אלחדידה. וכבר השיבו להם יושבי תימן את הכליפה עלי ן' אלמהדי הנזכר לעיל. וכאשר עלה על כסא הממלכה,

95 לפי אלואסעי 73, קרא השריף אלחסין, שמקדם עזר למחמד בן יחיא (ע"פ הערה 77) ואח"כ נלחם בו, את התורכים לעזרה, והם באו לחוף תימן בשנת 1849. מאז נחשבת תימן שוב למדינה תורכית, אע"פ שהתורכים לא הצליחו לכבוש את צנעא לזמן ממושך אלא בשנת 1872, אחרי פתיחת תעלת סואץ.

צוה לאסור את מחמד ן' יחיא, אשר העלה את התורכים, ואחרי זמן קצר חתך את ראשו בבית האסורים[96].

והקבילים, בני השבטים, היו מתגברים והולכים [101] והורידו כליפה מכנו ושמו אחר תחתיו והתנפלו על ביר אלעזב [פרבר בצנעא] ושכונת היהודים ושדדון והחריבון שתי פעמים, עד אשר עזבון יושביהן, והיו ריקות, והעוני היה משתלט על הבריות כלם[97].

אבל בזמננו זה תודה ותהלה לה' יתברך אשר נתן לנו בחסדו את הממלכה האדירה, ופחותיה המפוארים, וצבאותיה המנצחים, יתמיד ה' אורך ימיה ויגדיל כבודה, אמן.

ספרים עתיקים בעיר מלח

אמר התלמיד בחכמת התיור: נכנסתי אל תוך ספור ארוך ונורא, אבל עתה אשוב אל נסיעתנו מן המקום שהיינו.

אחרי שכלינו מעשינו במלח, שבתי וחפשתי אצל היהודים שרידי הקדמוניות אשר בידיהם. ומצאתי בבית הכנסת של בני קאמס תאג' ספר תורת משה בן 400 שנה לערך ובו דף קדום כבן 900 שנים, הקדמה לספר תאג' אחר. הכתב בו היה בצבע ירוק ואדום ושחור וצהוב וכחול ואפור ובו סלסולים ומשחקים, והוא היה נדבק בתחלת התאג' וכתוב עליו: נוסחת פארס[98].

ועוד ראיתי שלושה ספרים אחרים, שנים מהם ספר תהלים כתובים על הקלף, אחד מהם [102] בן 700 שנה, כתוב אריח

96 תאור זה מתאים לשל אלואסעי 76. והתאור באנציקלופדיה של האסלאם ערך צנעא הוא בלי ספק מוטעה. ועיין אבן ספיר ח"א, דף צ' ע"ב.

97 לא רק היהודים אלא גם נכבדי המוסלמים עזבו את העיר. עי' אלואסעי 75.

98 פארס: המחוז „פרס" בחלקה הדרומי־המערבי של ארץ איראן.

על גבי אריח כמו שירת האזינו, והשני כבן 500 שנה. ואת השלישי הבאתי אל מורי יוסף, והוא החלק השני של „מורה נבוכים", — ואין מורה נבוכים אלא ה'.

פרק ו

מסע ארץ אלג׳וף

הכנות הנסיעה בכפר מִלְחָ

כשבקשנו לנסוע אל אלג׳וף, התקשר מרי יחיא ן׳ סעיד[1], אשר היינו אצלו, עם איש בדוי מן מֶגְזֶר[2] ושמו סאלם שיסיענו אל אחינו אשר באלג׳וף, והתנה עמו שאיש לא יפגע בנו, ושירכיב את מורי יוסף על גמלו. וביום ההוא, יום רביעי בשבוע, הנחנו אצל מרי יחיא ן׳ סעיד הנזכר את העתקות הכתובות שעשינו עד עתה, ואת בגדינו, כלומר קופטאני[3] אשר עלי, את כיפת ראשי, ואת המטפחת הנקראת „שַׁמְלָה״, וגם את השעון ואת הכתונת[4] ואת המכנסים של מורי, כי הוא הסתפק בקופטאן שנתן לו החכם יחיא אלקארה[5] בצנעא, אף כי היה מטולא וקרוע, אבל ה„שמלה״ העבה שהשאילו חברי סעיד אלערוסי[5] והכופיה (כיפת הראש) הקלועה לא היה יכול לפשטם מעליו.

1 ע״ל עמ׳ [78].

2 הלוי (JA עמ׳ 17 B.S.G.P. עמ׳ 265) אומר שמחמת קרבת חג הפסח לא רצה לכת עמו יהודי, על כן שכרו לו מורה דרך ערבי. גם כאן אין הוא מזכיר שחבשוש היה עמו.

3 מעיל פתוח מלפניו המכסה את כל הגוף.

4 בער׳: זַנָּה, כתונת עירונית. דרך כלל אין התימני לובש כתונת ככתנות המצויות אצלנו.

5 ע״ל עמ׳ [32].

את בגדינו הנחנו במלח שלא ישתחקו ויזדהמו כמו מלבושי כל אחינו אשר בגלילות ההם. ומחמת עניותם הולכים ילדיהם, הקטנים והגדולים, ערומים כליל, ורוב הבתולות אינן לובשות על בשרן [103] אלא מטפחות גסות מאוחות כמו שק ופתוחות לראש ולידים בלבד, וזה במצות מושלי המקומות האלה, והם — הפחד והעוני. ולי נדב ס ע י ד ר ח ב י את סדין בנו כדי שאתכסה בו בתפלה ובשנה ועוד, ואם כי היתה מנוקבת ככברה, שמחתי לקבלה. ומרי יחיא ן׳ סעיד הנזכר, אחרי שכבר כבדנו יותר מן האחרים, אסף בשבילנו צדקה, מחבריו ומכיסו, יותר ממה שאספו לנו בעיר אלמדיד. כי אף על פי שהעוני רב אצלם, לבותיהם וידיהם רחבים יותר. ועוד נתן לנו צידה לדרכנו אל ארץ אלג׳וף. ואחרי שמסר את השכר לבדוי ס א ל ם שנן לו בפני עדים שהוא אחראי לנו עד אשר יביאנו בשלום אל אחינו יהודי א ל ג׳ י ל. ועוד נסע עמנו יהודי עני מצנעא ושמו יוסף עֲזָרי.

תלאות בדרך אל עיר אלגַיִל

בצהרי היום ההוא לקחנו הבדוי הנזכר ונסענו כלנו והגענו אל בית מסביבות ב ר א ן[6] ולַנו שם. ובלילה חבש את גמליו והרכיב את מורי על גמלו, ונסענו בהרים, לא במישור, עד שירדנו מן ההרים והגענו באחרית היום אל קצה ו א ד י מְגָזָר. שם הבריך סאלם את גמליו, ולנו בשדה וסאלם הזהיר אותנו שלא נרים את קולנו, פן ירגישו בנו הבדוים וישדונו ויהרגונו [104] בלילה, „ומי יודע מה יהיה אם ירגישו בנו״[7].

זה היה הלילה הראשון שלַנו בשדה. שֵנה לא באה לעיני

6 ע״ש שם.

7 מג׳זר, כפר הבדוי, שייך עוד לשבט נהם (B.G.S.P. עמ׳ 270). הבדוי פחד משבט דו חסין שבג׳וף העליון אשר היה בקשרי מלחמה עם שבטו.

והשתוממתי והרהרתי כיצד יעבור הלילה, כי כדבר הזה עדיין לא ידעתי. עוד אני מהרהר בבהירות כוכב צדק ובחשכת כוכב שבתאי, והנה אני מרגיש בדבר הממשש אותי ונעתק ממקום למקום על אברי. ידעתי בעליל שזה נחש, ולא הבינותי מה הוא מבקש בתוכי. פחדתי פחד מות שישמע קולי אם ארימו, או שאתנועע והנחש ישכני ולא יחוס עלי. קראתי את חברי לדרך יוסף אלעזירי בקול נמוך. הלה נעור משנתו ואמר: „מה אתה רוצה, הניחני לישון". אמרתי לו: „אחי, אני מרגיש בנחש עמי". אמר: „ארור יולדך, אין אדם מבעית את עצמו, הניחנו לישון". הוחלתי לגזרת הבורא, ולא לשוא[8], כי לא הרגשתי עוד דבר. גללתי על גופי הערום את הסדין אשר נתנו לי במלח והתעלמתי מפחד הדמיונות ושבתי להרהר במזל אריה ובזנב של מזל עקרב. עוד מחשבתי שקועה בים ההרהורים, ויוסף אלעזירי המסכן קפץ ממשכבו וצעק וברח, כי ירא מן הנחש אשר נכנס אל תוך שמיכתו. קראתי לו: „יוסף חזור בך וישן, אין אדם צועק במקום זה כמוך". אבל הוא הוסיף לצעוק ורב עמי וקללני עד אשר קם הבדוי ואיש אשר היה עמו וגערו בו ואמרו לו: „כלנו [105] בסכנה גדולה מפני הבדוים השודדים בקרבת המקום הזה". לבסוף חדל משגעונו ושקט מצעקתו.

אבל ממורי יוסף הלוי לא שמעתי הגה כל הלילה.

נסענו מבעוד לילה ולמחרתו הגענו אל מ ג ז ר, וסאלם הבדוי הכניסנו אל ביתו, בית הצמר (אהל) וכבדנו בארוחה. וגם השיך שלהם בא ונכנס עמנו בדברים בהסברת פנים, והזהירנו ושינן לנו שלא נשמיע דברים בטלים בארצם. ונתן לנו שלום[9] והלך לו.

אחרי מנוחה קצרה הובילנו עם גמליו בדרך אל אלגֵ'יל.

8 בער': חתי מא פקדת אלא ומא זאד אחסית שי. אותה מליצה [195 שורה 8]. פרושה בערב: אכן, כך היה באמת.

9 הגירסה מוחלפת כאן בכת"י השונים.

ועברנו שם ע"י מקום אחד בנוי אבנים בלתי מסותתות ערוכות בצורת בתים עגולים קטנים וגדולים, בשתי שורות כמו שוק. ושאלנו סאלם הבדוי: מה זה? אמר: אלו הן כיפות (בנינים עגולים) הכופרים. שאלנו: ומה הן כיפות הכופרים. ולא שמענו באור לשם הזה לא ממנו ולא מזולתו. לבסוף גלינו שגם אלה (ע"ל [79—80]) קברות הקדמונים. אח"כ אתאר לך אותם.

וכאשר יצאנו מואדי מג'זר, גבר חום השמש וצמאנו ולא היה לנו מה שיכבה את תבערת הצמאון. עודנו נוסעים ומרחוק נראית לנו נערה רועה צאן. אמר לי הבדוי: „נהג אתה את הגמל ואני אלך אל [106] הנערה הזאת והיא תתן לנו מים מנאדה או חלב". נחיתי את הגמל שמורי רכב עליו, והבדוי הלך עד שנעלם מעיני הוא והנערה, והייתי בצרה גדולה בשל הצמאון והפחד. ולא שב אלינו עד שהעיר אלגיל ומימיה היו לקראתנו.

שבת אצל יהודי אלגיל[10]. מלבושם ומאכלם.

חצי שעה לפני שקיעת החמה של יום זה, והוא יום ששי, הגענו אל אלגיל, והבדוי הביאנו אל מקום היהודים. ברגע שראיתי את הבית הראשון מבתי היהודים, קפצתי ונכנסתי אליו מפחד הקבילים. מבלי שנטלתי רשות מבעל הבית. וכאשר שמעה אשה מיושבי הבית בכניסתי, הרימה קול צעקה בקצף וגערה לאמר: „מי זה בדלת, אַל תכנס". אך אני לא שמעתי לה, אלא נדחקתי ונכנסתי, ורק אז ראיתי שהיא היתה סורקת שערת ראשה ורוחצת לכבוד שבת. התביישתי מאד ועמדתי במקומי. האשה, כיון שראתה אותי, כיסתה ראשה בסודר וקמה בשמחה לתת לי שלום ולברכני כמו לאיש ידיד, ואמרה: „אַל נא תקפיד על צריחתי וגערתי, מרי, כסבורה

10 אלגיל (המעין) הוא הישוב הראשי (JA עמ' 27) או היחיד (B.G.S.P. עמ' 273) של נאות המדבר הנקראות „הג'וף התחתון".

הייתי שאתה ג'י (גוי) ואנו יראים מן הגויים, כי הם יָבֹאוּ יִשְׁחִיתוּנוּ צֵירַךְ אלשַבָּתּ (באים להשחית לנו את צרכי (מאכלי) השבת". מיד לקחה ידי ונתנה לי שלום והכניסתני לחדר האורחים והביאה לי קפה ואף הגישה מעט מלביבות דורא אחרי שבאו בעלה ואחיה וקבלו פני ונתנו לי שלום (107) בהרחבה. ואני בקשתי מים לרחוץ את רגלי וידי ופני בשביל להתפלל תפלת שבת בבית כנסת. וכפי מנהגם נתנו לי מכחול לשים בפוך עיני וחמאה למשוח בה פני ופאותי, אחרי שכבר מרחו את רגלי בחמאה מבושלת תיכף לבואי.

את מורי יוסף הביא סאלם הבדוי אל פרנס יהודי אלגיל מרי יחיא אלצעדי, והוא שמח במורי וקבל את פניו בכבוד גדול. ואחרי התפלה בבית הכנסת אשר בבית הפרנס יחיא צעדי הנזכר בקשו אנשים לארחני אצלם. אבל שני האנשים שהגעתי אל ביתם בראשונה, ושמותיהם סאלם אלצעדי ואחיו הרון (אהרן), אמרו להם: „בושה עלינו לעזוב בלילה הזה את אורחנו אשר שיחר את ביתנו" ולקחוני עמהם[11]. הרבה נהניתי אצלם, אף כי מצבם הוא בחסד (כלומר בצמצום), ולא הובאו לפנינו לסעודת ליל שבת אלא שלוש לביבות של דורא וחצי תרנגולת בשביל כלנו, והקפה כבר ניתן בשעת הגיעי אליהם. ועבר עלי הלילה בנעימים בשיחתם וספוריהם.

באחרית הלילה הלכנו אל בית הכנסת וכבר כבתה המנורה של חמאה מבושלת שהדליקו בערב שבת. ויש הבדל גדול בנוסח

11 הלוי מספר שהגיע למקום בע"ש, ושהיתה מלחמה ממש מי יזכה לארחו, אך הוא נכנס אל מי שראהו ראשון, פועל עני נודד במושבי הבדוים. אמנם תאור זה של מארחו אפשר שהיה יכול לחול גם על „הפרנס" הנזכר אצל חבשוש. — ממנהגי הכנסת אורחים בארץ אלג'וף המובאים כאן, כדאי לשים לב שמגישים לאורח חמאה למשוח בה שערות ראשו, כדבר שנאמר: דשנת בשמן ראשי (תהלים כ"ג, ה. שם עורך הקב"ה שלחן לעבדו הנאמן).

נעימת התפלה בינם לבין יהודי רדע[12], אף כי שניהם מארץ מזרח תימן. ואחרי התפלה, לפני קריאת ספר התורה הזמינני בעל הבית[13] הפרנס יחיא [108] אלצעדי אל „ההבראה"[14] והגיש לנו חלב וחמאה מבושלת, יגמלהו ה' טובה בעולם הבא[15]. וגם בבית הכנסת כבדנו בקפה מקליפות קפה וזנגביל וקנמון וסוכר בשעת קריאת התורה[16] בהרימם קולותיהם המוזרים לי.

מלבושם של שבת אינו רע למראה[17], הוא מכותנה (צמר גפן) לבנה[18] ואינו רואה סבון ואינו יודע כבוס עד אשר יהיה שחוק[19]. ולובשים מעיל המגיע עד הברכים והוא פתוח מלפנים בצואר. מתחת משלימה אותו חתיכת כותנה נפרדת המכסה את השוקים והיא קשורה

12 כך נכתב שם העיר במקור.

13 כאמור לעיל נמצא בתימן בית הכנסת דרך כלל בבית פרטי.

14 במקור: אלפרק. „האכילה הראשונה בבקר המפסקת את צום הלילה".

אכילת חמין (מאכלים טמונים מע"ש) קודם קריאת התורה מצויה בתימן (השוה התאור הנפלא של תפלת התימנים וקריאתם בספר אבן ספיר ח"א, ס"א), וצריכה היא, כי קריאת התורה נמשכת בתימן כפלים או יותר מבמנהג אשכנז או ספרד, מפני שאחרי כל פסוק, הן של התורה, הן של הנביא, נער קורא את התרגום, ובכלל קוראים התימנים את התורה בדיוק גדול ולא בחפזון.

15 כדרך הצדיקים שהקרן קיימת להם לעה"ב.

16 שתית קפה בהכ"נ אינו דבר יוצא מן הכלל אצל התימנים. אדרבא, מנהג קבוע הוא שמביאים כד קפה אל בהכ"נ בשעת ההשכמה. חבשוש מציין כאן אולי באופן מיוחד ששתו קפה בשעת קריאת התורה. (וגם זה אינו מוזר. קריאת התורה היא אצל התימנים מה שהיתה מעיקרא: למוד, או חזרה על למוד, ולא „טקס" של תפלה בלבד).

17 כ"י גלאזר: פלים הו מסתנכר ענדהם. ואפשר שתרגומו: אינו מוזר, בלתי רגיל. — כ"י שוקן, ספריה וקהתי: פלים הי מסתלבה (ספריה: מסלבתה) ענדהם.

18 בחלל אין היהודים רשאים ללבש בגדים לבנים. ואילו בשבת ויו"ט כשהיהודים יושבים תחתיהם בשכונותיהם או כפריהם, מתכבדים בכסות לבנה ונקיה.

19 בער': חתי יתסלח. כ"י גלאזר בלבד מוסיף: ומא עליה אלסלח.

ברצועות עוד מלמעלה למתנים אל הקצה העליון של האזור[20] מתחת לטבור ובה צוררים כל דבר, והיא נקראת חזה[21]. וביום הזה, בשבת, מלאו את הסנורים האלה שעורים קלויות לטעום מקצתן בבית הכנסת, ואחרי יציאתם אוכלים אותן עם שומשמין קלויים. ובשעת תפלתם אינם מתעטפים במטפחות „הַשַּׁמְלָה" כמו שאר הבריות, אלא יש להם „מקאטב"[22], שבכנפיהם ישימו ציציות, ו„המקאטב" הם סדינים קטנים מכותנה, ואין הם כמו אחיהם יהודי תימן התחתונה[23], לא בטבעיהם ולא במלבושם, כי אחיהם אלה אין להם מעיל פתוח מלפנים הנקרא קופטאן, אלא הם מתכסים בחתיכת בד שבאמצעיתה יש חור במדה שיכנס בו הראש, ובקצותיה הציציות, וקוראים לה „טלית קטן"[24]. מתחת לובשים איזור, ואת כל הגוף עוטפים בסדין גדול שהולכים בו [109] בשבת ובתפלה וזולתם, קרוב למנהג השחורים שכניהם תושבי ברברה העוטפים את כל גופם בסדין גדול.

רוב הנשים במזרח תימן לובשות בד צבוע בניל (אינדיגו). האשה לוקחת את המטפחת הצבועה ומאחה אותה כמו שק מלבד מקום הזרועות והחור להכנסת הראש ועל בטנה היא משנסת אותה

20 בתימן אין הגבר לובש מכנסים, ואפילו תחתונים, אלא כורך בד הנקרא אזור מסביב למתניו לכסוי החלקים האמצעיים של הגוף.

21 כך בכ"י גלאזר. בכ"י שוקן, קהתי, ספריה: חג'וה.

22 מקאטב: סודרים מצויצים של הקבילים שכורכים אותם מסביב למתנים.

23 כלומר תימן הדרומית. חבשוש מזכיר אותם כאן כיהודים כפריים, בנגוד ליהודי צנעא וערי סביבתה.

24 יהודי תימן המרכזית אינם לובשים „טלית קטן", כי הם שמים ציציות בשַׁמְלָה, ע"ל פ' נ', הערה 16. ואילו בתימן הדרומית יש שלובשים מעין „טלית קטן" כלומר חתיכת בד שיש בה חור להכנסת הראש, אלא שחתיכת בד זו היא גדולה ומכסה את כל הגוף העליון, משמשת איפוא כסות ממש ולא נושא ציציות בלבד.

תמונה של טלית קטן כזה אצל בורי, ארץ עוץ 18, עי' בראואר 85.

בחבל של צמר או עור או פשתן. ובחבלים האלה הן חובשות את בעיריהן בשעת מסע.

ובכלל יש הבדל גדול בין יהודי תימן התחתונה ובין יהודי מזרח תימן, גם בטבעם ובמאכלם ופרנסתם, ואני אבאר לך את זה במקום אחר אי"ה.

ואחרי שיצאנו מבית הכנסת הזמינני אדם אחד אל ביתו. ומנהג אצלם ביום השבת שמתכנסים יחדיו וכוססים קליות של שעורים ושל שומשמין, ואינם יודעים פֵּרות כמו אחיהם יושבי הכרכים. ורובם מקרים את ילדיהם ומלמדים אותם קריאת התורה עד שמגישים סעודת היום. והסעודה היא בשתי עוגות מצות מקמח חטה, לא יותר, לקדוש במקום יין או משרת צמוקים שאינם נמצאים אצלם. וכן ברוב גלילות תימן סעודתם בשבת וביום טוב ובשאר ימים היא בדורא, והחטה אינה שכיחה אצלם, ומשום כך קוראים ללחם חטה — לא ללחם שעורים[25] — המוץ על שם ברכת „המוציא". ולפי הרוב [110] סעודתם היא דיסה של גריסי חטה עם חמאה מבושלת או מרק, ודיסת דורא מלופתת כמוה.

ומורי יוסף כבר הסכין לאכילת דורא ושאר מאכליהם. אבל בצנעא לא היתה דעתו נוחה מן המאכלים המתוקנים שלנו, אפילו מכעכים ולחם לבן נקי.

25 ולא כל שכן לחם דורא. דורא איננה מחמשת מיני הדגן של א"י, ועל כן אסור לברך עליה ברכת „המוציא", ואין לברך אחריה ברכת המזון. ואולם יש הרבה גלילות בתימן שאין החטה מצויה בהם. לשם מביאים חטה במיוחד לשם ברכת המזון. באלגֵ'ל נמצאת חטה, אך לא יין, על כן היו מקדשים בלחם חטה, אף על פי שלא היו נוהגים לאכל שם לחם חטה אלא דיסות עשויות מחטה. על כל הדברים האלה כבר שאלו חכמי תימן שאלות את רבנו אברהם בן הרמב"ם, עי' תשובותיו, ירושלים התרצ"ח, עמ' 126—128, 196—197.

על המוץ־לחם חטה עיין במאמרי: יסודות עבריים בשפת הדבור של יהודי תימן, „לשוננו" כ"ג.

אחרי ארוחת הצהרים מקצתם ישנים, ומקצתם חוזרים ללמוד, ומקצתם כוססים קליות, או מנקים בגדיהם, והנשים מיבשות פרע שערן בשמש.

ומי ששובתים בכפרים אצל הקבילים ולא הכינו לעצמם צרכי שבת מביאים להם הקבילים אוכל די ספוקם, אבל אינם יושבים עמם ואינם מספרים עמם כמו בשאר ימות השבוע. כי סבורים הם שמצוה על היהודי לשבת תחתיו ביום השבת ואסור הוא לדבר עם שום אדם. ועל כן אינם פוגעים בו ביום השבת בכל מקום שיהיה.

קבילים עונשים יהודי שיצא לצוד ארבה בשבת

ומענין זה הוא מעשה מופלא ביהודי מסביבות צנעא שהיה נוהג להקל בעול המצוות. ביום אחד בשנת בצורת נראה ארבה, צבא גדול, עד אשר כסה את עין השמש ורעשו השמים ממשק כנפיהם. ומחמת הרעב בקשו כל האנשים לצודו ולאכלו[26]. כמנהגם התקבצו מכל כפר ומכל מקום לציד הארבה ויש שהלכו אחריו דרך חצי יום או יום. והיהודי הזה הלך עמם לאסוף לעצמו מן הארבה בליל שבת, וכבר מיחו בידו אנשי מקומו ולא שמע להם. כיון שראוהו הקבילים מתעסק באוסף [111] הארבה אל כליו אמרו לו: „האם אין הלילה הזה ליל שבת? ואתה עושה מלאכה ואוסף ארבה ואינך

26 אכילת ארבה מותרת לפי דיני ישראל ולפי חק האסלאם. ומאחר ששנות ארבה הן לפי הרוב שנות רעב, הרי זה גם מאכל חשוב — ולרבים גם מאכל טעים. צידם אינו מצריך שום תחבולה, כי באחרית הלילה שוכבים החגבים על האדמה קפואים מן הקור ושוב אינם צריכים אלא אסיפה אל תוך השקים המוכנים לכך (השוה נחום ג' יז: החונים בגדרות ביום קרה, שמש זרחה ונודד). — היהודי הזה היה לכאורה יודע ספר וסמך על מה שאמור במס' שבת דף ק"ו ע"ב: „הצד חגבים בשעת הטל פטור"; אך הקבילים בני מקומו והקאדי שלהם לא שנו כנראה את ההלכה הזאת. אגב, את הספור הזה פרסמתי בספרי Von den Juden Jemens עפ"י כ"י הספריה.

שומר את השבת שלך? ולפי שאתה מחלל את השבת צריך להרגך". מיד הכוהו ושדדו כליו וקשרוהו והביאוהו אל דיין מדייניהם. הדיין חייבו במאסר וכבלים לכמה חדשים. ולבסוף „תִּקן"[27] חלול השבת בלקיחת ביתו ורכושו וגרושו מן הארץ.

הלוי מגלה את חורבות בנאת עאד

מורי יוסף לא שעה לספורים האלה, וכמנהגו לא יצא מן הבית שהתאכסן בו, הוא בית הפרנס יחיא אלצעדי הנזכר, אבל כל מעיניו היו בשאלות על שבטי ארץ אלג'וף וגלילה וחורבותיה ובניניה הקדמונים, עד אשר נסע עם שני יהודים[28] מן אלגיל אל אלחַזְם בגבול הַמְדאן, וחגג את חג המצות בבית סאלם ן' סעיד[29] המפורסם בתכונותיו היפות ובמעלתו הגדולה בעיני הקבילים והיהודים. ואני פסחתי אצל אחינו באלגיל, ישלח ה' ברכה על ילדיהם, וככלות החג הלכתי אחרי מורי אל אלחזם.

בשעה שהגעתי אליו מצאתיו מעתיק כתובות מן הקורות המוצבות שקוראים להן עמודים[30] במקום בנאת עאד אשר מתחת

27 „תקן" חלול השבת — בער' מבטאים את המושג „חלול שבת" במלה „עשה חור" בשבת. חבשוש, הלועג ל„קנאת הדת" של הקאדי, אומר עליו ששם טלאי על החור של חלול שבת ע"י גזלת ממון היהודי יכול.

28 הלוי B.S.G.P. עמ' 581 מדבר רק על יהודי אחד. היהודי נשא על גבו שק כבד מאד של קמח חטים לצרכי חג המצות בשביל אלחזם שאין החטה מצויה שם, ע"ל הערה 24.

29 סאלם בן סעיד זה היה חרש ברזל. הוא כפר את חטאו הגדול של הכנסת יוסף הלוי אל ביתו בענויים נוראים ובמות! הקבילים תבעו ממנו את מטמוני שֶבָּא שחלק כביכול עם יוסף הלוי, וכשלא יכול, כמובן, להוציא מטמונים כאלה מתחת ידו, עשו בו מה שעשו, ומשפחת הנרצח הוכרחה לשלם דמי כופר כדי שלא תחול הגזרה על ראשיהם. הלוי החזיר להם את ההוצאות האלה. כך מספר הלוי ב־B.S.G.P. עמ' 586/7 על יסוד מכתבים שהגיעו אליו מתימן בשנת 1872.

30 תאור מסובך זה ניתן כנראה מפני שעמודים אינם מצויים כיום בבניה של צנעא (מלבד במסגד הישן הנזכר לעיל).

לחורבות (העיר העתיקה) הַרַם הנקראת כיום חורבת אלפַרְע[31]. מיד הוצאתי את העט [112] ומהרתי להעתיק מן הכתובות שהחל בהן ועדיין לא גמר אותן, למען ארויח שכר, אבל הוא חיסרני את שכר העתקת הכתובות האלה. אחרי שהשלמנו העתקתן חזרנו אל בית סאלם ן' סעיד. ואחינו שם מספרים שמורי החכם כיון שהגיע אל בנאת עאד וראה את הכתובות על העמודים שמח שמחה גדולה ומחא כף וצהל וקפץ ורקד וכרכר ופיזז[32], והם תמהו עליו ולא ידעו מה בקרבו בשל המציאה הזאת.

ואתה, קורא יקר, כבר הודעתיך מה מחשבת אחינו בדבר החורבות העתיקות. ואם יהיה סיפק בידי אספר לך על המקום הזה, בנאת עאד, ועל עתיקותיו הנפלאות. אבל מורי יוסף לא נזדמן לו להעתיק כתובות אבנים בעצם ידו אלא במקום הזה[33].

שקי תבואה במקום כסף מזומן. חורבת אלסודא

ולפי שהיהודים מלאו ראשינו בספורים על המקומות והחורבות אשר בגלילי ואדי סבא (שבא) ואלג'וף, אמר לי מורי יוסף: „קח את הריאל שקבלנו צדקה ולך ועשה את מעשיך". מיד חזרתי אל אלגַיִל ושם מכרי הטוב סַאלם צַעְדִי, שהגעתי אל ביתו בראשונה. מסרתי לו את הריאל שיפרט אותו למען אוכל לקנות את צרכי כמו ניר וזולתו ולשכור אנשים שיבואו [113] עמי להורות אותי את החורבות והמקומות. ומאחר שלא תמצא אצלם מטבעות של פרוטות ואין יודעים אותן, כי רחוקים הם מערי תימן, והם חיים

31 כל השמות האלה מתאימים למה שכותב הלוי. חורבת אלפרע רחוקה כחצי שעה מן אלחַזַם.

32 בער': וצפח וחגר ותרקץ ותפרקץ ותברקץ ותפרצץ ותברצץ — ואיני יודע אם זה לשונו של חבשוש או לשונם של יהודי אלחַזַם.

33 עיין במבוא.

חיי בדוים, אין משא ומתן שלהם אלא בדגן וחמאה וצמר ובריאל (מטבע הכסף). אלא שמנהג אצלם שהדגן יהיה כפי המקובל חציו דגן וחציו תבן ועפר. על כן לקח חברי סאלם דגן בריאל והוסיף עליו תבן ועפר עד שהיה שליש דגן נקי ושני שלישים עפר ועוד. ואני נתתי לו ממנו שכר על בואו עמי אל חורבת אלסודא.

וזה תאור חורבת אלסודא:

אתה, המעיין, אַל תצפה ממני שאסמן לך בדקדוק את המקומות, כי מחמת אורך הזמן נעלמו מזכרוני, ואף לא למדתי חכמת מדידת הארץ. אם כן אפוא שמע ממני את אשר ראיתי בעיני. בצד חורבת אלסודא יש יער גדול שעציו מרובים ועבותים זה בזה, ובצד שלפניה שיירי בנין, כאלו היה שוק למקום הזה, ובבנין חדר גדול ורם ובו בית נסירה לאבני שיש, אין ספק שזה היה השוק (מקום עבוד) להתקנת אבני השיש. ולפני החורבה, ובקרבתה, היו סדורות חביות גדולות של חרס במספר רב, והן כיום שקועות באדמה ורק ראשיהן נראים מעל פני הארץ. ועוד היו שם כורי יציקה[34] גדולים, הגדול שבהם כמו חדר. [114] ובשער משערי חורבת אלסודא נערמה מן הזמן ההוא ועד עתה האשפה המוצאת מן העיר והיא כמו הרים. ובשער החורבה[35] אצטבא בנויה אבנים וביסודה נדבכי עץ ולא נהרסה, אף כי עבר עליה זמן רב כזה. ועל פני האצטבא אבן גדולה של שיש מסותתת ומונחת כאלו היתה מזבח או שמשה לדבר אחר,

34 כורי יציקה — בער': צואלג'. תרגמתי לפי הענין. צַוְאלג' פרושו כסף טהור. וכן מעיר המחבר כאן בהערה שהשמטתי מן הפנים: „צואלג' הוא דבר אשר חום האש שורפו עד אשר יתיכו ויעבירו למצב אחר ואין יודעים עוד מה טיבו".

35 בשער החורבה — בכ"י ספריה, קהתי, שוקן: בתוך החורבה. אך מאחר שבכ"י נלאזר ניכרת עדיין מחיקה, נראה שהמחבר עצמו תקן „בשער" במקום „בתוך", אם כי הדבר קצת קשה, כי בשורה שלפניה דובר על „שער משערי החורבה".

ואין עליה כתובת כפי שמצאתי דוגמתה במקומות אחרים. ועוד מצאתי מחוץ לחורבה בנין גדול מאבנים ולבנים וסיד, ומאחר שלא ראיתי עקבות סיד וטיח בכל חורבות שבא[36], אין ספק שזה היה מסגד, אך לא היה כזה שראיתי אצל בנאת עאד. מכתובות לא מצאנו אלא מעט. אני בקרתי את המקום הזה עוד פעמים אחדות[37].

ובשובנו, אני וסאלם אלצעדי, מן החורבה, ראינו שער של אדם באורך של ארבע זרתות, הדוף ברוח ואינו זז ממקומו. קרבתי אליו ומשכתיו מן החול, והנה זה פרע שער אשה בדוית צעירה שהרגוה וקברוה במקום הזה, ועדיין גופה לא נשתנה ולא הסריח. החזרנוה למקומה בין החולות.

בקור באלפרע. מעשה בלוחות נחושת. קצה הישוב היהודי

שבתי אל מורי ומסרתי לו הכתובות שאספתי. ומאחר שלא יכול עוד לצאת מפחד הקבילים אל אלפרע אשר למעלה מבנאת עאד[38], אף על פי שהוא קרוב אל בית סאלם ן' סעיד אשר [115] ישב בו, הלכתי אני לשם. יש במקום ההוא שלושה בתים של יהודים. ומן הנפלאות שראיתי שם סלע חתוך כמו סבון ועליו ציור

36 הלוי (JA 32) אומר על חורבות מעין שהאבנים לא היו מחוברות במלט.

37 אם איני טועה, אין אצל הלוי (השוה B.S.G.P. 602, JA 83—82) תאור מפורט של מקום זה, שהלוי קוראו אלסוד (לא: אלסודא). אך לפי חבשוש למטה [144] לא בקר הלוי את המקום הזה בעצמו. רק קשה שחבשוש אומר כאן שלא מצא אלא מעט כתובות באלסודא, ואילו הלוי מונה 71 כתובות, ואולם גם הלוי מעיר שכמעט כלן היו שברים (פרגמנטים), JA 83. וחבשוש חזר אח"כ לשם עוד פעם, ע' למטה [121]. הלוי, שם, מזכיר ג"כ את ערמות הסיגים הענקיות שבחורבה זו. — אין הלוי מזכיר מסגד („בנין מוסלמי") אלא אצל חורבת בנאת עאד. ושם הוא משוה את דלות המסגד לגודל הבניה השבאית.

38 לפי הלוי (JA 20) יורדים בחמש דקות מאלפרע אל בנאת עאד.

וקצת כתובות וסלע אחר באותה המתכונת[39] מחוץ לחורבה, ואולם מחמת אורך הזמן נהרס והיה לשפך אבנים ומכתה.

וכאשר בקשו הקבילים, בשנה ההיא, לפני בואנו, לרצף את באר המסגד אשר באלפרע, חפרו בצדי החורבה כדי להוציא משם אבנים מסותתות ומצאו קלחת של נחושת דומה לברכה[40], עביה אצבע ובתוכה ציורים ולוחות של נחושת. מיד התנפלו עליה הקבילים ושברוה באבנים וקצצוה. מרי סאלם ן' סעיד קנה אותה והביאה לצנעא, ואני שמעתי עליה וקניתי ממנו כמו חמשים רטל[41], ועדיין היו בה קטעי ציורים, ומן הלוחות היו עוד שנים ברורים. את קטעי הנחושת מן הקלחת התכתי במלאכתי, ויצא מהן עשן עבה יותר מעשן הגפרית ולא ידעתי מהי הסבה[42]. את הלוחות הצעתי ליוסף ארוגס[42], אשר בא לצנעא מארץ סוריה, אך הוא לא רצה לשלם עבורם מחיר הוגן. לבסוף מכרתים לסוחר שירד לעדן במחיר שקניתי בו את חמשים רטל הנחושת. והנה עתה הביאני מורי הצרפתי אל המקום הזה אשר מעולם לא [116] ציירתי לי שאבוא אליו, כי הוא קצה מזרח תימן ומקום הרג וחמס.

וכבר אמרתי בראשית ספרי שעיקר תשוקתי בנסיעה הזאת היתה להגיע אל היהודים הבדוים שאינם תחת מרותם של אחרים, והספור הזה על היהודים הנודדים נכנס גם אל לבו של מורי, אחרי אשר דשו בו כל כך בדרכנו. אבל אין אחרי

39 בער': ואכתהא, „ואחותה". — בכ"י נ5אזר חסרה המ5ה: „5חורבה" ונשאר תחתיה מקום ריק. — ה5וי מזכיר בית של יהודי (שם 74) ואת הציורים (שם 31), אך הפרט הארכאו5וגי המעניין על שתי האבנים „האחיות" אין אצ5ו. רמז 5מנהג של5 שימת כתובות תואמות שם בסוף עמ' 31.

40 בער': ואלא הם בדסת מן נחאם שבה א5חוץ.

41 הרט5 הצנעאני הוא בערך חצי קי5וגרם.

42 כנראה היו בנחושת זו הרבה סיגים. יוסף ארוג'ס, הנזכר בסמוך, היה 5פי Mordtmann-Mittwoch 243, בן עירו של5 חבשוש ועסק במכירת עתיקות.

אחינו אלה, יהודי אלג׳וף, יהודים אחרים מצד מזרח עד הים (המפרץ) הפרסי. ואני אבאר זאת באריכות במקום אחר.

בחורבות מַעְיָן. חבשוש נחשב לשד. מציאת זהב

אחרי שמסרתי למורי את הכתובות מן אלפרע, פניתי עם יהודי מורה דרך אל מעין, ושם מצאתי הרבה, וגם במקום אשר ממזרח לה והוא דומה לבנאת עאד, ואני אבאר נפלאותיו אחר כך. ושם קרני מעשה משונה.

ביום אחד בחום השמש שכבתי במרתף אחד בתוך החורבות והוא עודנו עומד על תלו וגם גגו מאבנים מסותתות על קורות מוקצעות של אבן, לא של עץ. ואחרי שנחתי נמנמתי. פתאום הקיצותי מצעקה איומה. פתחתי עיני והנה לפני איש (גדול)[43] כמו החורבה כפוף עלי, כשפיו פעור, ודבורו מגמגם, וידיו פשוטות, ועיניו קמות, וגופו רועד. כאשר [117] ראיתיו והבינותי שאין זה חלום, פחדתי פחד גדול, כי אמרתי בלבי הנה באו השטנים[44]. קפצתי בבהלה ממקום משכבי ושלפתי את פגיוני ותפסתי את מקלי ואספתי כחותי לקרב והכינותי נפשי למות, ובקולי קולות איימתי עליו וצעקתי „ארור אביך[45] אתה השד, או מה שתהיה, אתה השטן". נבעת האיש ונתפרדו כחותיו ונפל על הארץ ואמר בקול שפל: „אני ממיטב האנשים, אינני מן השטנים". אז הרגשתי שהוא נבעת, ודברתי אליו דברים נחומים עד אשר השיבותי את רוחו ושאלתיו: „למה זה נשתנית ונבעת עד

43 (גדול) כמו החורבה. כלומר קומת האיש היתה כגובה המרתף החרב שבו שכב חבשוש.

44 ער׳: אלשיאטין, שפרושו הרגיל הוא: לֵיסטים, מורדים וכיו״ב. אך אפשר שכאן הכונה לשדים.

45 ער׳: לעלבאד, בסרום לשון. גם „אלג׳נם" הסמוכה, השד, היא סרום בכונה על פי החרוז „אלאנם ואלג׳נם" אנשים ושדים. — מה שתרגמתי בסמוך במלת „עמית" נקרא במקור סַיִיר, והמחבר מפרשו כַּבִּיר.

שנפלת ארצה?" אמר: „כאשר ראיתי את השער העבות על בשרך, דמיתי שאתה מן השדים, כי השדים שערם מרובה ואינם גרים אלא בחורבות". אמרתי לו: „ולמה זה סכנת את עצמך להכנס אל מקום השדים?" אמר: „באתי לחפש, שמא יצליח אללה בידי". אמרתי לו: „ואני כמוך באתי לחפש מטמונים, ועתה הנני עמיתך לדרך". אמר: „עמיתי". ישבנו וספרנו זה עם זה, ואחרי שרפה חום השמש, יצאנו מן המרתף, והלכנו כפופים כשעינינו על פני האדמה, אולי נמצא דבר עתיק, ברכה מאת ה'. אני מצאתי כפתור של כסף, אך מרוב הזמן היה שחוק. ולבדוי נתן ה' כמו דרהם [118] וחצי (כחמשה גרמים) חתיכת[46] זהב. אבל הצורף שהבדוי רצה למכרה לו גזר אחרת על ברכת ה', כי הוא החליף אותה בחתיכה של נחושת צהובה. ואני תמהתי על מקום הפריכה של חתיכת זהב זו, איך לא השחיר כמו השאר[47], ועדיין מקום הפריכה נוצץ כאלו פרכוה עכשו, ולא עברו עליה כמה מאות שנים.

ועוד היה מעשה בחורבת מ ע י ן. פעם אחת כלו המים מנאדי ובחום השמש בערתי מצמא. ראיתי נערה רועה צאן והיא רחוקה ממני קצת. הלכתי לקראתה לבקש ממנה מים או חלב. היא ראתה בצאתי מן החורבה וכל מה שקרבתי אליה ברחה מפני, עד שהחורבה וגם הצאן היו מאחורי. כעסתי וצעקתי עליה: „מה זה מפחיד אותך, ילדה, שאת בורחת ממני". אמרה: „אל תקרב אלי, כי אתה מן השדים". אמרתי לה: „חלילה, אל תיראי, אני ממיטב האנשים". אמרה: „לו היית אדם, לא היית בעל שער רב כזה". אמרתי: „אבקש סליחה מה' שככה בראני, אינני ברוך ה' מן השדים והרוחות הרעות אלא ממיטב הערבים". אמרה: „ומה זה תבקש ממני כי דלקת אחרי". אמרתי: „אני צמא ורוצה מים או חלב, לא יותר". אמרה: „נאדי מונח במקום

46 בכ"י גלאזר: קטמרה, ואילו בשאר כה"י „קטמה", כמו בשורה הבאה.
47 במקום מלת „באקיהא" בכ"י גלאזר יש חסר בשאר כה"י.

שהייתי עומדת [119] אצל הצאן, לך ושתה וקח לך כפי צרכך". חזרתי והיא הראתה לי את המקום מרחוק, ואני שתיתי וגם שמתי לי בנאדי[48].

הלוי מבקר חורבות מעין בעקבות חבשוש. גששים יהודים בארץ אלג'וף

אחרי שבדקתי בחורבת מעין את החומות שעמדו עדיין על תלן, וביחוד את החומה שהקיפה את העיר, ראיתי דבר מפליא: מתחת ליסודות הבנין העצום הזה היו לבנים מחומר, לא שרופות, אלא כמו לבני החומר שמשתמשים בהן לבנין היום. הודעתי את זה למורי, אך הוא לא האמין ולא הודה לי בזה[49] עד אשר לקח לו, כשהלכתי אל מקום אחר, יהודי אחד מן אלחזם ללכת עמו אל מעין בשעת העדרי, בלי ידיעתי.

היהודי הלז הביא את מורי בעקבות מדרכי רגלי, ולא היו מוצאים כתובות שלא העתקתי אותן מקודם. וגם עיין מורי בחומות המפליאות בגודל בניתם וברוחב ובגובה שנשארו עד היום הזה, והאבנים החתוכות כמו סבון, ועם כל זה היסודות מלבנים של חומר לא מלבנים שרופות — כאשר תארתי לו, לא גרעתי ולא הוספתי. ואחרי שראה בעיניו שכל מה שתארתי לו אמת, הודה לי וספר שעקב אחרי [120] — ואני אמרתי בלבי: מן הראוי שאקבל שכר נוסף על שכרי הקבוע.

ואם תשאל, קורא יקר, איך ידע היהודי את כל המקומות

48 von Maltzan, Reise nach Südarabien 1873, עמ' 175, מדגיש את רבוי השערות של היהודי התימני לעומת הערבי התימני. אך אפשר שחבשוש התיחד בתכונה אישית של רבוי שער.

49 אמנם אצל מעין אין הלוי מזכיר תופעה ארכאולוגית מעניינת זו, אך נראה לי שקראתי אודותיה אצלו במקום אחר. ע' להלן עמ' [129].

אשר דרכתי בהם בחורבת מעין, להוי ידוע לך שבארץ הזאת, היא ארץ אלג׳וף, יש בני אדם, אנשים ונשים, המכירים את העובר לפי עקבות מדרכי רגליו, בין אם היה נעול בין אם היה יחף, ומגידים מיד מי הוא, גם אם לא ראוהו ולא שמעוהו שם. ואולם רובם הולכים יחף. הארץ ארץ חולות. ונעלם היא חתיכת עור פשוטה מותאמת לכף הרגל ועליה שתי רצועות עם איזה קשור להחזיק בה הרגל. ומפני שיש לבדוים הידיעה הזאת, מניחים הם את אהליהם בלי שמירה והולכים לעסקיהם ואינם יראים מגנבות. ואם נגנב מהם דבר הולכים אחרי העקבות עד אשר יגלו את הגנב, ולו ברח דרך יום או יומים, כי סופם להדביקו ולגלותו, ואני נסיתי זאת עם אשה יהודיה זקנה וידעתי שאמת הדבר הזה שמתפארים בו. ואם ירצה ה׳ אבאר את החכמה הזאת[49א] במקום אחר.

ואולם מורי יוסף שוב לא חשד בי לעולם בהשמטה או שבוש, מאחר שעקב אחרי במקום הזה ולא מצא אפילו אות אחת נוספת או חסרה...!

בחורבות אלביצא ואלסודא. עניותם ונדיבותם של יהודי אלגיל

שכרתי לי את הרון אלצעדי — והוא [121] ואחיו סאלם הם האנשים שארחתי אצלם בראשונה באלגיל, — והלכנו אל חורבת אלביצא והעתקתי מה שמצאתי שם, ומעט היה[50]. וחזרנו אל חורבת אלסודא (ע״ל [113—114]) לחפש מה שנוכל למצוא עוד. ולפנות ערב חזרנו אל אלגיל, רעבים ועיפים ויגעים וצמאים. וכאשר הגענו קרוב לעיר ולפנינו שדה זרוע מספוא בהמות, האספסת,

49א היא נחשבת אצל מסעודי וכו׳ כאחת החכמות הטבעיות של הערבים הקדמונים.

50 אצל הלוי (שם 80—82) 74 כתובות. ואולם רובן הגדול בעלות שורה אחת. ועיין בהערה 52.

אמר חברי: „בוא ניטיב את לבנו בירק הזה". אמרתי לו: „איך ניטיב את לבנו ואין פה דבר לאכילה". אמר: „שב, אל תדאג". ישבתי על מצר השדה, והוא נכנס אל תוך האספסת וקצר בפגיונו שני עמרים שיספיקו לסוס או חמור, והביאם אלי, ורבץ כאשר ירבץ השור על מספואו, וכבדני בעומר הגדול ואמר: „ינעם לך, קח". תמהתי עליו ואמרתי בלבי: „הלא יודע הוא שאין לי גמל ולא חמור ולא סוס ולא שור שאוכל להאכילם את מתנתו הזאת". עודנו העומר בידי, והלילה קרב ואני מהרהר מה רצה בזה, והנה הוא כלה לאכול את העומר אשר בידו, וקם לקצור לו שני, באמרו לו: „סעד לבך באכילת האספסת המשובחת הזאת, ולמה תמנע את עצמך מן הירק הנכבד הזה?" חשבתי שמספוא זה ראוי באמת למאכל ואף יטעם לחכי. פרקתי ממנו שני קלחים וטעמתים, אבל מאחר שנפשי [122] נפש אדם ולא נפש בהמה לא יכלתי לאכלו. שידלתי את נפשי כדי לשלם לה מה שאני חייב לה, אך המספוא הזה לא ירד מגרוני. אמרתי לחברי: „אחי, איני רגיל למאכל זה, בוא נמהר לשוב אל אלגיל קודם שתחשך".

הגענו אל ביתו, הגישו לנו החמאה (למריחת־הרגלים), וצפיתי לפת ערבית, ולא ידעתי שהוא כבר יצא ידי חובת פת ערבית של לילה זה באכילת האספסת. כיון שהבינותי את רוע מצבו, אמרתי שיש לי עסק אצל הפרנס יחיא צעדי, ושאני צריך ללכת אצלו מיד. אמר: „כבר הגיע הלילה ובלי ספק הוא ישן, אבל אבוא עמך". אמרתי לו: „שב במקומך", והלכתי לבדי אל בית הפרנס, והם כבר ישנו. הפרנס קם והקביל את פני ושאלני על בואי היום. ואני הודעתיו מה שהיה. מיד הגישו לי ארוחת הערב והוא אמר לי: „דע לך שכאשר אספתי לכם את הצדקה מאנשי המקום, נכבדתם מאד בעיני המסכן הזה, הרון אלצעדי, ומאחר שהוא עני ואין בביתו מאומה, ורצה להיות נכלל בשכר המצוה הזאת, אסיר את שתי טבעות הכסף

שאשתו מתקשטת בהן בפני הבריות מעל ידה[51] ומסרה לצדקה". אמרתי לפרנס: „ואיך מותר לך לקחת בשבילנו מן העניים האלה שאין בביתם מאומה. הלא אני ומורי, ברוך השם, אין אנו מבקשים את [123] הצדקה לשם פרנסה כמו זולתנו אלא לצרכי נסיעתנו בלבד". אמר הפרנס: „חוק הוא בארצנו שאנו מכבדים את האורח, וזו חובה על גדולנו וקטננו, עשיר ועני, ולולא לקחנו מהרון אלצעדי טבעות אשתו, היה זה גנאי עלינו, ובלי ספק היה תובע אותנו לדין אצל בעלי חסותו והיה מטיל עלינו קנס לפי סדרי מנהגנו". אבל אני רחמתי עליו והחזרתי לו טבעות אשתו, אף כי ערכם רק גרוש אחד, וגם מסרתי לו שכר על בואו עמי לחורבת אלבִיצָא ואלסַוּדא, בלי נטילת רשות ממורי.

וכאשר מסרתי למורי את הכתובות אשר מצאתי, אמר לי: „איך זה שכל השורות אשר העתקת מאלביצא הן כלן דבור אחד בלי תוספת וחסרון?" אמרתי: „כן הוא, העתקתי אותן מצדי חומת החורבה". וכשמעו את דברי התפלא על טפשות[52] הקדמונים שבנוה.

51 כאן נפסקים כה"י ספרית, קהתי, שוקן. בכ"י שוקן יש עוד המשך, אך מענין אחר. עי' למטה 127. מכאן ואילך אין איפוא אלא כ"י אחד, כ"י נלאזר, לפני המתרגם.

52 בער': סכאפה. אצל מספר 2 מכתובות אלביצא הלוי אומר: „שורה אחת שנמשכת לאורך החומה. מכאן ועד מספר 48 (פרט למספר 35) ובעוד 5 מספרים יש לנו לכאורה חזרה, קבועה פחות או יותר, של נוסח אחד". ב- JA עמ' 189—199 הלוי נותן את כל השברים האלה של אותה שורה. אני מתרגם אותה, ומתרגומה יובן מדוע היא חוזרת כ"כ הרבה פעמים:

יהודע־אל בֵּין (שם לואי) בן יהושע־אמר וַתַּר (יתרו), מכרב (מלך־כהן) של שבא, הקיף את עירו נשק (שם העיר) בחומה.

השוה כיצד קבע הסלטאן סלימאן המפואר לוחות מזכרת במקומות אחרים בחומת ירושלם שצוה לבנותה.

בקור ראשון בחורבת בראקיש

אחרי זה שבתי אל אלג׳יל ובקשתי סאלם אלצעדי, אחי הרון, ללכת עמי אל חורבת בראקיש, כי הבדוים בסביבות האלה היו לקוחותיו. ועל כן לא היה פחד עלינו שם. הגעתי ומצאתי כתובות הרבה, ביחוד על החומה, וכאשר ראיתי כמה שורות ממושכות וארוכות לרוחב החומה — [124] והתנאי ביני ובין מורי: כל שורה ברבע גרוש — חלקתי שורה אחת לשורות אחדות [52א] כזאת עשיתי במקום הזה בלבד.

[שוב כלו המים. בדפוק חבשוש על פתח מצודה אחת, לא פתחו לו, ומבפנים שמע שכינו אותו „מי שלא יזכר שמו". (מרוב קנאות דתית. ע׳ להלן 185). זקנה מן מג׳זר כבדה אותו ברימים (בער׳ דום, פרי הסדר — זיזיפוס), אך למים היה צריך לצפות עד שמונה שעות באותו לילה, כי בן הזקנה היה צריך לתפוס שורים שברחו ולא יכול להביא מים מן הבאר בזמנו. [125] חבשוש חוזר אל רבו וזה מעתיק את העתקותיו של חבשוש כדרכו.]

באלג׳וף העליון. נהר אלכארד

[5,125] חזרתי לאלג׳יל ומשם הלכתי אל אלג׳וף העליון לסביבת

52א הדבר ניכר לכאורה ברשימותיו של הלוי, שם 85—90. 214—244. בשעה שבאלביצא — שגם שם נמשכו הרבה כתובות לאורך החומה — רוב הכתובות הן בעלות שורה אחת (ע״ל הערה 52), הרי כאן, באלבראקיש, אין כמעט כתובות של שורה אחת כלל, ורוב הכתובות הן בעלות שתים או שלש וגם ארבע שורות!

אני מניח שחבשוש פגש בראשונה בכתובת שעל חומת העיר החיצונה מס׳ 535 (בראקיש 112). שם ישנן בערך מאתים וחמשים אותיות בשורה אחת!! את הכתובת הזאת העתיק כמתכונתה, אחר פקעה כנראה סבלנותו. ס״ה יש אצל הלוי 154 כתובות מאלבראקיש. אמנם לפי דבריו של הלוי, שם 43, בקר שם בעצמו, בפרשה מאוחרת יותר של נסיעתו (עי׳ למטה הערה 58), אך אפשר שלא הספיק, או שלא מצא צורך לבקר אחרי חבשוש.

קרית אלמטמה[53]. ומצאתי בצדי הר סליאם[53] מעט כתובות. וכאשר נכנסתי שם אל גיא צר ומעוקל לחפש עקבות הקדמונים מצאתי גללים רבים של חיות רעות, כאלו המקום מרבץ של בהמה גסה. ברחתי משם ושערת בשרי תסמר מפחד.

ועוד באתי אל קרית אלזאהר[53], וראיתי שם מסגד גדול, אך עזוב. וגרו במקום ההוא יהודים, ועתה אין בו ואף ראיתי בית יהודי עזוב, והשער וספיו לא היו מאבן אחת[54].

לפנות ערב פגשתי בשדה באשה בדוית ועל ראשה כד חרס ובו מעי דגים. חשבתי שיש בו מים ובקשתיה לתת לי. אמרה: „אל תבקש, הרי נהר אלכארד לפניך, לך ושתה כדי צמאך, והאשה ההולכת לפני הנה על כתפה כעשרה דגים, כל אחד ארכו אמה". כאשר ראיתים, נתאויתי [126] לדגים ובקשתיה שתתן לי דגים במחיר. אך היא השיבה בשניה: „נהר אלכארד לפניך, לך ואכול דגים כמה שתרצה". הלכתי וחפשתי את נהר אלכארד שהזכירה לי, כי לא ידעתיו, עד הערב השמש ולא מצאתי לא מים ולא דגים ולא בני אדם שאשאלם. אבל ברחמי ה' פגשתי את סאלם אלצעדי בבואו מעם הבדוים לקוחותיו וספרתי לו את הקורות אותי. אמר לי: „אל תדאג, יש עמי דגים שיספיקו לך לסעודת הלילה", והוליכני אצל בדוים שלא היו מלקוחותיו והם היו מעלים אש וצולים דגים. סאלם הוציא את הדגים אשר עמו וצלה אותם ואכלנום. ואף שהיו טעימים לא השביעונו, אבל הבדוים כבדונו משלהם. כך ישבנו רוב הלילה

53 הר סליאם אצל הלוי B.G.S.P. 1873 עמ' 604, JA עמ' 30, 92—93. שני המקומות האחרים אינם נזכרים על ידי הלוי, עד כמה שאני רואה, וגם לא שהמקום השני היה מקדם מושב יהודים.

54 בער': ולים אלבאב ומראדמה חגר ואחדה. אולי הכונה שגם השער היה עשוי מאבן (כמו בבנין שבאי עתיק באלפרע (הלוי B.G.S.P. 1873 עמ' 585 ולמטה [130]), בבנינים העתיקים בהר חוראן ובחפירות בית שערים), אך מאבן אחרת מאשר הספים, וצ"ע.

צולים ואוכלים ואני חקרתי ולמדתי מהם שמחמת המלחמה קטעו את נהר אלכארד מלמעלה ועל כן נעצרו המים ונחבשו הדגים.

וכאשר ספרתי זאת למורי[55] אמר לי: „לו הבאת לי קצת דגים היטבת לעשות. ועתה אַל תאבד זמננו במקומות בטלים כאלה, כי אם שוב אל חורבת אלבראקיש".

בסעם השניה בחורבות אלבראקיש

א. בית קברות יהודי עתיק

חזרתי אל בראקיש וחפשתי בסביבותיה. מצאתי בית קברות ערבי, ומאורך הזמן גרפו הרוחות והגשמים את העפר מעל הקברים, ועצמות המתים היו שכובות על פני [127] האדמה. אמרתי אל לבי: התדע בין עצמות האדון לעצמות העבד, בין עובד אלהים לאשר לא עבדו?[56]

ובצדו, קרוב לחורבת בראקיש, בית קברות יהודי, ועדיין רוב המצבות קיימות, ועליהן כתובות בכתב עברי ובלשון ארמית, וזה נוסחן: „אתנגיד ואתנח (נפטר והלך למנוחתו) מר ורב מעודד בירב ישע וכו". ורוב המצבות כתובות[57] ואפילו של הנשים. ומשמותיהן: מרת נוגה (זהרה)[58], מרת יונה (חמאמה).

55 הלוי מזכיר ענין זה של החרבת נהר אלכארד אצל ראשית בואו אל ארץ אלג'וף, B.G.S.P. 1873 עמ' 582. שם הוא מספר גם כן שנשים בדויות עזרו לו לדוג דגים. הדיג היה כנראה עסק לנשים או ליהודים. ע"ל.

56 בלי ספק יש כאן פליטת זכרון ספרותית. המוטיב:

„שוה הוא קבר העשיר והדל".

(ס' אנסאב אלאשראף, הוצאת האוניברסיטה העברית, כרך ה' עמ' 261) הוא מן המצויים ביותר בשירה הערבית.

57 שלא כדרך תימן, שאין שם, דרך כלל, כתובות על המצבות. בנוגע לכל השאלה עיין במאמרי בס' מאנגס עמ' 92.

58 לכאורה המחבר מתרגם כאן (זהרה=כוכב נוגה), ובכתובות נזכרו השמות בצורתם העברית.

וזמנו לפני ארבע מאות שנה בערך. וכאשר הסתובבתי בין שורות הקברים הרהרתי בלבי: „מה זה הביאני אל המקום השומם הזה, ואיך חיו אחינו או אבותינו אלה בין בעלי חסותם, ומה היתה פרנסתם, ואיך היתה דתם[59], והאם היה להם יחש אל יהודי צנעא וסביבותיה". אז בכיתי בכיה גדולה על פזור היהודים בין הקבילים ופרודם בכל מחוז ובכל מקום מאז ישבו בהם בני אדם. וגם נכנס אל לבי הצער והיגון על מצבי האומה הישראלית כלה. עדיין אני משוקע בים ההרהורים עם בכיה ואנחה ואנקה בין [128] הקברים האלה, והנה דמיתי שהשטן אומר אלי: מה לך ולאנשים האלה שכבר עברו ונקברו ומה ידעת על יחוסם ושרשם ואמונתם עד שאתה בוכה וצועק ומתחנן אל רבונך? וכאשר הכו רוחות השטן את ענני דמיוני נתיבשו מטרות עיני, ומעל לבית הקברות נתפזרו העבים, והלכתי משם כמנהגי, כשאור השמש נכון עלי.

אבל אחרי (תשע)[60] שנים מתאריך נסיעת מורי יוסף, בזמן שאספתי בעד כסף ספרים קדמונים מכל קצוי תימן בשביל משה בן נתנאל שפירא, אשר פתה אותנו למכרם, למדתי בודאות מן התאריכים שעל מקצת הספרים האלה שאני מזרע האנשים שנקברו במקום ההוא, אם כן אפוא גרים היו אבותי הראשונים בבראקיש[61].

59 שאלה זאת נראית מוזרה. התייר מַלְטְצַן שבקר בשנים אלה בדרום ערב חקר יהודים תימנים, אם אין ביניהם קראים (Reise עמ' 175). אפשר ששאלות מעין אלו נשאל גם חבשוש.

60 כאן יש חסר בכה"י. כנראה בקש חבשוש לברר את התאריך המדויק של בוא משה שפירא אל תימן, ואחר שכח למלא את החסר. משה שפירא, כוחר העתיקות הידוע (גם בזיופיו), בקר בתימן בשנת 1879, עי' בספרו של א. בראואר 13.

61 בשער הספר, וכן בעמ' 41 של כ"י גלאזר (השער וגם הקטע הנ"ל אינם ביתר כה"י) חבשוש קורא את עצמו: אל פתיחי המכונה חבשוש. ועתה, הלוי, בתאור בית הקברות של אלסודא (אלסור), ע"ל, מזכיר שהתימנים בעברם ממקום למקום משנים את שמות המשפחה; „ספרו לי על משפחה עַנַיְם או קַיְסִי שנקראה למני צאתה מאלסודא בשם פתיחי"! (עיין B.G.S.P. 1873 עמ' 262).

ב. חבשוש מגלה ארבע שכבות בחורבת בראקיש[62]

כאשר בחנתי את החורבה עצמה מצאתי שבנוה וגרו בה שלוש פעמים אחרי שבנוה בראשונה. וידעתי זאת כי נהרס ונחרב צד החומה שהיתה על יסוד בנייתה הראשונה עם הבתים הקרובים לה אשר בתוך החורבה. והבתים הקדומים האלה איני יכול לתאר את תפארת בנייתם ואת גודל אבניהם ומלאכתן. האבנים כאילו כלן אבן אחת, כי מותאמות הן זו לזו עד ששערה לא תוכל לבוא [129] ביניהן. הבנין הזה נהרס ונסתם בעפר ועליו בנו בלבנים והשתמשו קצת גם באבנים הראשונות. ונחרב ונסתם השני וכן השלישי ובנו עליו רביעי. ובבנין הראשון אין נמצא סיד או טיח כלל.

ג. על אופני בנין השבאים, ביחוד בבנאת עאד

השערים והחלונות של הערים, והבתים, והחדרים השבאיים הם קטנים קצת מן המצויים כיום בצנעא וזולתה. וזה מוכיח בטול הספורים האומרים שבני שַדאד ן' עַאד אחי אביו של עוג מלך

אני משער שלחלוי — או לחבשוש — נתחלף בית הקברות היהודי אשר באלבראקיש בבית הקברות אשר באלסודא, ושחבשוש מצא את השם פתיחי במצבות ואח"כ מצא אותו שם (אולי בתור בעלים) באיזה ספרים שמכר לשפירא.

את אלבראקיש בקר הלוי בעצמו לא בפרשת הנסיעה המתארת כאן, אלא בשובו מנג'ראן, JA עמוד 43. הוא אומר כאן שיהודים ספרו לו רבות על בראקיש ואמרו לו שזאת עיר יהודית עתיקה ואף הראו לו חוזה שנעשה בעיר זו שמתאריכו יוצא שהיהודים עזבוה רק כמאה שנה לפני בוא יוסף הלוי. בבואו לשם גלה חורבת עיר שבאית עתיקה, אך על חורבות או קברים יהודיים אין הוא מדבר. ואולם מחלק זה של נסיעתו (שלאחרי נג'ראן) אין הלוי נותן עוד תאור מפורט (עי' במבוא), אלא מזכיר רק מה שצריך לקביעת מקום הכתובות שנמצאו על ידו. — ועיין למטה עמ' [138] דברי חבשוש על כליון המשפחות.

62 גם מתצפית מענינת זו של ארבע השכבות של בראקיש לא נאמר דבר אצל יוסף הלוי, שם, עמ' 43 ו־85. רק אצל מדינת הַרַם (ע"ל 111) הלוי מזכיר שהעיר „נבנתה פעמים אחדות", שם, עמ' 72.

הבשן בנו את הארמונות האלה. כי הייתי רוצה לדעת איך נכנסו אל הבתים והארמונות האלה, אם היו, כפי שנזכר בספורים, גדולים עד שאחד מהם יכול היה לעקור הר ולשאתו דרך יומים או שלשה ולעשותו לארמון או עיר או כפר ככל העולה על דעתו — ובלי ספק היה צריך אחרי כל הטורח הזה להדחק לא מעט כדי להכנס אל תוך חורי הבנינים. אכן עד עתה איני רואה טעם בהזיות ההן.

ועוד ראיתי באלפרע, היא בנאת עאד, מה שהפליאני, והוא שהשער החיצון קטן, ולא יוכל להכנס בו אדם אלא אם יכוף ראשו מעט, והשער השני אחריו, האמצעי, מרווח קצת מן הראשון ומתוקן יותר ממנו בצורתו, והשלישי, והוא פתח החדר שקוראים לו הקבילים מכרב [130] בנאת עאד, הגדול שבכלם[63]. וזה תאורו: הקיר לימין הפתח כלו אבן אחת. וסף הפתח הוא חלק הקיר והוא עשוי באופן מארך[64] ומצויר בציורים השובים את הלב, ויש בו גם כן קצת כתובות, ומן הצד השמאלי אותו דבר[65]. ומלמעלה המשקוף יחד עם המזוזות הכל אבן אחת, כלומר הקיר אשר ממעל לחלל[66] הפתח, והוא מורכב על הכותל הימני והשמאלי.

וראיתי אחדים מן הקירות העצומים האלה נטויים על הקרקע והנה הם נקובים לארכם באופן חלק כאלו הנקבים היו בתוך עץ, והקבילים אומרים שהקירות היו מסומרים זה לזה במסמרות.

63 עד כמה שאני יודע, אין הלוי מביא תאור ארכאולוגי מענין זה, וגם לא את השם מכרב. שם זה הוא שבאי ופרושו „בית מקדש" (השוה Macoraba =מכה(?) אצל פטולמיאוס, והמלה „מכורבא" בחבשית). אינני יודע אם המלה בצורתה זו נמצאת גם בכתובות שבאיות (איננה אצל Conti Rossini, C.A.M.E). השרש כרב (=ברך, השוה „כרובים" בעברית) הוא אחד המצויים שם ביותר.

64 בער': מסלובה.

65 כלומר, המפתן איננו אבן בפני עצמה, אלא נמשך משני הכתלים מימין ומשמאל. גם הלוי B.S.G.P. 1873 עמ' 585 מזכיר את הציורים (צורות של פרות ושל ב"א לבושים ונעולים יפה).

66 בער': תכויבה. אין הלוי מתאר פרט מענין זה של הבניה השבאית.

האולם עצמו אינו עשוי כתלים אלא עמודים גדולים ניצבים וערוכים לימינו ולשמאלו של האיש הנכנס דרך הפתח הנזכר. במקום זה פגשתי את מורי מעתיק כתובות (ע"ל [111]). ובזמן הזה, שנת 1311 (1893—1894), חשבו הקבילים של שבט המדאן בארץ אלג'וף שהעמודים האלה שזקנו וחלשו כאדם זקן, יביאו עליהם חולשת הזקנה מאת הכופרים שבנו אותם, ולכן הם שוברים אותם ושורפים אותם לסיד. ואלמלא הבטיחני מורי יוסף שישלח לי משור אבן שאוכל לנסר בו את עמודי בנאת עאד כדי שאשלח לו הלוחות המנוסרים [131] אליו, לא הייתי מספר עליהם כאן.

ד. מציאות ארכאולוגיות בחורבת בראקיש

כאשר סבבתי בחורבת בראקיש מצאתי כמו מערה באחד החדרים ותוכה חושך. השלכתי בה אבן לשמוע מה עומקה והכרתי שאינו גדול. השלכתי שם עוד אבנים ועפר שיהיו לי מדרגות לרדת ולעלות. ירדתי ופשפשתי בו והנה הוא מרתף (או: אולם תחתי) גדול מן המרתף שראיתי בחורבת מ ע י ן, ובו עמודים ניצבים, והוא מלא חול דק שבו יוכל אדם לטבוע ולמות. בשעת חפושי נגעה ידי בדלת האולם, ותמהתי שאחרי זמן רב כזה עדיין היא עומדת. הכיתי בה קצת בברזל מקלי ששימש לי נשק, והנה היא איננה מעץ אלא ממתכת. שמחתי ואמרתי בלבי: היום נתן לי אלוהי דלת של כסף או של נחושת? עליתי מן האולם לחקור את מקום הדלת מבחוץ ואחרי טורח רב הכרתי איזו זוית שלה, וחפרתי בעפר, והוא היה של שרפה לא של חומר, ונגלה לי שהדלת עשויה מאבן אחת והיא מקושטת[67] ומצוירת כמו מתכת לא כמו עץ. — ואחרי שעזבתי את האולם הזה מצאתי כתובת: מלה באות אחת[68].

67 בער': מזכרף.

68 מלה באות אחת: הכונה למונוגרמה, כלומר לתרכובת של אותיות אחדות בצורת אות אחת. הלוי JA 87 מזכיר בין כתובות בראקיש למש' 63: ארבע אותיות עם מונוגרמה".

ה. שדים לאור היום

[כאשר ישב [132] חבשוש בתוך פרצה בחומת החורבה והיה שקוע בהסתכלות בבית הקברות הנזכר לעיל, הפתיעוהו שני בדוים שיצאו למלחמה. מאחר שלא ענה מרוב בהלה על קריאתם, הדליקו את פתילי רוביהם ואמרו לירות בו. חבשוש השליך את חפציו, את כסותו ואת כיפת ראשו, ונמלט אל תוך פנים החורבה. אחרי יומים [133], כאשר חקר בדוים בנוגע לחורבות, ספר לו אחד מהם שהוא וחברו פגשו שד בצהרי היום יושב בחורבת בראקיש, הם קרבו אליו וראו אפילו גבו ובטנו מכוסים שערות כדרך השדים, אלא שאללה הצילם מידו.

חבשוש חזר אל רבו אל אלחזם (ע"ל [111]) ומסר לו העתקותיו כדרכו.]

חבשוש עד ראיה לרצח סולטאן

למחרתו עליתי על חורבת ה ר ם, היא א ל פ ר ע. ולא היתה לי שם עבודה חוץ מהעתקת שתים שלוש אבנים שהיו קבועות בחומת הבאר של המסגד. ומאחר שלא היתה לי דרך להתבונן בהן אלא בעד חלון המסגד, נכנסתי בו קרוב לצהרים, כשלא היה שם איש, והייתי עסוק במלאכתי [134] עד אשר בא סולטאן אחד מסולטאני א ל ג'ו ף ושמו ן' ק מ ל א להתפלל תפלת הצהרים. עם הסולטאן היו חמשה חיילים, הוא היה חגור חרב והם היו מזוינים ברובים. הוא נכנס למסגד בשעה שיצאתי משם, ואחרי שהתפלל, יצאו הוא וחבריו. אבל שם ארב לו עבד שחור שהיה לאחד מאויביו, וכאשר ראהו אמר לו הסולטאן: „לעלבאך (ארור אביך), למה זה פתיל רובך דלוק". אמר העבד: „רציתי לירות בעורב". הסולטאן ומלויו פנו לו עורף, אבל העבד ירה בו וברח. שלף הסולטאן את חרבו וקפץ ארבעה צעדים לקראת העבד להרגו, אך הוא נפל על

פני הארץ ומת. אחדים מן החיילים רדפו אחרי העבד ולא השיגוהו.

מיד נפוץ קול ענות מלחמה, וממנחת אותו יום עד היום השלישי היו הולכים ומתקבצים לקרב, וכלם, אנשים, נשים, וטף, היו צורחים ומיללים, אך לא הועילו, כי העבד ברח אל מצודה אחת מחוץ לכפר אלחזם, וחבריו הגנו עליו מן המצודה ביריות על כל מי שקרב אליו מאנשי הסולטאן עד שנכנס לתוכה. כמה צוחות צוחו וכמה צריחות צרחו, כמה איומים איימו! צוחותיהם ואיומיהם יכלו להפחיד כל איש אמיץ לב, אבל לא פעלו מאומה. לבסוף ירדו (בני שבט) אלשוף[69] [135] מהר כֹּב, וכיבו את אש המלחמה, והשלימו ביניהם, כפי שנודע לי.

חקי המלחמה ורוח המלחמה אצל שבטי אלג׳וף. רבוי נשים אצל ערבים ויהודים

העבד הרוצח לא היה עליו פחד כלל, כי לפי חק שבטי דוּחסין והמדאן אשר באלג׳וף והאשראף (זרע מחמד) שם אין נוקמים בעבד או אשה או ילד או קראר (ע״ל [82]) או יהודי, אלא בבני משפחתם או אדוניהם, כי להם אין ערך. ואם יהרוג קבילי את אחד מאלה חטאו גדול מנשוא[70]. על כן מצינו שאם יחלש במלחמה צד אחד, ישלחו לפניהם את נשיהם וילדיהם לקרב, ואז לא יוכלו להלחם בהם אויביהם, כי חרפה גדולה אצלם להרוג את אחד מאלה בין שהוא חייב מיתה ובין שהוא אינו חייב.

ואולם הרג האנשים הרי זו תפארתם. ואני ראיתי ושמעתי נשי הקבילים מתפללות על ילדיהן לאמר: „יהא חלקך מן ההרוגים, ואל תמות מות בהמות״. וכי ימות אחד מות טבעי תקוננה הנשים:

69 איני יודע שם כזה של שבט, ואפשר שלמלת „אלשוף״ יש מובן אחר.

70 הקורא יתמה: אם כן למה האריך המחבר בספור בריחת העבד הנ״ל? אך אין כאן קושיא. בשעה שהעבד נושא שלח, הרי הוא כנגר לכל דבר ו„הבא להרגך השכם להרגו״ קודם לכל חוק של כבוד.

„אחלי רחץ בדמים, ולא מת מות זקונים!" ועוד ראיתי שרוב האנשים יש בהם צלקות ממכת חרב או עץ או פגיון או כדור מחמת מלחמותיהם וריביהם זה עם זה.

ובכל זאת מרובה אצלם ברכת הבנים, כי כל אחד מהם נושא לא פחות מארבעים או חמשים נשים בחייו. וגם יהודי אלג'וף נושאים בחייהם כשמונה עד עשר נשים, ויש למצוא [136] אצל מקצתם שלוש או ארבע נשים צרות. אבל חום השמש ואדי הארץ היבשים מכלים את הבריאות, ועל כן לא מצאתי עכשיו איש מאלה שהכרתים כשנסעתי שם (לפני עשרים וארבע שנים) עם מורי.

מות טביעה של ארבעה בחורים מן אלגיל

ועוד קרה לפני זמן קרוב כדבר הזה: ארבעה בחורים מיהודי אלגיל נכנסו אל צנעא בעסקיהם. ואחרי צאתם משם הגיעו עם חמוריהם אל הר ראכץ, וזה ההר שיורדים ממנו אל אלג'וף. כדרך הנוסעים בגלילות האלה לנו בשדה. ואחרי שפרקו את משאותיהם מעל בעיריהם הלכו שנים מהם לשאוב מים מן הברכה [70א] הקרובה להם. שנים הנותרים פקדו אותם והלכו אחריהם. למחר באו הבדוים לשאוב מים מן המקום ההוא, וראו יהודים מתים בתוך המים. מיד הרימו קול צעקה: „אוי לחרפה זו! יהודים הרוגים במים אשר על דרך הר ראכץ". ומי ששמעו את הקול הזה צעקו כמותם: „אוי לבושה זו! אוי לחרפה זו! יהודים הרוגים במים אשר על דרך הר ראכץ!" וכך הלך הקול ממקום למקום עד אשר הגיע אל היהודים אשר באלגיל ואלחזם; וביניהם ובין המקום ההוא בערך דרך יום אחד. היהודים התאספו ופקדו את הנעדרים מהם בגלילות ההם ומצאו שלא נעדרו

70א בער': חיארה. ברכה טבעית שנוצרה בתוך הסיד, אפיק נחל הנשמים. עיין בספרי Jemenica עמ' 8.

אלא [137] ארבעת הבחורים שעלו לצנעא. מיד יצאו מהם ששה אנשים ולקחו עמם שני גמלים משכניהם הערבים ופנו אל ראכץ. ושם מצאו ארבעתם מתים במימי הברכה. הוציאום ושמום על הגמלים והביאום אל משפחותיהם לאלגיל שיקברום למען לא יאמרו שמתו הרוגים. ואת בעירם טענו ונהגום אל משפחות המתים. והיהודים ומקצת קבילים קוננו על האבדה הזאת.

וסבת הדבר היא בלי ספק שהם, כמו שכניהם הקבילים, אמיצי לב בלי מחשבה, וגם מוסרים את נפשם איש על רעהו. ואפשר שהראשון ששאב מים החליק ונפל אל תוך הברכה ולא ידע לשחות והשני לא יכול לראות את חברו טובע ותפסו וזה משכו אליו וכן הלאה עד שאבדו ארבעתם.

משפחות יהודי אלג׳וף

מספר כל היהודים באלג׳וף בכללו אינו מגיע אל 150 נפש. והם שמונה משפחות: 1) בית שראבה, 2) בית אסד, ושניהם באו לאלג׳וף מארץ נהם. 3) בית יהודא אלבאסל, והם ברחו מצנעא בשעה שבקש האמאם אלמנצור לכפות את יתומי היהודים להמיר את דתם, כפי שאבאר אחר כך (ע׳ למטה עמ׳ [187]). [138] 4) בית צעוד, והם מעיר צעדה. 5) בית ג׳לאף מארץ לולאן. 6) אלארחבי מארץ ארחב. 7) חג׳אזי מארץ אלחג׳אז[71]. 8) סלימאן אלג׳וסי. מלבד האחרון — שאחד מבניו

71 חג׳אזי מארץ אלחג׳אז — לו היו דברי חבשוש במקרה זה, כמו במקרה שאר המשפחות, מסורות ולא השערה על פי השם, היתה זאת ידיעה מעניינת. אך כבר העירותי במאמרי בספר מאגנס עמ׳ 91 שמובן השם הג׳אזי יוכל להיות „מי שסוחר את ארץ חג׳אז". לדונמאות שהבאתי כעדות על שמוש זה שם וב־ Zeitschrift für Semitistik כ׳ 8 עמ׳ 170 אוסיף עוד את Mez, Renaissance עמ׳ 250: המשורר צַנְוָבְרִי פנה בכנוי ציני מפני שהיו לו עסקים בארץ סין.

היה מן הטבועים בראכץ — כלם לפי דעתי נכרים שנדדו ובאו ממקומות אחרים. ואמנם הנדידה היא גורלם של יהודי תימן בכלל, אך אלה ביותר, ומן המשפחות שנזכרו על המצבות בבית הקברות של ב ר א ק י ש (ע"ל [127]) לא מצאתי בתוכם אלא משפחה אחת בלבד. ודרכו של הזמן שהוא מבלבל ומשחית מקצת משפחות עד אשר יאבדו עקבותיהן, וביותר ב א ל ג'וף ובכפר מ ל ח הוא מבלה אותן ואינו מניח להן שארית. אך מרוב אהבת המולדת אינם יכולים לנדוד ממקום כליונם אל מקומות אחרים, כי סבורים הם שאין ארץ יפה כארצם! ירחמם ה' וירחמנו, אמן.

חבשוש ניצל בנס מפח שטמן לו קובר מתים ערבי

זמן קצר אחר רצח הסולטאן אבן קמלא[72] הזמינני קראר[73] אחד אל ביתו ונכנס עמי בדברים בהסברת פנים. כאשר הבין שבטחתי בו והאמנתי לו, אמר: „סוד לי אליך, אתה היהודי, והסוד לאלהים הוא". אמרתי: „ומה הוא סודך? דבר, ואל תירא, כי שומר סוד אנוכי". אמר: „לא אדבר, כי אם נשבעת שבועה גדולה באלהים על האדמה אשר ממנה נוצרת ואליה [139] תשוב, אשר לא תגלה את הסוד, פן יאבד לחמי או יהרגוני הקבילים בגללך". אחרי שעשיתי מבוקשו אמר: „דע, כי אני קובר המתים של א ל ח ז ם. וכאשר חפרתי קברות בצד ב נ א ת ע א ד הייתי מוצא לוחות נחושת עם כתובות וציורים. החבאתים במקומם, פן ידעו הקבילים איפה הם ויקחו אותם ואפסיד שכר עמלי. ואני רוצה להורות לך את המקום שתוכל למצוא בו הרבה מהם. אתה תחפור שם בלילה ותוציא את אשר שם ותתן את שכרי ותקח חלקך. מחר תבוא אלי ואני אתן לך סימנים למצוא את הקבר. אך דע לך, ביני ובינך שבועות אלהים שלא יתגלה הדבור

72 ע"ל [33/4].
73 ע"ל [82].

הזה לעולם". ואני לא האמנתי ואמרתי לו: "ולמה אינך מראה לי רמז מזה עכשיו?" אמר: "מה שהיה אצלי מקודם מכר איש אחד בדמים מועטים ועל כן איננו מעז עוד להתעסק בדבר".

כאשר שבתי אל מורי היה ראשי סחרחר מן המחשבות בשל האוצרות האלה אשר בקברים, עד ששאלני סאלם ן' סעיד, בעל הבית שישבנו בו, לאמר: "מה זה רואה אני בך היום שדעתך מבולבלת. הלא הודעתיך שאני אוהב לך, וכל צרה שתהיה עליך, אוציאך ממנה בעזרת ה' ובעזרת בעלי חסותי, ומה זה אתה ירא, הלא אתם והחכם (הלוי) חביבים עלי כמו [140] אבי". אמרתי: "ברוך ה', אין עלי פחד משום דבר כי אם משבועת אלהים אשר ביני ובין פלוני הקראני". בשעה ששמע את שם הקראני הלז נדהם ואמר: "מה זה הביא עליך את השטן הרמאי הזה. הזהר בנפשך שלא ירמה אותך הקברן הזה ואל תאמן לשבועותיו ולדבריו, כי הוא בעל מרמה מאין כמוהו". אז הפרתי את שבועתי וספרתי לו את סוד הקראני. תמה מרי סעיד עוד יותר ואמר: "ברוך ה' אשר עשה את שכלנו כמו ראי עד שאוכל להסביר לך פשר הדבר הזה שספרת לי. אכן בלבנו אהבה ואחוה ורחמים זה על זה וגם לנכרי. אבל הקראני הזה שהוא מזרע חָם בן נוח אינו יודע לא דרך כבוד ולא רחמים כמו זקנו חם[74]. קובר מתים זה רצה לקחת את ראש הסולטאן הנהרג ן' קמלא מקברו ולתתו בשכר טוב לרוצחיו למען ילעיבו בו ויתפארו בו להקניט את משפחת הנרצח. ואותך היה מביא בלילה בסתר אל מקום קבר הסולטאן, ובשעה שהיית חופר היה הולך אל משפחת הסולטאן ואומר להם: בואו וראו מי זה לקח את ראש סולטאנכם, עודנו מחטט שם לקחת את גופתו לתת לאויביכם לשחק בה. והם היו

74 כאמור לעיל [82], היהודים קוראים לבני כת הקראי "חם", וכפי שאנו רואים כאן הם מבטאים בזה את יחס הבזיון לכת זו שירשו אותו מן הסביבה הערבית.

באים [141] וממטירים עליך כדורים ולא היו שואלים אותך אפילו מלה אחת".

כאשר שמעתי את הדברים הנאמנים של אחי סאלם ן' סעיד סמרה שערת בשרי ונתקשה לבי ואמרתי: „בוא נלך אל בני הסולטאן ואני אספר להם את מרמת הקראריי". אך הוא מנעני לאמר: „אם אתה נזקק לקראריי, שוב לא תנצל ממחשבתו הרצחנית, ומה גם שאתה נכרי, והלא ידעת כי בארצנו שונאים את הנכרים, ואלמלא לא נטלת לך שם משפחת בית שראררה, היו לוקחים אותך לעבד או הורגים אותך בלי סבה".

בשמעי את דבריו אלה זכרתי מה שקרני לפני זה:

נער בדוי אומר לשבות את חבשוש ולקחתו לעבד לו

ביום אחד יצאתי מן אלפרע לנוע בסביבות אלחזם, והנה לקראתי נער מנערי אלג'וף, והוא שאלני מאין אני ואיה ארצי. וכבר לימדוני רעי אשר במלח שאם ישאלוני על ארצי שאומר שאני מארץ נהם ושאני ממשפחת שראררה או מבית יהודא, כי היהודים האלה חוסים בצל הקבילים של אלג'וף זה ימים רבים והם מפורסמים ביניהם[75]. אמרתי לנער: „אני מבית שראררה". אמר: „לא, אתה מתנה טובה ששלח לי אללה", ואחז בידי ורצה לנהוג אותי כאשר ינהגו את החמור. אמרתי לו: „לך מיד ובוש בעצמך". עודנו רבים זה עם זה והנה בדוי אחד עבר אצלי. קראתי לו: „בוא הנה [142] והפרד ביני ובין הנער הרשע הזה, המרע לי ומחזיק בי בלא טענה וזכות". אמר הבדוי לנער: „ארור אביך, למה זה תרע לאיש

75 לא רק אצל יהודים אנו מוצאים שהם מבקשים מחסה אצל שבטים לא מבני ארצם, אלא זהו אחד הקוים האופיים של ארגון השבטים בכלל. השוה את המפה המעניינת בספרם של Rathjens-v. Wissmann כרך ג' עמ' 69 המראה שורת מחוזות במערב תימן שהיו תחת חסות שבטים בצפון ובמזרח של תימן לפני 1872, שנת כבוש התורכים.

הזה והוא מבית שראר׳ה, הנח אותו״. אמר הנער: „לא אעזבנו. אללה נתנו לי מתנה טובה ומי זה יוכל לערער עלי או להתירו מידי, אחרי שאללה הקנני אותו?״ הבדוי לא העז להטפל לנער, ועזבנו מתקוטטים והלך לו. ואני לו הייתי בשדה עם הנער הרגתיו, אבל היינו קרובים לאלחזם. אחר עבר שם בדוי שני והוא הכירני בבית סאלם בן סעיד, על כן אמר לנער: „אין לך זכות באיש הזה ואין הוא קנינך מאללה, כי אני הכרתיו בבית סאלם וידעתי שהוא מבית שראר׳ה״. נסתתמו טענות הנער, אך לשלחני פטור בלא כלום לא יכול. ומאחר שלא נמצא עלי אלא טלאי לכסוי ערותי, והמקטב[76] הקרוע שעל עור בטני וגבי שניתן לי בצדקה, וסודר כיפת הראש המשולשל על עיני, הביט על שארית נעלי המרופטות שלא הייתי מעז להלך בהן בעירי, ואמר שהוא מוכרח לקחתן ולו היה נהרג בעבורן. הנחתין לו כי חשבתי שאחי יתנו לי טובות מהן תחתיהן. אך לא [143] השגתי אחרות בארץ אלג׳וף, כי לא רציתי לספר על המקרה הזה. רק בארץ כֹּב נדבו לי חדשות.

נהר אלכארד. — בשר נא. — נשיכת עקרב ורפואתה. —
חורבות בכבכה. — דברי סיום על השהות באלג׳וף.

אחר שכרתי לי יהודי שהלך עמי אל חזמה אבו תור בג׳וף העליון קרוב לנהר אלכארד אשר מוצאו בארץ ארחב ויורד אל הג׳וף העליון ומגיע עד מעין. ברוב דרכו עקבות בנינים גדולים מימין ושמאל לאמת המים לכל ארכה. הבנינים סמוכים זה לזה, אך אינם כמו כפר או עיר. אינני זוכר עוד בסביבה ההיא את המקומות שמצאתי בהם כתובות.

בשובנו סר היהודי חברי אל בדוים שהיו לקוחותיו ואני

76 המקטב, הסודר שכורכים על המתנים במזרח תימן. ע״פ [108] והערה 21 בפרק ו׳.

ישבתי בפתח אחד האהלים, ובתוכו, בירכתי האהל, ישבה אשה בדוית דומה לאשה ההרוגה שתפשתי שערותיה בין החולות בחורבת אלסודא (ע"ל [114]) והיא כמוה בגדלה וצעירותה וגזרת גופה, אלא שהראשונה מתה וזאת חיה[77]. נתתי לה שלום והיא היתה לועסת בשר נא כמו צבוע ולא זזה ממקומה, ודם הבשר על פניה וידיה, ושניה נושכות את הבשר והעצמות בשעה שדברה עמי, [144] וכבר חשבתי שהיא תקום ותאכל גם אותי.

עודני מהרהר בה, ואני שוכב פרקדן על אבן בפתח האוהל, ואחת מברכי נתונה על חברתה, ועיני לא זזה מן האשה, והנה הרגשתי בנשיכת עקרב או זולתו בכף רגלי, והיא כמו אש שורפת אותי מרגלי ועד קרב לבי. מיד רקעתי ברגלי באדמה בכח והוצאתי מכלי קלח של שום וגביש של מלח והרחבתי קצת מקום העקיצה ומרחתיו בזה וחבשתיה פעמים אחדות ונרפאתי מיד, ואפשר שהרגתי את החיה העוקצת אותי ברגלי ומשום כך נרפאתי. הבדוית רצתה לכבדני בבשר נא, אך אני לא חפצתי לא בבשרה ולא בפניה הזבות וחזרתי אל מורי.

וכבר שכר בשבילנו סאלם ן' סעיד בדוי מן כּלב להביאנו אל הרי כּלב. אבל אני הלכתי עוד אל חורבות בכבכה, ואף רציתי ללכת אל הר לוד[78] ולא עלה בידי. ובדוי אחד ספר לי

77 בכ"י שוקן 531—533 חבשוש נותן תאור נלהב מאד של האשה הזאת. לפי דברי המחבר (גם בכ"י שוקן 529—531) לא היו הנשים בסביבות אלה מכסות את גופן בשעה שישבו באהל ביתן, והאיש העירוני חבשוש לא הסכין לראות בריות נדולות ומצוינות בחטיבת גזרתן בלי לבוש. ואולם מאחר שחבשוש ננז את התאור הזה בכ"י שהוכן עבור גלאור, שאנו צריכים לראותו כ„דעת אחרונה" של המחבר, איני רואה צורך להדפיסו. על מנהג אכילת בשר נא אצל בדוים וזולתם עיין במאמרי בספר מאנגס עמ' 91 הערה 8.

78 ההר הגדול שבצפון ארץ אלג'וף, עיין JA 29.

שהם מצאו בבכבכה תיבה מאבן שיש ובה עצמות אשה; על כן חשבתי שהמקום נקרא בכבכה על שם בכית המתים.

אבל מורי יוסף לא יצא מבית סאלם ן' סעיד כל זמן שישבנו באלג'וף אלא בלכתו אל מעין ובנאת עאד בלבד, כי בסכנה היה. ובאלג'וף שהינו יותר מבכל מקום.

פרק ז

בנוה המדבר כב

יהודים נושאי שלח. — התנאים הכלכליים

[145] בלילה — אינני זוכר עוד באיזה תאריך — יצאנו מן אלחזם, ואחרי שלנו למחרתו — אם איני טועה[1] — בבית הקבילי מורה הדרך, הביאנו זה אל בית האח המנוח סעיד ן' יחיא חוה, והוא קבל את פנינו כאילו אנו לו אחים אבודים ואף טרח לשחוט לנו כבש לסעודת הלילה, וגם בישר בבואנו את שאר היהודים אשר בכפרי הסביבה[2], ועוד לא שקעה החמה וכבר הגיעו מהם שמונה אנשים, כלם חגורי חרבות והן כמו סכינים גדולות מקושטות כסף אלא שאין מדתן כמדת פגיונות הקבילים, ופניהם העידו על חשיבותם בחסד בעלי חסותם[3], ופרע שער פאותיהם הרב, אשר על לחייהם,

1 בער': ולא בד אן אחנא אמסינא יום תאני פי בית אלקבילי. „בלי ספק לנו וכו'", כלומר המחבר אינו זוכר פרט זה בוראות. לפי הלוי, B.S.G.P. 1873 עמ' 604—606, יצאו ב־15 למאי מן אלחזם והגיעו ב־17 אצל „יהודי די עשיר" בנוה המדבר כַּב. אם כן, זכרונו של חבשוש לא הטעהו גם בנוגע לחלק זה של הנסיעה, שהוא מביא עליה דרך כלל רק ידיעות מעטות.

2 כאן, כמו בואדי נג'ראן, גרו יהודים בודדים בנקודות שונות של נאות המדבר. לתפלה בצבור או להזדמנויות מיוחדות התכנסו אצל אחד מהם, ע' למטה עמ' [149]. הלוי, B.S.G.P. 1877, עמ' 466, אומר שהלך בלוית 5 יהודים אל כפרי הסביבה.

3 חשיבותם — ער': עסארתהם. כלומר בעלי חסותם, שבטי דוּ חַסַן האדירים, הרשו להם להתנהג כאנשי מלחמה. גם הלוי, B.S.G.P. 1877, עמ' 466,

הורה על אומץ לבם לפי דרכי נמוסי יחוסם, כי הם גרים בקצות הישוב ואין אחריהם כלפי מזרח אלא מעט בדוים משבט דו חסין והם קרובים מהם.

ומצאנו את היהודים האלה קנאים לדתם כפי שלימדום אותה אבותיהם, והיו בהם מן המחמירים כאשר מצאנום באלמדיד ובארץ נהם (ע"ל [47]). והפרנסה מצויה אצלם קצת יותר מאצל יהודי אלג'וף, כי ארץ כֹּב אינה קשה כמו ארץ אלג'וף, וגם [146] יש בה גפנים ותמרים, אך עדיין פירות עציהם דלים ואין היא כמו ואדי נג'ראן המבורך. ואולם באלג'וף, ירחמם ה', לא ראינו כלום מעצי פרי, חוץ מעץ פרי „קרוד"[4] והוא הנבק[5], והוא נמצא בשפע והבדוים מביאים את הפרות לצנעא, ובמקום אחר לא ימכר. ובכֹּב וסביבותיה אוספים את גלעיני התמרים ושורים אותם במים וכותשים אותם במכתש עד שיהיו מפוררים ומאכילים אותם לצאן והצאן משמינות מזה הרבה. וכאשר התפלאתי על רוב השומן שבכבש ששחטו לכבודנו אמרו לי שזה בסבת גלעיני התמרים[6].

בני הכפרים מתנגחים בהלכה, ובקיאותו של הלוי מכרעת ביניהם

ביום זה, כאשר התאספו שמונת האנשים אל בית סעיד חוה

אומר שהיהודים של נוה המדבר כֹּב הם גבורים בנגוד ליהודי אלג'וף „שפחדנותם היתה למשל". ואולם אם איני טועה, אין הלוי מספר שיהודי כֹּב היו נושאי שלח — דבר יוצא מן הכלל בהלט בארץ תימן, עיין להלן.

4 בער': קרוד — אינני מעז לתרגם „קופים", כי בשפת הדבור של תימן קוף נקרא רַבָּח ולא קֻרֻד. (השוה גם B. Thomas, Arabia Felix 62 ומלת „קרד" יש לה בתימנית גם ההוראה „אסף חגבים".

5 הפרי נבק הוא הנקרא בא"י דום, בלשון המשנה רימים (זיזיפום).

6 גלעיני תמרים כתושים היו מאכל לבהמות עוד בערב העתיקה. חבשוש הוא מעיר צנעא שמחמת גבהה אין התמר מביא שם פרי (לפי H. Burchardt). על כן שמוש זה בפרי התמר זר ומוזר לו.

לשמוח בנו ולהקביל את פנינו, היה בין מקצתם ריב ודין ודברים בענין ילדה אחת בת ארבע או חמש שנים שאחד מהם טען שארשה לאשה תמורת אשתו אם ילדיו (שנפטרה), ומשפחת הילדה הכחישו זאת ולא הסכימו לשדוך מחמת הטבע הרע של ילדיו. הם הגישו עצומותיהם לפני מורי יוסף שידון ביניהם, אבל מורי לא שמע להם ולטענותיהם, ואני אמרתי בלבי: בלי ספק אינו יודע את הדינים. והם הביאו את ספר אדונינו יוסף קארו שלפיו הם נוהגים והתוכחו מעל פני הספר מבלי ידיעה ממשית בו [147] ומבלי שהבינו להוציא פסק על פיו, עד שגדל ריבם לעת ערב והם איימו זה על זה ושלפו חרבותיהם וכמעט הגיע הדבר לשפיכת דמים, אלמלא התערב אחד וכבה את להבת הקנאה ואמר להם: „מה לנו לריב בלי תועלת, הנה החכם אצלנו וכל התורה בלבו והוא ישפוט ביניינו". ואני, מפחד פן ישפכו דמים, שמחתי על זה וגם חשבתי שתרום קרננו בתוכם. ואולם מורי יוסף לא זעה שערה אחת בבשרו מפחד ריבם ולא איכפת לו שיצאו בקרב זה עם זה. אמרתי לו שלא במעמדם: „למה זה לא תשעה אליהם ולא תשפוט ביניהם על פי הספר. לו ידעתי את דינם, כבר הייתי פוסק להם שלא יבואו לידי ריב כזה". אמר: „מה לנו ולריבם עד שנשפוט ביניהם, הלא אנו נכריים, ואם נדון אחד מהם לכף חובה, ירע לנו, ומי יודע מה יבוא עלינו מזה מרוב עזותם וקשי ערפם. מוטב שנניח את זה, אבל דינם מפורש בשלחן ערוך סימן כך סעיף כך". לקחתי את הספר בידי ופתחתיו במקום שאמר לי והנה דינם מפורש שם בלא שעור, עד שיכלו אחינו אלה לדעת את דרכם. ותמהתי מאד על בקיאות מורי בהלכה[7].

7 אין הלוי מזכיר אפיסודה נחמדה זו, אך מביא הוא ריב הלכי אחר שבין אנשי כֻּב (שהוא מעיד עליהם שהיו חכמים גדולים בדת ישראל): חכם אחד, מרי יהושע, מצא שחמאת גמלים דומה לחמאת בקר, ועל כן אסור לפי דעתו להשתמש בחמאה של נכרים מחשש להתערובת בחמאת גמלים. הלוי פסק שמרי יהושע צדק („נגד דעת התלמוד", לפי דברי הלוי), אלא שאין

יין שרוף של תמרים. — תשוקה לארץ ישראל. —
עוד על ארץ כּב ויהודיה

[148] אחרי שישבנו אצל אחינו הנכבד סעיד חוה כשני ימים, הזמינונו בלילה אל בית יהודי אחר בכפר אחר, והוא קבל אותנו כמו הראשון. ושם בקר אותנו יהודי שכן לו ושמו מוסי ג׳מיל והוא צורף, וכבדנו ביין שרוף של תמרים. ואנו לא ראינו יין שרוף[8] מיום צאתנו מצנעא אצל שום יהודי כי מחמת צרבון[9] הענבים וקלקולם לא היה מצוי בשנה ההיא. ואני המסכן, החדש במלאכת התיור, לא הסכנתי עדיין למאכל יהודי הכפרים, וביחוד לעשייתם הבשר, אלא שמורי יוסף צוני לאכול בשר, כי הוא מועיל לבריאות. ועתה כאשר שתיתי מן היין השרוף שמחתי ביותר והלכתי אחרי מוסי ג׳מיל אל ביתו והוא נתן לי כל מה שהיה לו עוד ממנו כשלושים דרהם[10].

אחר כך יצאתי לחפש כתובות שבאיות ועקבות בנינים קדמונים בארץ כּב, ולא מצאתי. ופגשתי בסאלם חוה והוא תינה לפני כי נפשו קצה בארץ הזאת, אם כי מלאכתו, מלאכת חרש ברזל, מפרנסת אותו בכבוד, ומבוקשו לעלות לארץ ישראל. שאלתיו איך יוכל לחיות בארץ כנען, אחרי שהוא רגיל בחיי הארץ הנדחה מזרח תימן. [149] ענני: „אם יגיעני ה׳ לשם ואמות למחרת בואי, הרי ניתן לי מבוקשי״. ועוד שאלתיו על היהודים שישבו במקומות האלה מקדם, כי הוא היה איש זקן ומצוי אצל הספרים. השיב לי

לנהוג כמותו, מאחר שמקובל באותם הגלילות לאכל חמאה של נכרים (שם, כ׳ 1877, עמ׳ 468).

8 יין שרוף הוא „המשקה הלאומי״ של התימני העירוני. דברי המחבר כאן ולהלן מראים כמה הוא סבל מהעדר הנוזל הזה. ועיין את הפתגם העממי לעיל פרק ד׳, הערה 13.

9 ער׳: חריק. צרבון: מחלת הענבים מרבוי החום.

10 כמאה גראם.

שספריהם מצנעא ואין להם ספרים משלהם וגם אינם יודעים ספרי קורות היהודים, ושכל היהודים בארץ כּב נכריים שבאו מ ב ר ט[11] ו מ צ נ ע א וזולתן, ומאחר שהם מעטים ומפוזרים, אין להם בית כנסת. זה כל מה שלמדתי ממנו.

11 הלוי, במקום הנ"ל, עמ' 468, אומר ש כּ ל יהודי כַּב באו מן בַּרַט (בערך יומים מערבה). חוסר הדיוק הוא לכאורה כאן בצד הלוי.

פרק ח

מסע נג׳ראן

מורה דרך הפכפך

אחר הביאונו אל כפר בקצה ארץ כֹּב אצל החכם יחיא חוה, אחי סאלם הנזכר, ואבי סעיד שהגענו אליו בראשונה[1]. האיש הזה היה סוחר, וצייד אותנו בכל מה שהיינו צריכים לו למסע המדבר אל נג׳ראן, וגם השקנו יין שרוף כאות נפשנו, ואפילו טבק נתן לי להריח בו בדרך. אחר הזמין בדוי שיסע עמנו לנג׳ראן עד אשר יביאנו אצל יהודים וישוב ויודיעו על שלומנו[2], ועל כך כתב זכרון דבר והעיד עדים אצל הסולטאן שלו[3].

אחרי שתים שלוש שעות נסיעה בהרים, כי כל ארץ כֹּב היא ארץ הרים, לא ראינו עוד בני אדם. הבדוי [150] התרחק ממנו לפנות ערב ונתן לי לנהוג את הגמל אשר מורי היה רוכב עליו. עודני נוהג

1 נרמז גם אצל הלוי, במקום הנ"ל, מבלי הזכרת שם. היציאה מנאות מדבר כֹּב אל מחוז נג׳ראן חלה ב־25 למאי 1870. לפי הלוי, שם 469, התנגדו היהודים של כֹּב לנסיעה זו, כי חכם מירושלם בקש לנסוע לשם עשרים שנה קודם הלוי ונשדד ונהרג במדבר.

2 כה"י מוסיף כאן: „וכן היה". בשים לב למסופר בעמ' [151] לא תרגמתיו.

3 מענין שכותבים את החוזה של לויה בדרך. השבאים היו מאז ומעולם עם „אוהב כתיבה". בתקופות של התפתחות סחר המדבר היתה כתיבת חוזים כאלה הרגל קבוע במקומות שונים, למשל בתדמור.

את הגמל מלא פחד, כי לא ידעתי את הדרך, והנה לקראתנו בדוי, רחוק ממנו, והוא שם פניו אלינו, ומכיון שמורה הדרך לא היה עמנו, גדל פחדי. הבדוי נעלם ממנו ולא ראינוהו שוב, עד אשר הגענו אל מתחת לצוק סלע בהר, והנה רובה הבדוי הרשע וראשו הופיעו מעבר לסלע והוא צועק לאמר: „עמוד יהודי, הנח את הגמל ואת כליך, והצל את ראשך". עודנו צועק ומאיים עלינו ורענו הבדוי הגיע למקום. אף הוא נחבא מאחורי סלע והדליק פתיל רובהו. שניהם התוכחו זה עם זה בשעה שאני הייתי צועד לאטי אחרי[4] הגמל, ולא ידעתי איך הרפה ממנו השטן הלז באחרונה[5]. עוד מעט ושקעה עלינו החמה ולנו במורד ההר.

מבעוד לילה נסענו משם, וכאשר האיר עלינו היום, נמצאנו בשפולי ההרים ולפנינו רחבת המדבר[6]. והנה לקראתנו נערה רועה צאן. חברנו לדרך הבדוי נתן לה שלום, ושאל על הבדוים ומקומות חנייתם, ונתאחר עמה, ואני עברתי לפניו עם הגמל. וכשחזר אלינו אחרי שתי שעות כבר פרח שכלו[7]. נסענו הלוך ונסוע — וחול המדבר נוצץ כמו זהב, — עד שפגשנו ששה בדוים ובתוכם נשים יפות יותר מן הבדוית [151] אשר פגשה רענו מורה הדרך ונשתהה עמה. נתנו להם שלום והם הלכו לדרכם מיד. בערב הגענו אל בדוים משבט דו חסין ולנו אצלם.

למחרתו, שינה הבדוי מורה הדרך את דעתו ולא רצה עוד

4 א ח ר י הגמל: המקובל הוא שמנהיג הגמל עובר לפני ו. אך סוף סוף חבשוש לא היה נמל בעל מקצוע.

5 הלוי, במקום הנ"ל, עמ' 471, אומר שמורה דרך זה נהג להתעכב בשיחות (עיין כאן להלן), אך את דו־השיח של פתילי הרובים הדולקים אינו מזכיר.

6 גם הלוי, שם, מתאר ככה את השנוי הפתאומי של מראה הארץ.

7 כלומר התאהב בנערה. המלים שבשורה הבאה „ובתוכם נשים יפות יותר מן הבדוית אשר פגשה רענו" הן תרגום מספק של המלים הערביות „ופיהם נ'מא אכתר מן אלבדויה אלדי לקיהא סירנא".

ללכת עמנו עד נג'ראן. מורי יוסף ואני היינו נבוכים מאד, כי מה נעשה במקומות השוממים האלה. לבסוף, אחרי טורח גדול, קבל עליו בדוי אחר ללוותנו, ומורה דרכנו הראשון הכתיב עליו התנאים והעיד עדים כאשר עשה יחיא חוה. והסופר היה קאצ'י סייד (מזרע מחמד) מצנעא שבא אל המקום הזה מדרך ברט.

מורה דרך בן חיל. — אפייה בחול. — מאכל ומשתה של בדוים

שמחתי בבדוי הדלול[8] מורה הדרך החדש, כי הוא נראה כבן חיל וגם היה מן הקבילים של יאם (אדוני ארץ נג'ראן) ולא משבט דו חסין. בדרכנו ספר לנו שהיו לו בנים, וכלם אבדו ונהרגו בריביהם ומלחמותיהם. ואני תמהתי עליו, איך לא הצטער ולא התעצב על בניו ההרוגים. כל אותו שבוע נסענו ובמקום ששקעה עלינו החמה שם לנו[9]. לבסוף אזלו ממנו הקמח והמים, ובליל יום ששי כאשר באה השמש והבריך הדלול את גמלו וישבנו לאכול שאלתיו כמה עלינו עוד לנסוע. אמר: מחר ומחרתים ועוד חצי יום. בשמעי דבריו התעצבתי מאד בשביל השבת הקרובה, ועוד [152] חל ביום השני חג שבועות, וכל זה ואין עמנו צידה ומים. הסחתי לבבי להדלול, אך הוא אמר: על אפי, הריני שובת עמכם, ואל תיראו, כי ארבה לכם אוכל. ומנהג אצלם שברצותם לקיים דבריהם יגביהו ידם הימנית וירימו אצבע היד וישימוה על אפם ויעבירו אותה מבין העינים ועד קצה האף. — אבל בצנעא וסביבותיה ישימו את

8 הלוי, שם 473, קורא לו חנבר. כך נקרא אצל חבשוש (ע' למטה 162) מורה הדרך בחזירתם מנג'ראן. אין לברר בצד מי הטעות, כי תאור הנסיעה המפורט של הלוי ב־B.S.G.P. מגיע רק עד נג'ראן. גם הלוי מתאר מורה דרך זה כבן חיל יוצא מגדר הרגיל.

9 הלוי, שם 476, מספר באריכות גדולה איך פגשו שיירה של סוחרים מארץ חצרמות, ונצטרפו אליה במשך שלשה ימים, ואיך נתענה ענויים קשים מאד מידי החצרמותים הקנאים לדת האסלאם.

האצבע על העינים. — אמרתי לו: „ואיך תרבה לנו אוכל. הלא אין פה עץ או שיח שנאכל ממנו, ואין לפנינו אלא חולות". אמר: אתה הבער את האש ואל תפזר אותה עד שובי אליך, והלך לו בחשכת הלילה.

ואני נהגתי בנסיעה זו לקחת מעט קמח וללושו בכנף אזורי, כי רענו לדרך לקח את משארת העץ אשר הייתי לש בה בראשונה ושתה בה חלב גמל ופסלה, על כן הנחתי לו את המשארת, ולשתי באזורי ועשיתי שתי ככרות, לי ולמורי, והבערתי אש, לא בגפרור [153] אירופי, כי לא היה נמצא בתימן בימים ההם, כי אם באבן סמלוך ובאבק שרפה. ואחרי שהתחמם החול נהגתי לפזרו ולשים בו את שתי הככרות, והן נאפו כל צרכן מבלי שנדבק בהן חול, והיו טעימות לחכי יותר מלחם עירי צנעא. ובלילה הזה הדלקתי את האש כאשר ציוני הדלול, וכיון שאחר לשוב פזרתיה והנחתי בה את שתי הככרות האחרונות שנותרו לנו. עודני מדבר עם מורי איך נעשה באוכל בימים הבאים והנה קרב הדלול וצעק: „למה זה פזרת האש, לך והבער". הדלקתיה בשניה ולאורה ראיתי עמו חיות כמו אלה שאנו קוראים וחר או לזק (מין לטאה), אלא שהיו גדולות יותר והוא היה צד אותן באותו לילה בין החולות ותולן במקלו, ועתה קרבו בו אל הלהבה והן ניצלו והתנפחו עוד על גדלן הראשון, ואחר הגישן, אחת למורי ואחת לי. לקחתי אחת ופרקתיה והתבוננתי בה, אבל הוא אכל מהן ואמר: „אכלו מן המאכל הטוב הזה, הנה הבאתי לכם אוכל הרבה ואינכם צריכים עוד לכלום". אמרתי לו: „יאיר אללה את פניך, כי שברת רעבוננו בזה, אך [154] במה נרוה צמאוננו?" אכר: „אל תיראו, הלא הגמל עמנו, היא תשקנו כלנו". ואולם אני לא הייתי למוד לאכול לטאות או עכברים ולשתות חלב הנאקות. אבל הבדוי הדלול הזה היה מן הבדוים היושבים בקצוי הארץ שאינם אוכלים לחם או שותים מים שבועות וחדשים ומסתפקים

בשתית חלב גמלים פעמים ביום, בבוקר ובערב, ואינם צריכים לשום דבר זולתו, ואם ימצאו דגן יכרסמוהו כבהמה[10].

התאמצות אחרונה. רפואה בדוקה לאפיסת הכח

אמרתי להדלול: „מאכלך ומשקך לא יועילונו, ומוטב שתעזבנו בלילה הזה פה ותשוב אל חבריך, כי נוח לנו למות בזה מלמות אחרי תלאות מרובות במקום אחר". השיב הדלול: „גם לו הייתי צריך לקחתכם כמו בשר בין שני לא עזבתיכם במדבר לבדכם, וכל זמן שאני על פני האדמה לא אחסיר התאמצות להצילכם". אמרתי לו: „כנים דבריך שאינך רוצה לעזבנו במדבר, אך מה יועילנו מרצך, ואנו רחוקים מן הישוב. לו ידעת שתוכל להביאנו אל בני אדם ולו גם בשעה מאוחרת ביום מחר, אם נסע כל הלילה במרוצה ולא נלון ולא נעמוד כלל, הרי זה מה שאנו מבקשים ואני אשלם לך חצי ריאל נוסף על שכרך". כיון ששמע כך, קם ממקומו ואמר: „ובלבד שיעזרונו (מן השמים)", וחבש את גמלו [155] והרכיב את מורי. נסענו כל הלילה במרוצה. אך בשעת זריחת השמש אפסו כחותי ועם עלית החום נתפרקו עצבי מרוב עיפות ורעב וצמא. כל פעם נחתי מעט והדלול עמד עם גמלו עד שהשגתיו שוב. לבסוף נחלשתי ביותר, וכאשר חכה לי הדלול קרא לי, ולא יכלתי לענות מאפיסת כח. חזר הדלול וצעק: „הא, קום". השבתי: „אבקשך באללה עזבני ולך בלעדי, כי הולך אני למות". כיון שראה שהייתי רצוץ מן הנסיעה וכפות למקומי, הרים מקלו והכני פעמים עד ששכחתי את אפיסת כחי

10 גם הלוי מספר מעשה בלטאה, אך שונה מאד מן המעשה הזה: כאשר נתיסר הלוי ביסורים נדולים על ידי הסוחרים החצרמותים, התלונן על מורה הדרך חנבך, שלא דיו שלא הגן עליו בפניהם, אלא עוד לנלנ על צרתו. אז תפס חנבך לטאה ושסעה לשתים ובלעה כדי להראות להלוי מה יהיה גורלו אם יוסיף להתלונן. — על כל פנים נמצאנו למדים שבמדבר הנדול בין כֵּב ונג'ראן מיני לטאות הם מאכל מצוי.

וקפצתי ממקומי בשביל המכה או להשיב לו כגמולו. מיד לקחני בידו והביאני אל גמלו ובקש לפתותי לרכוב עם מורי. אך הרכיבה על הגמל אינה נוחה לי, כי הגמל מרוצץ את המעים. קודם שעליתי לקחתי את משארתי — היא כלי הלישה — ונערתי בה כיס הקמח וסחטתי את נאד המים עם הטיט והשערות אל תוכו, וערבתי זאת ושתיתי, אף כי מאסתי במשארת, כי הבדוי פסלה בחלב גמל, וגם לא לשתי בה עוד[11]. ואחרי זה חיתה נפשי מעט ושבה אלי רוחי ואורו עיני. [156] אבל מורי יוסף לא ניכרה בו עיפות ולא נשמעה מפיו תלונה בכל הנסיעה הקשה הזאת, כי גדול היה כחו לסבול רעב וצמא וגם רכב הוא על גבי הגמל[12].

באר בשדה

עודנו נוסעים במהירות והנה ראיתי רחוק ממנו דבר כמו זוחל. קראתי להדלול לעלות על הגמל ולשער מה הדבר. הדלול עלה, הסתכל, ואמר: „אנשים". שמחנו כלנו והלכנו לקראת הדבר, אך כאשר קרבנו ראינו שזאת לא היתה אלא אשה זקנה. שאלנוה והיא ספרה לנו שהיא תועה במדבר זה יומים לבקש הבדוים שאצלם השיאה את בתה. אז גדל היגון והצער בלבנו יותר ויותר. הזקנה הלכה עמנו והנה לקראתנו שלשה בדוים משבט י א ם. הבדוים ספרו

11 ניכר שהשתיה מן המשארת שנפסלה בחלב גמל קשתה על חבשוש יותר מן הטיט ומן השערות שנתערבבו במים.

12 מאחר שאין הלוי מזכיר את חבשוש אלא בהזדמנות תאור יציאתו מצנעא, ממילא אינו מספר תלאות אלה של רעו לדרך. לעומת זה הוא מתאר איך הערבים (החצרמותים הנזכרים לעיל) בוזזו בקלות דעתם את המים ואף לא השקו את הגמלים כל צרכם קודם צאתם למדבר, ועל כן סבלו כולם, האדם והבהמה, במסע זה. לבסוף השתנעו הגמלים והערבים שלחום לחפשי. הגמלים גלו מעין נסתר מתחת לשיחים, ומשנמצאו המים, נעשו החצרמותים נוחים יותר. זה היה ביום ה' ובאותו יום נפרד הלוי ומלוו מן השיירה של סוחרי חצרמות.

מאורעות יום ו' המסופרים כאן בסעיף הבא (הנסיעה המוחשה, פגישת הזקנה, הבאר בשדה) מסופרים אצל הלוי בדיוק כמו אצל חבשוש.

לנו שאנו קרובים למשכנות בני אדם ולקחו את האשה הזקנה עמהם והלכו להם. נסענו עד קרוב לשעת הצהרים עד אשר ראיתי באיזה מקום דבר מתנועע. קראתי להדלול לעלות על הגמל ולשער מה הדבר. כיון שראה עלץ וקרא: „שבח לאל, זה מקום חניית בדוים". מיד הובילנו הדלול לקראתם, ובצהרי יום ששי הגענו אליהם, והנה שם באר אשר יבואוה הבדוים, הם, ונשיהם, ובניהם, ובהמתם, לשאוב ממנה. מקצתם היו מדליקים את פתילי רוביהם מפחד, ורבם, אנשים ונשים, היו ערומים [157] ורק את ערותם היו מכסים. כאשר ראונו הפסיקו לשאוב מים, אלא באו כלם לקראתנו לתת לנו שלום ולהסתכל בנו ולשאול שאלות. ואף הגישו לנו חלב ומים וספרו לנו שאנו בקצה ואדי נג'ראן ושקרוב אל המקום הזה גר יהודי.

קבלת פנים זעומה בקצה ואדי נג'ראן

מיד יצאנו משם ונסענו במרוצה אל בית מרי מטרוד כפי שתארו לנו. ואני הייתי בפחד גדול מפני הקבילים של נג'ראן, כי עדיין לא עמדתי על טיבם. כשהגענו דפקתי על דלת בית המרי, ועל שאלתו: „מי דופק בפתח?" קראתי: „אחיך, פתח לנו"; אך הוא שמע ושתק. כסבור הייתי שהוא עתיד לפתוח ועל כן המתנתי כמחצית השעה, אבל אחרי שלא ראינו ממנו כלום, דפקתי פעם שניה ושלישית, והוא עשה עצמו כאילו לא שמע וקרא: „מי זה בפתח ומי יקרא אותי בליל שבת?" אמר חברנו הדלול: „לו באתם אל קבילים, היו מקבלים את פניכם בשמחה". אז חרה לי מאד, כי לא על עצמי יראתי מפני הבדוים אלא על מורי יוסף, והכיתי על הדלת בחזקה. במקום תשובה בא בעל הבית ואיים עלי בנשקו. ובשעה שפתח את הדלת ובא לקראתנו שמתי את רגלי להכנס אל הבית, אך הוא תפש ידי ומשך אותי אל מחוץ לפתח וישב[13]. קצפתי ואמרתי

13 חבשוש בקש להכנס אל הבית בעל כרחו של בעל הבית. כי לפי חוקי המדבר לא יוכל בעל הבית לגרש אדם אשר בא בצל קורתו.

לו בלשון עברית[14]: „הוי רשע! אחיך באו ממרחקים [158] לבקרך ולשאל בשלומך ולדעת מצבך, ולא די שלא מהרת לקדם פנינו ולהביאנו תחת צל קורת ביתך, אלא שאתה מבקש לשבת חוצה! ולו לא היה ליל שבת קודש, היינו מפרישים אותך מקהל הגולה, אני בכח בית דין צנעא, והחכם בכח רבני ירושלם, אשר עיני כל ישראל נשואות לשם". כאשר שמע איומי נעשה רך כקנה ואמר: „אנא מרי, אנו מפחדים מן הגוים שאין נותנים לנו להכניס אצלנו אורחים". אמרתי לו: „שקר בפיך. הנה הגוים יכניסו אורחים ויאכילום וישקום ויסוכום, אבל אתה חס ושלום אינך מזרע ישראל". אחרי זה אמר לנו: „ברוך הבא ושלום לאורח". קודם שנכנסנו אל הבית אמרתי לו: „עשה עמנו טובה, בקש את הקבילים מכריך לשלם לבדוי הזה שהביאנו הלום חצי ריאל, ובמוצאי שבת אשיבנו לך, אל תירא, כי יש עמדי". הבדוי הדלול, מיד אחר שקבל את שלו, חזר לדרכו; ואנחנו נכנסנו אל בית מרי מטרוד, והוא העלנו אל חדר האורחים[15] הריק מכל דבר. אמרתי לו: אנו צריכים „לקדש" לכבוד שבת — ולשון לקדש פרושו אצלם הרחיצה במים לכבוד שבת. — [159] מיד הוציאנו מחדר האורחים אל החצר שבפנים ביתו ורחצנו ידינו ורגלינו ופנינו, וחזרנו להתפלל תפלת השבת. אחרי שהשלמנו מה שהיינו חייבים באותה שעה קשה של עיפות ורעב ופחד, הגישו לנו שתי לביבות של דורא, קטנות כאזני עכבר, וגם חצי תרנגולת, אך ממצות הקהוה (הקפה) לאורח חשבו עצמם פטורים מחמת השבת. ישבנו לשוח עם מרי מטרוד ויהודי שני[16] שהיה יושב אצלו נטוי

14 עברית — כדי שלא יבין הגוי הדיוט שעמד אתם והשתבח במדת הכנסת האורחים של הבדוים לעומת התנהגותו של המרי היהודי. בשורות הבאות שמתי במרכאות את המלים שהן עבריות במקור.

15 בער': כַּלָּוָתה.

16 הליוי, במקום הנ"ל, עמ' 479, אומר שהגיע בקצה ואדי נג'ראן אל שני אחים יהודים חייטים.

וכפוף על אשת מרי מטרוד שהיתה שוכבת פרקדן בכל ארכה וראשה סמוך על ידה הימנית, ועוד היתה מרבה שיחה עמהם[17]! יגעתי ממסבה דלה זו ואמרתי למטרוד: „עיפים אנו מן הנסיעה וחפצים לישון. מחר יש זמן להאריך בשיחות". אמר: „כנים דבריך. וגם רצוני שנקום בלילה ונלך אל מרי מעיץ להתפלל אצלו". שמחתי והודיתי לו, אך משנתן לנו מקום ללון התקבצו הפשפשים מכל חדרי הבית לקדם את פנינו, כי לכאורה ידעו שמחר אנו יוצאים למקום אחר לתפלה ועל כן אין להם סעודה טובה אצלנו אלא בלילה הזה[18]. ואולם אני [160] לא נצטערתי עליהם ולא על חוסר השנה ועל העיפות, מאחר שעמדנו להגיע מחר אל בית כנסת אחינו יהודי נג'ראן. ובכן שהיתי במערכה עם הפשפשים רוב הלילה עד שאמרתי בלבי: רק התפלה תצילני מידם. קמתי וקראתי את מטרוד: „קום נלך להתפלל, כבר עלה השחר". אך הוא אמר: „עדיין לא קרא התרנגול, חזור לישון". שבתי ליסורי ואמנם היה לפשפשים משתה גדול באותו לילה. ואך גברה עלי השנה והנה מטרוד נגע בי באצבעו ואמר: „עת לקום, כבר האיר הבקר". עתה לא היתה עוד התנצלות לישון. קמנו ורחצנו ידינו ופנינו, וכבר אנו בדרך, מתחילת אור הבוקר ועד זריחת השמש ועד חום היום. גדל החום ועדיין אנו עוברים בואדי נג'ראן בין עצי תמרים ומעט בתים. אמרתי למטרוד: האינך רואה במדת החום שאנו כבר הלכנו כמה תחומים של תחום שבת. אמר: „אל תדאג, מרי, כבר ערבתי — כלומר עשיתי

17 אצל היהודים העירוניים מסבות האנשים והנשים נפרדות יותר. מכאן תמיהת המחבר על התנהגות הנג'ראנית. ב-B.S.G.P. 1873 עמ' 597, יוסף הלוי מציין כי גבירות יהודיות באל-ג'וף מדברות עברית ומשתתפות בשיחות על עסקי הדת.

18 הפשפשים אצל הלוי. הצד השוה שבהם שחתיירים המיוגעים והמעונים ממסע מדבר ממושך לא מצאו מנוח בבית מרי מטרוד.

ערוב תחומים". — אמרתי לו: „יפה עשית, אך נמהר שנגיע לפני שעת הסעודה". ואני לא אמרתי לו מה שאמרתי ברצינות אלא כדי לעוררו לשיחה. אבל מורי יוסף [161] היה לפי הרוב כאילו לא ראה ולא שמע. על כל פנים אם לא רשם את הדברים במחברתו רשמם על לוח לבו.

קבלת פנים מהודרת. — שבת בואדי נג'ראן

עברנו בתוך גני תמרים, ולא ראינו את השמש מרוב עצים ומפני שעלי התמרים היו נוגעים זה בזה. בסוף גן תמרים אחד ראינו חמשה או ששה בתים ומתחתם ארבע או חמש בנות ממתיקות סוד יחדיו. ואני לא ידעתי שמקצתן היו מאחינו ב"י, כי מלבוש היהודיות והקביליות אחד הוא במקומות האלה. ואולם אחרי שהן הכירו בנו וברחו מתוך חברותיהן ונכנסו אל אחד הבתים, ושוב הציצו עלינו מלמעלה, מחלונות הבית — ידעתי שזה בית יהודי ושהן בנות ישראל[19].

מרי מטרוד הכניסנו אל הבית הזה, והנה בפתח החדר הגדול, מופנית כלפי חוץ, ישבה נערה שעטתה את ראשה בסודר, כאלו היתה מוכה במקל הביישנות[20]. ובתוך החדר ישבה אשה זקנה כמו עצובה, ובירכתי החדר איש שיבה בא בימים. כאשר נכנסנו קמו שניהם, הזקן והזקנה, וברכונו ונתנו לנו שלום. כאשר ראיתי זאת חשבתי שזה בית הכנסת ושהקהל יצאו אחרי התפלה ועתידים לשוב לקריאת התורה כמנהג, ושהנערה חפוית הראש [162] באה לשמוע את התפלה.

התחלנו באמירת התקון, ואחרי שסיימנו את כל תפלת השחרית, הגישה לנו הזקנה קדרה של אבן הנקראת מדהלה —

19 לכאורה, צניעות הנערות שברחו מפני הגברים היהודים שהתקרבו אליהן אל תוך הבית לימדה את המחבר שבנות ישראל היו אלה.

20 על דרך המשל הערבי „אלמראה מצרובה בעוד אלחיא" האשה מוכה במקל הביישנות.

ועושים אותה בעיר צעדה — ובה החמין של שבת שקוראים אותם כבאנה[21]. האשה הוציאה את הכבאנה מקדרת האבן אל כלי של חרס, פתחה בה שקע ושפכה לתוכו חמאה מבושלת. כלנו התקבצנו לארוחת בוקר זו, הזקנים, הבנות, הנערה חפוית הראש, מטרוד, ואני, ומורי. האוכל טעם לי ביותר, עד שאמרתי בלבי שאחרי שובי לצנעא אצוה לבני ביתי להכין את החמין של שבת בכלי מדהלה באופן זה[22]. אחרי הארוחה הגישו את הקפה וגם נתנו לנו תמרים. וקראנו את הסדר (סדר השבוע) וסיימנו שאר התפלה ולמדנו חלק גדול בספר ,מנורת המאור', כמנהג יהודי תימן.

אחרי ששוחחנו עוד קצת, בקש מרי מטרוד לשוב אל ביתו ולקחתנו עמו. אבל אני חפצתי לשבת אצל מרי מעיץ — כי שם מעיץ (תמורה טובה) יש בו סימן ברכה, ושם מטרוד (הנטרד) סימן קללה. אמר מרי מעיץ: „לא, כי הם אורחי היום". אמר מטרוד: „לא, כבר הם אורחי מאתמול וחרפה עלי לעזוב אותם". ואף לקח בידינו כאלו רצה באמת להחזירנו אל ביתו הרחוק והריק. מיד קם הזקן [163] מפנתו ועמד בתוך פתח החדר וקרא: „כלכם אורחי. איש אל יצא מעמי". אז הרבה מטרוד לאמר דברי התנצלות בפנינו, עד אשר הניח אותנו אצל הזקן בעל הבית ונתן לנו שלום והלך לו. ואני הבינותי מה התפלה הזאת בבית הכנסת של אחינו ב"י בואדי נג'ראן— אשר לא ראיתי, יגמלהו ה' טובה בעולם הזה[23]!

21 כַּבַּאנַה מעין בצק חם שטומנים אותו לשבת. הקורא יזכור נא ש„חמין" אין פרושו מעיקרא — כבשמוש לשוננו — משקה חם, אלא מאכל חם טמון לשבת.

22 המַדַלַה עשויה מחומר הנקרא חַרַץ, ויש לה מראה של כלי מזוגג ואינה נוחה לחלחול הנוזלים כדרך כלי חרס. היא מחזיקה היטב את הטעם ומשום כך היא מתאימה ביותר לטמינת מאכלים מע"ש לשבת.

מענין שחבשוש מספר כאן על המדהלה כחדוש. ואולם כיום היא משומשת חרבה בצנעא — אף כי עושים אותה בצַעַרַה הרחוקה — ויש שמביאים אותה לכאן בזמן עליתם לארץ. עיין בספרי Jemenica מס' 273.

23 כדרך הרשעים המקבלים שכרם בעולם הזה. מטרוד בקש את חלוי

על המצבים החברותיים והכלכליים בואדי נג'ראן

חזרתי לשיחתי עם מרי מעיץ על מצבו ומצבי ארצו. אמר הזקן: כל היהודים בנג'ראן הם ר ב ע א ן[24], כלומר בני חסות, אצל הקבילים ואין להם קנין בית או אדמה[25] בואדי נג'ראן וגם לא לזולתם ואפילו הקבילים שאינם מבני המקום, ואפילו השריפים (זרע מחמד) של ה ג'וף הבאים כל שנה לעונת האסיף, אין להם קנין בואדי הזה[26] אלא יש להם מקומות ידועים שיגורו בהם בזמן האסיף של גני התמרים, ואחר ישובו אל ביתם[27].

היהודים יושבים כאן מאז ומעולם, אך בתיהם הם קנין הקבילים אדוני המקום, אבל אינם משלמים שכר דירה, כי הקבילים האלה, שבט י א ם, אינם מכבידים על בני חסותם, אלא עומדים

וחבשוש לכבת עמו באמתלא שיביאם אל מקום תפלה בצבור, אך למעשה לא היתה כונתו אלא להפטר מאורחיו. אין בית כנסת בואדי נג'ראן, כי היהודים גרים מפוזרים בין הגויים כמו בנאות המדבר של כַּב.

המקום שהגיעו אליו ראשונה בואדי נג'ראן נקרא אצל הלוי „מכלאף", והשני שבאו אליו למחרתו, בשבת, רִנְ'לֶה. בזה מסתיים תאור הנסיעה שבכתב־עת B.S.G.P., ומכאן ואילך אין בידינו מאת הלוי אלא הרשימות הדלות מאד ב־JA.

24 רבעאן — חבשוש מבאר: מעני רַבִּיע ג'וִיר. אך המלה מצויה בלשון התימנית.

25 בנוגע לארץ אל ג'וף הלוי מספר שאשת יהודי עשוק רשאית לקבל את העושק מעל גג ביתה כאות נפשה, כי הבית, אף כי היהודי בנאו בעצם ידיו, הוא רכוש אדוניו, ועל כן אסור לאיש זר להכנס אליו בלי נטילת רשות. B.S.G.P. 1873, עמ' 595. אם כן אפוא, אסור קנין קרקע לזר משותף לאל'ג'וף ולואדי נג'ראן.

26 המצב החברותי כאן דומה בנדון זה לשל ישראל בזמן השופטים: אדם השייך לאותו עם אבל לשבט אחר הוא „גר" (שופטים י"ז, ז', י"ט, א').

27 המנהג הזה של „כריף" („וְיִתְרָפוּ"), כלומר שאנשים יוצאים מביתם הקבוע ומתישבים יחד עם משפחותיהם בגני עצי הפרי במשך חדשי הבשול, אינו מוגבל לואדי נג'ראן דוקא. גם יהודים בערי מרכז תימן, אם יש להם „מאל". אחוזת קרקע, יוצאים לכַּרְיף עם משפחותיהם. וסימן לדבר „נצא השדה נ ל י נ ה ב כ פ ר י ם" (שה"ש, ז', י"ב), אף כי שם מדובר על פ ר י ח ת הגפן.

להם יותר משאר הקבילים[28]. ואם יש הכרח למכור (את הבית?) יקנהו קרוב של המוכר.

ואני לא ראיתי כפוריות [164] ואדי נג'ראן בשום מקום. וסבת הדבר היא שמי התהום מתוקים ביותר, והם קרובים אל פני האדמה כמו שתים עשרה אמות יד[29] ונשאבים בבארות. אורך הואדי הוא דרך יומים ורחבו חצי יום, ורבו צל מעצי התמרים, ועץ אחד מביא בין 5—6 ו15—16 אשכלות תמרים, והאשכול נותן מחצי קדח ועד קדח לפי מדת צנעא[30]. גם תאנים וענבים מצויים בואדי, אך מחמת מעוט תרבותם של האנשים הם קוטפים אותם קודם שיבשלו. לפי הרוב הם זורעים חטה, והיא כל כך טובה שיש שיוצא ממנה שמן בשעה שלשים אותה.

עוד מרי מעיץ ואני משיחים, והזקנה קראה ממקומה לבנותיה: „קרבו סעודת היום, האורחים רעבים!" מיד עשו הבנות כדבריה, וגם אנחנו לא היינו סרבנים. הזקנה לקחה נאד מלא — כאילו — חמאה מבושלה ויצקה אותו אל תוך ההריס (דיסת חטים טמונה למאכל שבת) ובו בשר. אמרתי: „מה המעשה הזה, האינכם יודעים איסור בשר בחלב?" אמרו: „חס וחלילה, אין זה אלא שומן[31], אינו לא חמאה ולא חלב"; ואני לא הכרתי את ריחו ואת טעמו, כי היה טוב ביותר. ואחר הסעודה נתנו לנו עוד תמרים.

28 וכן אומר הלוי ב־ JA עמ' 38 „אין שום מקום בארץ ערב שבו יהגה היהודי מיחם של כבוד וחרות כמו בואדי נג'ראן".

29 כמו ששה יארדים אנגליים.

30 קדח=2 פחי נפט. ע"ל.

31 בער': ודך ויסמוה הא ל.

פרק ט

מעשה בנערה שנכשלה ועמדה ליהרג על פי משפט יהודי נג'ראן

א. חבשוש מתחפש כיודע מחשבות ומתבונן במזלות

בשעת שיחתנו ראיתי שאין להם חשק לדבר, והם כמי שלבו נמצא במקום אחר. התאמצתי לתבל את הסעודה ולמשוך את לבם בדברים נחמדים, ולא [165] הועלתי כלום. אפילו הזקנה הפכה פניה ושלחה מבטה מבעד לחלון והתבוננה בעצי התמר שידעה אותם כל ימי חייה. והנערה שישבה מחוץ לפתח החדר שהיתה משגיחה ומציצה כל זמן שהשמעתי את דברי הבטלים[1], חזרה לשבת חפוית ראש כמקודם. וגם מרי מ ע י ן התקשה מאד להשיב תשובות לדברי. אז הבינותי שיש להם צער בענין גדול, וגמרתי בלבי להוציא מהם סודם בערמה. הפסקתי את השיחה, שתקתי ושמתי ידי על פני ועצמתי עיני ולחשתי דברים ביני לבין עצמי: אחר קמתי אל החלון אשר הזקנה יושבת אצלו והוצאתי ראשי מן החלון להתבונן באויר השמים. ושבתי לעשות כן פעמים, וכאלו אני מחשב המזלות, ורטנתי מלים עד שגנבתי דעתם במעשה התעתועים ואחיזת העינים —

ואמנם אין תושבי מזרח תימן מרבים כל כך להאמין בדברים

1 בער': יהדהא תסחוק ותתשקר מא דמת אכ'ג'ג' באלכלאם.

האלה כמו יושבי המערב, כי בזמננו זה אין נמצאים שם מתימרים להיות חכמי הדת (המוסלמית). אבל במקום שיש הרבה פקיהים (חכמי הדת המוסלמית), מפורסמות הן האמונות האלה, ביחוד בתהאמה של זביד ואלחדידה, כי בקרבתן נמצאת (העיר) בית אלפקיה ואלמראועה. ואמנם הדת אוסרת את זאת![2]

— ואני, אחרי שהטבילני [166] מורי יוסף, יאריך ה' ימיו, במקוה המחשבה, ברוך ה', בקשתי סליחה מאת ה' על שגנבתי דעת האנשים האלה כדי להוציא מהם סודם.

וכך היה המעשה:

ב. הסוד מתגלה. — חבשוש מתערב להציל את הנערה ממות

אחרי שראתה הזקנה את מעשי תעתועי ושאלתני עליהם אמרתי: „אני אדם המבין לחשב את המזלות ולדעת את הנעלם. וכבר מצאתי שמזלכם רע מאד ואתם בצרה גדולה, אך אל תיראו, היום שבת ואין לעשות פעלה ביום זה, ואף אתם אל תעצבו, כי קדוש היום לה'. וכאשר נצא מן השבת נראה למצוא תקנה". אז קרבה הזקנה אלי כשהיא בוכה, וגם הנערה הושיטה את פניה כשהם מגולים אל חלל החדר, לשמוע מה שידובר.

אמרה האם: „איך תאמר שלא נירא ולא נעצב, ואנחנו בצרה הגדולה הזאת שאין כמוה[3], וכבר היה כמעשה הזה עם בת אחי אבי, ועם בת אחות אם אמי, ועם בת בן אחי אבי, ולא היתה להן תקנה

2 כונת המחבר היא כנראה שאע"פ שדת ישמעא? אוסרת עניני ההשבעות והכשופים, הרי הם מצויים דוקא באותם מקומות שמרובים בהם חכמי אותה דת.

3 אל נא יתמה הקורא שהזקנה אומרת שאין כמו הצרה הזאת, ותיכף מזכירה שלשה מקרים אחרים של אותה צרה. כך לשון בני אדם, וגם התורה דברה כן (שמות י', י"ד, יואל ב', ב'). ואולם הצרה המיוחדת באותו בית היתה, לפי דעתם, שלא נמצא בכפר גבר מקרובי הנערה שיכול היה להמיתה ולקברה בלאט.

אלא המות והקבורה, וכך משפטנו. אבל האיש הזה, בעלי, זקן ואינו יכול לשחטה ולקברה לבדו, וכבר שלחנו אל צעדה אל קרובינו שיבואו לעזור לנו בשחיטתה למען נשקוט מן הבושה והחרפה הזאת אשר אנחנו נתונים בה".

אני כאשר שמעתי סודם מפיה, נזדעזע לבי מאכזריות המשפט שהם נוהגים בו לפי דבריה, ואמרתי להם: „אכן אין זאת [167] כי אם שלחני האלהים מביתי מצנעא למען אצילנה בהוציאי את העובר מקרבה, ולא יודע הדבר, ואתם אל תעצבו ואל תדאגו, כי בעזרת ה' אנקה אותה מזה בחכמתי".

הנערה, כיון ששמעה הדברים האלה יוצאים מפי, קפצה ממקומה ונפלה לרגלי כשהיא מתיפחת ולפתה ברכי[4] ואמרה בדמע: „אני חוסה בך, מרי! אמנם חטאתי ונתחייבתי בנפשי הדין הזה, אבל אתה החייני, ולא, המיתני, מרי, ולא אשב עוד עד אשר יבואו בני דודי ואיני יודעת מה יעשו בי. אני בצל ה' ובצלך, מרי, אל תראה ברעתי, חייב אתה להתאמץ בכל מאדך עבור מי שחוסה בה' ובך!" כאשר ראיתיה מתפתלת בין רגלי ובוכה על נפשה במר לבה, נכמרו רחמי, וגם לו היה לבי קשה כאבן, היה נמס כשעוה ביום ההוא. מיד הרמותיה ואמרתי לה: „אל תיראי, אחותי, ואל תעצבי, אם ירצה ה' אנקה אותך מן הדבר הזה".

ג. הושטת גרזן — שלא לשם הרג

כאשר שקטו רוחותיהם בדברי, אמרה האם לבתה הקטנה: קומי ותני למרי את המעקרה — והוא גרזן קטן. — אחותה הגדולה, הנערה מרת הנפש, לקחתו מידה ומסרתו לי. לקחתיו מידה והרהרתי מה אעשה בו, הלא כבר השלמתי ביניהם ואין עוד צרך לא בגרזן

4 בער': ארוסת מן מכאנהא ואעתקרת קראמי והי תנשק רכבי.

ולא בחרב. [168] אחרי שמדדתי את הגרזן בידי לרחבו ולארכו, לחדו וללטושו, הנחתיו, משתאה מה מבוקשם בו. אך האם אמרה לי: קחנו והך באצטבא שלשמאלך. לקחתי הגרזן ופניתי אל האצטבא והיא נראתה לי מאבן מחמת קשיה. תמהתי מה ענין הכאה זו באצטבא של אבן בשבת, הלא יודעים הם את איסור השבת. אז לקחה הנערה את הגרזן והכתה באצטבא עד אשר נבקעה והנה היא — תמרים בתוך עור[5], וזה היה המין המשובח שבתמרים וקוראים לו ר ט ב[6] והעור נתיבש עליו עד שנעשה קשה כאבן. אמרה האם: „קחו לכם מזה אשר לא תמצאו כמותו במקום אחר". אז ידעתי שלבם בוטח בי וששכך עצבונם, והנערה לא ישבה עוד מחוץ לפתח!

ד. ספור הנערה

שאלתי את הנערה במעמד בני משפחתה: „ס ע י ד ה, איך יכול השטן לפתותך, ואת בת מרי מעיץ, ואמך אומרת שהיא מצעדה מבית פ י נ ח ס ה כ ה ן, ושרשם מצנעא, וגם את אשה שאיננה חסרת שכל". אמרה הנערה: „שמע ואני אספר לך מה היה עמדי. מנהג אצל היהודים בארץ נג'ראן שאם יחלה אחד מהם או יפול בצרה אחרת, מצוה על היהודים בכל הכפרים לבוא ולבקרו עד אשר יקום מחליו או ימות. אם יקום מחליו, הרי זה [169] המקווה, ואם ימות, ישלחו המבקרים היושבים אצלו אל מיודעיו בכל מקום בשביל שיבואו לעשות עמו חסד של אמת.

ובחודש כך וכך אמר לה אביה[7] לבוא עמו לבקר חולה פלוני.

5 בער': תמר מחשי פי ג'ד.

6 רטב: מעיקרא תמרים טריים, לחים (וכן בלשון המשנה: גלעינה של ר ט ב, עוקצין ב', ב'). פרוש השם כנראה שגודרים אותם סמוך לבשולם ומיבשים אותם מיד.

7 אופי מאד לספור התימני שהוא עובר לעתים קרובות מן הדבור הישיר אל הדבור העקיף.

לקחו עמם צרכיהם, קמח וחמאה מבושלת, והלכו אל בית החולה וישבו שם כחמשה ימים, עד אשר באו יהודים אחרים אצל החולה. אז אמר לה אביה שהוא ישוב אל ביתו והיא תשב עמהם לעזור לאשת החולה ולשרת את האורחים. וכן היה. הוא נסע לו, והיא נשארה שם לשרת את הבאים. ואחרי יומים הגיעו ששה מבקרים בחורים — והיא קראה לי בשמותיהם — ובלילה ההוא ישבו לצחק אחרי ארוחת הערב עד שבקשו לישון. לבסוף יצאו פלוני ופלוני מן החדר הגדול לישון, אבל פלוני, אחד מהם, קרב אליה בשעה שישנה בצד אשת החולה. והיא הניחה לו — ואף הוא לא היה שומע לה, ומאותו המעשה באה הצרה[8]. והיא אמרה בלבה שלא יצא מן הפעם הזאת דבר. כל זה קרה מפני שהתביישה מחבריו פן ישמעו ממנה קול.

כך ספור הנערה.

ה. מעשה בתוך מעשה:

כיצד נענש שריף שביקש לפגוע בכבוד אשה יהודיה

כל זה קרה לעיני מורי יוסף. הוא התבונן, אך לא התערב בשום דבר. ואני התברכתי בלבבי שאוכל [170] להסיר את הצרה ולהיטיב בזה גם את מצבנו באופן היותר טוב.

ויותר מבואר ומפורש[9] בשביל הבנת נטיות יושבי הכפרים ורוחם הוא מה שקרה בזמן הזה בשנה שעברה:

מעשה באשה אחת מן א ל ג׳ ו ף מבנות יהודי ח ז ם ה מ ד א ן ושמה ר א ב ע ה. בזמן ההוא, בנסיעתי עם מורי יוסף הלוי, הכרתיה

8 בער׳: פתרכתה ולם יסמע להא פכאן מנהא. — הלשון קצת קטועה. יזכור נא המעיין שאין הכתב הדקדוקי שבערבית ספרותית בנוגע למלת „לם״ נוהג בסגנון המחבר.

9 בער׳: ואזיד פי אלבסט ואלבזד.

והיא נערה בת חמש שנים, הולכת עירום מחמת עניות משפחתה זולתי חתיכת העור לכסוי מבושיה. ועוד עשה לה אביה סאלם ן' סלימאן שמירה שגלח את ראשה וגדל לה סימנים (פאות) כמו לבנים זכרים. וכאשר שאלתי: „למה לה שתי הפאות האלה?" אמרו לי: „למען תחיה". ואכן חיתה וגדלה ונישאה ואף מרדה בבעלה ונתפרסמה ביפיה בכל מקום. ושמע בפרסום יפיה אחד מן השריפים של אלג'וף ובא אל ביתה על סוסתו, ואחרי שפתחה לו, קשר את הסוסה אצל פתח הבית ונכנס. היא נתנה לו שלום וקידמה את פניו בברכות כדרכם והגישה לו קהוה (קפה) כמנהגם, ועוד בקש ממנה ארוחת צהרים. אמרה האשה: „כמצותך". וכאשר הביאה לו הלחם, החזיק בידה ובקש לאנסה. אמרה האשה: „הסעודה[9א] השריף! חכה מעט עד שאבוא ולא אמנע את עצמי ממך!" השריף חכה והאמין לה. אך היא יצאה ונעלה בפניו את החדר, ויצאה מן הבית וצעקה בקולי קולות: אוי לחרפה, אוי לחרפה, עד אשר נזעקו אנשים [171] על גבי אנשים, ואמרו לה: „היהודיה, למה זה תזעיקי האנשים?" אמרה: „לבעל חסותי אני צריכה". וכאשר הגיע בעל חסותה ואנשים עמו, אמרה: „שמעו השומעים! הנה הקבילים אשר באלג'וף, השריפים והערבים (הבדוים), הולכים על פי חק ומשפט מאז עומדת ארצם, והיהודים היושבים ביניהם נוהגים לפי חק ומשפט מאז היותם בארץ בתוך הקבילים. והיום בא אל ביתי פתאם אדם אחד וקידמתי את פניו בברכה כמנהגנו, אבל הוא תבע אותי לדבר עברה. ועתה, אם נתבטל החק אשר בין הקבילים והיהודים והיהודים והקבילים, אמרו לנו, ואנו נדע אם להימין או להשמאיל, ולא, דעו אתם אם לא רע המעשה הזה אשר שמעתם". דבריה הניעו לבות כל העומדים שם עד ששאלוה: „ומי הוא זה אשר בקש

9א בער': אלעון. ואפשר שכאן הכונה למלת הקריאה „אלעון", שפרושה בערב: יעזרך ה'!

לפגוע בך?" אמרה: „הנה הוא בביתי, כי נעלתי בפניו, והנה פה סוסתו". מיד התנפלו על הסוסה ועקרוה. אחר נכנסו אל הבית והוציאוהו ועשו באיש מעשה מעט, כי לא יכלו להרגו מחמת חשיבות משפחתו, אבל פרסמו ברבים שמי שיפגע בה עוד יהרגוהו כאשר יהרגו הנחש.

זה מה שקרה בחזם המדאן בארץ אלג'וף.

ו. חבשוש לומד מיוסף הלוי יחס חדש לקדושת חיי העובר

נשוב אל בית מרי מעיץ בואדי נג'ראן. במנחת יום השבת הנ"ל, [172] אחרי שכבדונו ביותר, כיאות לגבי אנשים נכרים, יצאנו, מורי יוסף ואני, לשוח בתוך גני התמרים. שאלני מורי על מה שראה נופל בין אנשי הבית וביני, כי לא הבין את דבורנו. ספרתי לו שאהיה לעזר לאנשים העצבים האלה, וגם שיש לי בקיאות ברפואות להשקות את הנערה או להקטיר עשן בשמים למען תפיל את העובר. אמר מורי: „דבריך תמוהים. מי היה הרב שלימדך את החכמות האלה?" אמרתי: „לא היה לי רב, אבל למדתי מפיות האנשים ומן הספרים". אמר: „ומאין תקח את הרפואות, ואנו כאן בקצה הישוב, ואינך בעיר שתוכל לקחת צרכיך מן השוק?" אמרתי: „יש לי ידיעה בעצים ושיחים ידועים ובמימות החריפים, ואשתמש באלה תמורת הרפואות המצויות". ועוד הוסיף מורי להוציא ממני דברים, כדי לעשות אותי לצחוק אחרי כן, ואני הייתי הולך ומספר לו לפי תומי ומתפאר בידיעותי אלה.

פתאום אמר: „אכן, לו ידעתי שאתה מאנשי החכמה, לא לקחתיך עמי בדרכי", והתחיל לקללני ולחרפני עד שנדהמתי ונשתוממתי כי לא שמעתי מפיו כדברים האלה מיום שידעתיו. אמרתי בלבי: רבונו של עולם, עשני מן הסבלנים. ועוד הוסיף מורי: „אני אפרסם את הדבר הזה בצנעא ובירושלים עיר הקדש, ובכל עיר ועיר

שיהודים יושבים בה". אמרתי בקול שפל וחלש, שלא כדרכי: „אנא אדוני, אור עיני, הבינני למה זה יחרה אפך, ואני ידעתי כי נקי אני מחטא ואין כונתי אלא לטובה". אמר: „איך תאמר נקי אנכי, ומנין תדע שמעשיך לטובה, ואתה הורג נפש ושופך דם נקי". אמרתי: „חלילה לך לשית עלי חטא חנם, את מי הרגתי, ודם מי הייתי הולך לשפוך, אלא אם כן קדם ובקש להרגני?" אמר: „האינך מודה שזאת שפיכת דמים להרוג עובר במעי אמו?" אמרתי לו: „מורי, לו שמעתי כדבר הזה מפי אחר, אמרתי משוגע הוא, אבל אתה — האינך יודע דבר ממה שקרה היום לפני עיניך?" וספרתי לו את כל המעשה מאלף ועד תו, וגם ספרתי לו מה שאמרה הזקנה על הנשים [174] שנהרגו.

ואני לפי קוצר השכלתי עד הזמן ההוא ולפי שגדלתי בין הערבים לא שמתי לב לחיי העובר במעי אמו, כי אפילו הפחותים שבאנשים בצנעא יש להם פחד ובושה מפני הדברים האלה, ואני הצטערתי על הנערה שבקשה את חסותנו, ואיש לא יתנו לבו להרע לה, כי מצבה היה טוב ויפיה רב.

כאשר שמע מורי ממני את קורותיהם ודבריהם, שככה חמתו מעלי, וחזר והרבה דברים בכעס גדול על אנשי המשפחה ההיא וקללם וביישם ואמר: „איך יש להם חקים כאלה שאין כדוגמתם בכל העולם כלו ואפילו עובדי כוכבים ומזלות אין דנים כך, להרוג אם על בתה. איך יכולים יהודים לדון כדין הזה! באלהים, אם לא יחזרו בהם ממשפטיהם הרעים, אפרסם את קלונם בכל מקום ומקום שיהודים יושבים שם". כאשר התבוננתי בדבריו, נתברר לי שאתו הצדק ואנו בדרך הטעות, ואמרתי לו: „אמת בפיך, אבל הזקנה אומרת: איך יכולה היא לגדל ילד ממזר בביתה, והיא ממשפחה רמה, ומה יאמרו האנשים אשר יראו אותו אצלם?" שוב עלתה חמת מורי ויאמר: „התורה אינה קוראת לזה ממזר, אבל קוראת לו

כשר, וכן הוא לפי דברי חכמים. [175] ומי שאינו מודה בדברי החכמים ז"ל אינו מכלל ישראל. בוא ונשוב אליהם ואני אומר להם את זה". אני התלמיד, כיון שראיתיו שהוא מתאמץ בריב, קשה עלי הענין ואמרתי לו: „אדוני ויקירי, נכונים דבריך אצל מי שיודע דרך האמת, אבל אם תבוא באיומים על האנשים האלה, ניגע את בשרנו חנם ולא נוסיף להם אלא צער. הבה נכלכל דברינו בחכמה ונבקש להם עצה". אך מורי אמר: „איני יכול לסבול את זה, ואין בושה בדין".

כאשר שבנו, כבר החשיך הלילה את רוחם בזעפו, וחזרו עליהם ענני העצב. הרהרתי בלבי לבקש להם תקנה ותקפני יגון מיגונם.

ז. חבשוש יודע עצה: הוא ישא לו את הנערה לאשה. —
הלוי מבטל את מחשבתו בשצף קצף

למחרתו, כאשר ישבתי עם האם הזקנה ונחמתיה בדברים — וכבר היינו כמו בני משפחה אחת — אמרתי לה: „אמי, דברי החכם אמת הם, ואל תעצבי כל כך, האל יראה לכם דרך". השיבה הזקנה: „נוח לי שה' יראה לי את הדרך לקבר, קודם שתלד בתי ממזר". אמרתי לה: „אם זה פחדך, אל תדאגי, אני אחראי לה". אמרה הזקנה: „איך תהיה אחראי לה, ואתה נכרי עובר אורח, ולא תשאנה לאשה אם הוא (הילד) יהיה אצלי. דבריך לא יתכנו". אמרתי לה: „ובכל זאת! אם תרצו, [176] אשלח את סעידה בתכם אל ארץ אלג'וף אל מכרים לי ואשאנה שם לאשה כדת וכדין, כי כאן אין בשעה זו מי שיערוך קדושין". אמרה: „יראה אני שמא תרע לבתי ותעזבנה לנפשה כשהיא רחוקה ממני וממשפחתה". אמרתי: „חלילה לי מאלהים. אינני בריה קלה, אבל ירא אני את האלהים מאד". וכאשר הסכמנו על זה שמחו, וסעידה לקחה ידי, ושמה אותה בין עיניה, ואמרה: „אני אמתך, באשר הצלתני מן החרפה ומן המות". אמרתי לה: „בעזרת ה'."

אבל מורי יוסף שאלני: „מה קרה שוב עד שאני רואה שיגונם הלך וקרבה ישועתם?" ספרתי לו שהסכמנו כך וכך, אם ירצה ה'. שאל מורי: „מה יאמרו מכריך ובני משפחתך בבואך אל צנעא עם הנערה הזאת, הישבחוך או יבזוך?" אמרתי: „ישבחוני, ויאמרו הביא אוצר אל ביתו, נערה מן המזרח, כי נשי המזרח מפורסמות בכל קצוי תימן ביפין". אמר: „אמנם כן, רואה אני שנפתית לעוצם יפיה". והתחיל לשבחה מקדקוד ראשה ועד אצבעות רגליה. אמרתי לו: „אדוני, לא נפתיתי, אבל אני מתכון לעשות מצוה בדבר הזה, ואני מתפאר מאד במעשה הטוב הזה". אז השיב לי מורי בקצף: [177] „האינך זוכר שיצאת מביתך למען תפיק רצון מאת ה' בלכתך עמי, ועכשיו אתה רוצה להכניס אותי אל ענינים אחרים. ואפילו אם תעזוב את הנערה באלג'וף או במקום אחר עד אשר סיימנו את נסיעתנו, ואחר כך תבוא אל צנעא אל ביתך עם אשה צרה, מה יאמרו משפחתך ואחיך ואשתך וילדיך. האין הדבר הזה בושה וחרפה להם עד שתצטרך להפרד בעבורו אפילו מילדיך? ומשפחתך יאמרו: כל זה בסבת חכם יוסף הלוי. ואם לא תחזור בך מן המעשה הזה שאתה חושבו לטוב ובאמת הוא רע, אף אני לא אחשוך לגנות אתכם, אנשי תימן, בספרי אשר אכתוב, שאתם לוקחים נשים על נשיכם ואינכם דואגים לחטא ולצרות הצומחים מזה, לכם ולילדיכם!"

הוי, כמה בזיונות וקללות שמעתי ממנו עד שהתביישתי מאד בדבר הזה, ואמרתי לו: „עתה ידעתי שהאמת אתך, ועצתך נאמנה, אבל עשה עמי טובה ואל תגלה את הדברים האלה, פן אהיה לבוז חנם". ואני גמרתי אמר בלבי להסתלק מן העסק הזה מכל וכל[10].

10 כפי שמזכיר חבשוש להלן עמ' [178, 182], היה בדעת הנוסעים לשוב אל מקום זה בואדי נג'ראן. כונה זו לא יצאה לפועל, ומשום כך אין חבשוש משמיענו עוד מה היה סופה של אותה ריבה.

פרק י

סוף פרשת ואדי נג׳ראן והשיבה אל ארץ אלג׳וף

שוק בואדי נג׳ראן.

א. צורתו וסחורותיו. — דרשן שאין לו שומעים

[178] אחרי חג השבועות יצאנו מבית מרי מעיץ, והיינו בטוחים שעתידים אנו לשוב לשם. ארחנו אצל מרי אחר, אשר היה צורף כסף, ושאיני זוכר עוד את שמו ואת מקומו. הוא כבדנו בדבש תמרים שלא ידעתיו מימי. קרוב משם היה שוק אחד ושמו דחצ׳ה[1], והלכתי לשם לראות באנשים, בסחורתם ובמשאם ובמתנם. כשאר שוקי השדה לא היו שם בתים ולא דוכנות. וסחורתם היתה הכותנה הצבועה בניל (אינדיגו) והבלתי צבועה, המין הסואחלי או החצ׳רמותי, ואולם שאר בדים ואריגים לא היו נמצאים שם. זאת היא כל הסחורה שבאה מחוץ לארצם, ואילו הדגן והתמרים והבהמות כלם מגידולי ארצם, ורק לעתים רחוקות ידרשו שאר סחורות מחוץ לארצם. המלח בא מצ׳אפר קרוב למארב והם משיגים אותו מצנעא וסביבותיה.

בשעה שהתבוננתי באנשים, ראיתי בקצה השוק פקיה (חכם מוסלמי) ממשפחת מכארמה[2] מטיף מוסר לקבילים שלא יסתכלו

1 נזכר אצל הלוי JA 91 (רק השם. הכתיב שם Tahdâ).
2 הדינסטיה הדתית האסמאעילית השלטת בארץ נג׳ראן.

בנשים הבאות לקחת צרכיהן מן השוק, ולא ראיתי איש מן הקבילים מכבד אותו או שם לב לדבריו. ורק הנשים נתביישו מצריחתו.

ב. מים במחיר. — מלחמה ביום השוק

[179] כחום היום צמאתי ולא ידעתי מנין אשבור צמאוני. פגשתי ביהודי אחד והחזקתי בו ואמרתי לו: „בוא אחי, השקני מים ממקום שתדע, כי אני נכרי". הביאני היהודי אל אשה אחת באמצע השוק שהיו אצלה שני נאדות לתת מים במחיר. הוציא היהודי משקו קומץ תמרים פשוטים והיא השקתני מים. עוד הוציא קומץ תמרים שני, לשתות גם הוא, ואולם אך הגיש המים אל פיו והנה קול ענות מלחמה בשוק. האנשים צעקו צעקה אחת וברחו, והיהודי מרוב בהלה שכח שרצה לשתות וירק את המים מפיו וצעק בקולי קולות: שוק! שוק! וברח ופנה לאחור ואמר לאשר ברח אחריו: האין ביני ובינך (ברית שבועה) ומדוע תרדוף אחרי, והשליך עליו כלי המים אשר בידו והוסיף לברוח. ובעוד רגע לא ראיתי בשוק אפילו אדם אחד. סחורותיהם היו פרושות על השטיחים, רק מחמת הבריחה רמסו אותן. עדיין אני עומד משתומם והנה אנשי השוק חוזרים וכלם קוראים: שוק! שוק! שוק!. אבל עוד לא חזר האחרון אל משטחו, והנה קול הצוחה נשמע שנית והבאים לשוק חזרו לבריחתם. רק אני עמדתי במקומי באמצע השוק, כי ידעתי שלא יפגעו בי בשביל שאני [180] נכרי אצלם. רציתי לחקור לאן ברחו. אך איש אל עבר פניו ברחו. ומאחר ששוק דחצֵה הוא ברחבה בתוך יער תמרים, נכנסו אל בין העצים ולא ראיתי אלא אנשי המלחמה שהסירו את המצנפות מעל ראשם ושילחו שערת ראשם פרע[3] וטיפסו על התמרים הקרובים והם לא היו גבוהים, והתבצרו בהם והיו יורים. אחרי שארכו המהומות

3 כך היה המנהג בארץ ערב עוד לפני האסלאם. וכידוע, מפרשים בדרך זו „בפרוע פרעות בישראל" (שופטים ה', ב').

שעה קלה, ירדו אנשי המלחמה מן העצים ואנשי השוק שבו מבריחתם כשכלם אומרים: שוק! שוק! כלומר השוק אצלם מקום מקלט ואסור לתבוע שם חוב או כופר על פגיעה, ואפילו על רצח אין תובעים ואין משלמים פן תפרוץ קטטה[4]. ומי שמפר את החק הזה, כל הקבילים מתאחדים נגדו.

וכך הם שאר השוקים אצל הקבילים בתימן, אבל לא בערים. וחוץ מן האדם שהשקני מים לא ראיתי יהודי בשוק ההוא עד כמה שאני זוכר. אחר שבתי אל מורי וספרתי לו מה שראו עיני.

קדמוניות הארץ. — תושביה של עכשיו ודתיהם. — הצעה לחבשוש להשאר בארץ ולשאת אשה מבנותיה. אין עתיקות יהודיות ואין ספרים עתיקים

מה שנוגע לקדמוניות: ספרו לנו על מקום אחד והלכתי לשם, אבל לא מצאתיו חשוב כמו החורבות של ארץ אלג׳וף ואין שם אבנים מסותתות[5]. [181] ומכתובות מצאתי רק שתי אבנים. ועל יד החורבה הנ״ל מסגד[6] ועליו כפה, והבדוים אומרים שזה קבר תמוד אחי עאד[7]. ובלי ספק עזר לאחיו לבנות את הארץ והסתפק בזה ולא בנה לעצמו ולחבריו כלום בואדי נג׳ראן, כי הוא סמך על כח חבריו. ועד היום הזה שונים רוב הקבילים של ואדי נג׳ראן משאר הקבילים של מזרח תימן בגודל גופם. ועל כן קרא אותם הקוראן

4 גם זה מנהג קדמון, אלא שבערב העתיקה היו משתמשים בשלום של יום השוק כדי לישר סכסוכים בשל גאולת דם וכיו״ב.

5 גם הלוי מתלונן על מעוט מציאות ארכאולוגיות בואדי נג׳ראן. „הכתובות״ שהביא משם אינן אלא בעלות אותיות מועטות. עי׳ JA 246—244.

6 המחבר כותב מסדג, כנראה כתיב משובש בכונה.

7 האבות האגדיים של שני העמים הערבים הקדמונים עאד ותמוד. חבשוש מתלוצץ כאן על מעוט שרידי הקדמוניות של ואדי נג׳ראן לעומת רבוי המציאות בארץ אלג׳וף (ע״ל [111] בנאת עאד וכו׳). לפי חבשוש, תמוד בעל ואדי נג׳ראן עזר רק לאחיו ולא עשה כלום לעצמו.

,אצחאב אלכדוד[8]. והקבילים מודים שארצם היתה מקודם מקצתה יהודית ומקצתה נוצרית[9]. ועדיין נקראות אחוזות אחדות בשמות של יהודים. והקבילים הולכים עד היום הזה לפי כת שונה משל שאר הקבילים של תימן. ואני ראיתי אצל הקאצי שלהם ושמו ר' לגה[10] כתבי תביעה ומשפטים לפי כת אלדאודי ואלסלימאני (שני הענפים של הכת האסמאעילית)[11] שבאו מברט מן הקאצי אחמד אלכבסי. אינני זוכר עוד מה הערותי בנוגע לתשובה על הדינים הללו[12]; קצורו של דבר, מצאתי חן בעיני ר' לגה והוא ביקש לתת לי בית וגן תמרים ואמר לי לשבת אצלו ולשאת אשה מן היהודים בני חסותו, ואף הציע לי נערה ממשפחת אלג'מל. אבל אני לא הסכמתי עמו. וגם ביקש לארחני שלושה או לכל הפחות שנים חדשים, אך אני לא ישבתי אצלו אלא שני ימים וחזרתי אל מורי. אבל בלבי

8 בקוראן, סורה 85 פסוק 4 אלאֻכדוד. גם הלוי, שם, עמ' 39 מציין את הגיית המלה בפי ערבי המקום כמו חבשוש. מענין הוא הפרוש של השם אצל חבשוש: נוי קו קו, אנשי מדות. ואיני יודע אם זה חדוש שלו, או אם שמע כזאת מאנשי המקום.

9 פרשת הנוצרים והיהודים של נג'ראן היא נושא מפורסם במסורת האסלאם, ומשום כך אין פלא שגם יושבי המקום שמרו זכר של הדבר, ומה גם שעדיין יהודים יושבים ביניהם. ואמנם אם נקראו, כפי דברי חבשוש, אחוזות שונות של מוסלמים בשמות יהודיים, אין ליחס את זאת לתקופה הקדומה שלפני האסלאם או של המאות הראשונות של האסלאם, אלא לעבר הקרוב, כמו לעיל [69] אצל דַרְב אלחַנַשאת.

10 גם הלוי, שם, עמ' 38 מזכירו לשבח, אם כי בקצור נמרץ.

11 אכן זאת הערה מעניינת מאד. מושב הראשי (המנהיג הדתי) של כת סלימאניה הוא בתימן, בשעה שראש כת הדאודי יושב בבומבי שבהודו. מדברי חבשוש אנו לומדים שבתימן יש שפוסקים לפי שטת שתי הכתות גם יחד. ואמנם, כדרך „המנהגים" האסלאמיים, אין הבדל גדול בהלכה של הזרמים השונים.

12 אכן זה מציין מאד את רוחו הערה של המחבר שהוא לוקח את עצמו להוות דעה על שאלות הלכיות מוסלמיות, ולאו דוקא של המוסלמים שהוא רגיל בהם, הַיְוָדים, אלא של כת נדחה היושבת הרחק מצנעא עיר מולדתו.

היה לשוב אל הארץ הזאת אחרי שנסיים את שליחותנו, [182] כי הקבילים שם נוחים ונדיבים והארץ טובה. אלא שנכספתי אל ביתי וילדי, ועוד הואדי הזה נגוע במחלות; ואחינו שם חולים כל שנה, ולכל היותר שנתים, במשך חדשים, ומה שהם מרויחים מוציאים הם על המחלות, וצריכים עוד ללוות הלוואות בסבת המחלות.

אחר חפצנו, אני ומורי, ללכת אל בראד[13], מקום משפחת מכארמה חכמי הדת של שבט יאם, ולא יכולנו. וגם רצינו לנסוע אל ברט, אחרי שהתבוננתי[14] בעצי התמרים הרמים שגבהם כחמשים אמת יד[14א] ואיך עולים על ראשיהם.

ועוד שאלתי אחינו על קורות היהודים שם ולא למדתי מפיהם כלום, אלא הם מצפצפים ומהגים על בני דן ובני ראובן ומספרים עליהם מעשיות כשאר אחיהם. ובעיר צעדה מיחסים את יהודי נג'ראן, כלומר אלה הגרים בנג'ראן המערבי, בכפר כתאף וסביבותיו אל עשרת השבטים, ואומרים שהם משבט כך וכך. היהודים שם משפחות מעטות ואין אצלם ספרים מלבד אלה שהובאו לשם מצנעא. ובשעתו בקשתי ממרי מעיץ, שלא שבנו אליו עוד[15], שיראנו ספריו. הוא הוציאם משק של עור ששמש לו ארון ספרים, [183] וכאשר פשפשתי בהם פגעתי בספר הברית החדשה! ואני ידעתיו לפי צורתו כי ראיתיו מקודם בצנעא[16]. לא רציתי להוציאו

13 בראד — אני מניח שזהו הכתיב הנכון של שם המקום הנקרא אצל הלוי, שם, Bedr 39 („מקום מושב ראש המדינה הנקרא Makremi").

14 אינני מבין את קשר הדברים, ואפשר שנשמטו כאן שורה או עמוד, עי' למטה הערה 18.

14א 25 יארד אנגליים.

15 כדאי לשים לב שהמחבר מדגיש כאן בפעם השניה שלא חזר אל מרי מעיץ, אבי הנערה האומללה, כאשר היה עם לבבו. ע"ל עמ' [177], ושם הערה 10.

16 אל תימן באו מסיונרים שונים (ביניהם המשומדים יוסף וולף ב־1836 ואהרן שטרן ב־1856, עיין בראואר עמ' 5—7).

לעיני מורי, אך הוא הרגיש בדבר ואמר: הוצא את אשר החבאת! שאלתי את מרי מעיץ, מנין בא הספר הזה לידו. אמר: קניתיו אחרי טורח גדול בשני ריאלים[17] מקבילי שהביאו מן חראז, כי הוא מצא חן בעיני ביפי הדפסתו ובצורת כריכתו. והוא לא ידע את טיב הספר. זה כל מה שמצאנו אצל מרי מעיץ!

בדרך אל כתאף. — הנחש הגדול ואיך הורגים אותו

מרי יעיש אלסלוס[18] התקשר עם קבילי ושמו חִנבָך[19] להביאנו אל כתאף, אבל לא השיג עבור מורי גמל או חמור, ועל כן הלכנו ברגל. הגענו עד מעלה אלחדידה בזמן שקיעת החמה והלכנו בלילה לאור הירח. עדיין אנו סוחבים עצמנו לאטנו מרוב העיפות בצלע ההר, והנה הבדוי חנבך הכה על חזי במקל אשר בידו ודחפני אחורנית עד שנפלתי על גבי. מיד התאוששתי וצעקתי עליו, אבל הוא קרא: „לך אחורנית! היא תהרוג אותך!" ובא אלי וגרר אותי לצדו, ואני לא ידעתי מה עמו, עד שצעק: „החיה הרעה לפניך! ברח לך!" נשאתי עיני והנה לפנינו מין נחש [184] כמו שק גדול של עור ועיניו גדולות ועגולות ויש בו כדי להבעית עובר במעי אמו. והנחש הזה כשהוא תופס בן אדם הוא נושכו ואינו מרפה ממנו, וארסו כארס האפעה. כדורי רובה או נשק אחר אינם מזיקים לו[20]. ואם רוצים להרגו תוחב בו מי שיש לו אומץ לב את מקלו

17 זהו סכום עצום. גם בא"י מצאתי תימנים עניים בערך שהוציאו כסף על קנית ספרים בלי כל יחס אל מצבם החמרי.

18 חבשוש מדבר על מרי זה כאלו ידועים הוא ומקום מושבו לקורא. מכיון שלא נזכר לעיל, אפשר לשער אולי שהושמט איזה דבר. ע"ל הערה 14.

19 כפי שהעירותי לעיל פרק ח', הערה 8, הלוי קורא בשם זה את מורה הדרך שהובילו אל ואדי נג'ראן.

20 דבר דומה שמעתי מספרים על החיה שנקראה בער' סמע (lycaon pictus), עי' Jemenica מס' 568.

ונסמך עליו שלא יברח והנחש יהרגנו, אבל האנשים אשר שם אוספים עצים עליו ושורפים אותו. ולנחש הזה קוראים ,ח י ה'. ומאז יראתי מן הנחש הזה במסעי יומם ולילה.

הבדוי מורה הדרך מרכיב את הלוי על גבו וסופג משום כך נזיפה חמורה מאנשי הדת

מורי יוסף כלה כחו בדרך של מעלה אלחדידה, כי לא היתה לו בהמה לרכוב עליה. הבדוי חנבך התאמץ מאד בעבורנו עד אשר הרכיב את מורי על גבו. ככה הלכנו דרך ארוכה עד שנראו לנו אורות בלילה. חנבך הוריד את מורי והלך לשם. אלו היו שריפים מארץ א ל ג ' ו ף, שלנו בהר בדרכם אל נ ג ' ר א ן לעונת האסיף. חנבך התפאר לפניהם על מעשהו הטוב שהרכיב אחד ממנו על גבו. אבל הם נזפו בו ואמרו לו: „השכחת שאתה מוסלם מתפלל על הנביא, ואלו יהודים! ואיך תרכיב אחד מהם על גבך, ואתה אסור אפילו להסביר פנים ליהודי, [185] כי קבלה היא בדת שמי שמסביר פנים ליהודי, לא יוכל לראות את פני הנביא ביום תחיית המתים, אלא הנביא יפנה לו עורף מחמת חברותו עם היהודים!" זה מה שספר חנבך על שיחתם של השריפים מן אלג'וף — יתקן אללה את מוחם. ולולא כבר טעמתי מקצת מדרכיהם — כאותה שצעקה לחברתה בשעה שדפקתי על פתחה: „הס, זה דבר שלא יזכר" (ע"ל [124]) — לא האמנתי לחנבך ששריפים מדברים ככה. כלום אינם יודעים שלנביא היה שכן יהודי והיה מדבר עמו ומסביר לו פנים, ככתוב בקוראן[21]: ,אל תריבו עם אנשי הספר, אבל תשיבו להם מה שהוא יפה ממה שהם אמרו'. אבל חנבך הבדוי ל א ה א מ י ן ל כ ל ד ב ר י ה ם — ו א ף ל א ה א מ י ן ל נ ו.

21 סורה 29 פסוק 46. פסוקים כאלה שנורים בפי היהודים לצרכי וכוח.

ספק אשה ספק מלאך

למחרתו הגענו למקום שאיני זוכר עוד את שמו ונכנסנו אצל יהודי אחד. וכבר סבבונו נשים מנשי הקבילים והסתכלו בנו ושאלו בצחוק מאין אנו ומה המין שלנו[22]. ואשה אחת הושיטה ידה אל מורי ולטפה אותו רכות, והוא לא שם לב לה ולא סבל את דבורה. ועוד רצתה להכניס ידה אל חזהו לעיני האנשים. מורי ניתר ממקומו ורטן בקול נחירה מרוב בחילה. התביישה האשה, כי חברותיה צחקו לה. [186] ואני שמעתי אחדות מהן אומרות ביניהן לבין עצמן: זה מלאך ואין זה בן אדם. הלואי שיהיה למי שהיא ילד ממנו, והיה כמותו!

זקן מופלג אמיץ לב

וחנבך שכר שני קבילים להביאנו אל מקום אחר, בודאי אל כתאף, שלשם היה מחויב להוביל אותנו. בדרך התנפלו עלינו שניהם ובקשו לשדוד אותנו, אע"פ שלא היה עמנו דבר נראה. שידלתי אותם בדברים עד שהביאונו אל בית יהודי אחד. היהודי היה זקן מאד ובלי ספק היה למעלה ממאה שנה. אחדים מבניו פגשתי בואדי נג'ראן וכלם כבר היו בעלי שיבה. בביתו לא היה כלום זולתי שמיכת פרוות אחת ואשתו החדשה — לא אם בניו. שני הקבילים שבאו עמנו ישבו בפתח הבית וחכו לשכר שני, נוסף על השכר ששלמנו להם מקודם, ונגשו בנו לשלם. אבל כאשר הודענו ליהודי הזקן את עסקם ונגישתם בנו, קם עליהם במקלו וצעק עליהם ואיים עליהם וקללם, ועודני תמה עליו וירא פן תצא מזה קטטה בסבתנו — והנה כבר ברחו מפני גערתו. הרהרתי ביהודי הזה שכחותיו כבר כלו מזוקן ולא יכול ללכת אלא סמוך על מקלו [187] או על הקיר, אבל

22 גם במקומות אחרים נשאלה שאלה זו בנוגע להלוי בהיר העור ובהיר השערות.

גבורתו ועזותו עמדו לו כבנעוריו. ואולם מורי יוסף, כיון שראה את הקבילים בורחים, חזר ורב עמי שלא אייתי עליהם כי מה יוכלו לעשות לנו וכו׳ ושאני כמו חתול. (והחתול, הלא טיבו מובן!) בארתי לו שהזקן הזה הוא בן המקום ורגיל בנמוסי הקבילים, מה שאין כן אנחנו שאנו זרים שאין להם תריס בפני הצרות אלא במתינות ובשידולים.

גזרת היתומים בימי האמאם אלמנצור עלי. — עושר האמאם הזה והסם שהשתמש בו להגברת כח התאוה

כאשר שקטנו מן הריב וישבנו לשתות קהוה (קפה), שאלתי את היהודי הזקן על תולדותיו. ספר שהוא מצנעא ממשפחת בית א ל ג׳ מ ל ושהוא ברח משם בימי האמאם אלמנצור עלי[23]. האמאם הזה היה מצליח יותר מכל האחרים. כל נמלי תימן שלמו לו מכס וגם מהודו שלחו לו מתנות יקרות. והיו בביתו הרבה פילגשים. ועוד בקש מן הרופא שהיה אצלו רפואה שיגבר כח התאוה יותר על כח התאוה שהיה לו בין כך ובין כך. קנה הרופא את מיטב הזכרים של בהמות תאותניות והשקה את זכר הבהמה סם לחזוק כח ההרבעה. [188] ובשעת ההרבעה כשנתחמם ביותר, חתך הרופא בתער ועשה מזה ומסמים אחרים תרופה מורכבת לאמאם עד שנעשה כחו גדול משל ,הסקנקור׳. כדבר הזה מתארים בעלי התאוה בארץ תימן ומיחסים אותו לאמאם הנזכר. ומרוב הפילגשים שהיו לו זכה לבנים הרבה. ומקצת חכמי הדת טענו על בני הפילגשים, ואפילו נשא אותן כדת

23 לפי אלואסעי 59—60 מת האמאם אלמנצור עלי בשנת 124 (1809). גם אלואסעי מתאר אותו כרודף תענוגות ומבלה עתותיו במסבת שפחות ופילגשים או בהקמת ארמונות מפוארים, בשעה שעסקי הממלכה היו נתונים בידי שלשת וזיריו.

וכדין, כי אמרו שהוא הביא בזה קלון על זרעו — והראיה הראשונה ישמעאל בן פילגש אברהם[24].

האמאם הזה בנה בתים מהודרים בצנעא, כי מרוב עשרו לא שם לב להוצאות. ואומרים שאבן משוישת אחת מבניניו עלתה לו ריאל אחד, כלומר חציבתה, סתותה, ושכר הפועלים בבנין. ומראה הבנינים שבזמנו מוכיח שהכל היה נעשה ביוקר גדול, וכאשר הושיב את בניו בארמונות האלה צוה לתפוס את הילדים היהודים היתומים ולהמיר את דתם ולעשותם למשרתים ולמזכירים בארמונות[25]. ומתחתיהם עברו נהרות הדמעות של אמותיהם ומשפחותיהם וגם הילדים היו אומללים בראשונה. ויש שחבאום בבתיהם עד שהיו גדולים[26], ויש שהבריחום אל מקומות [189] רחוקים מצנעא כמו אלג'וף וזולתו.

מן המובחרים האלה היה היהודי הזקן שהגענו אל ביתו. ומקודם היה בעל יכולת ועושר, אבל כבר אזל ממונו וכלה כח גופו, ובניו התפזרו לכל עבר. אחרי ששתינו קהוה יצאנו משם בלי מורה דרך עד שהגענו אל ארץ ואילה ולנו אצל יהודים שאחד מהם אמר ששרשם מצנעא מבית אלקהא[27].

אל אלמחתויה בארץ שבט דו מחמד. — יהודי בלבוש נשיאי ערב

למחרתו פנינו לבדנו אל אלמחתויה קרוב לסוק אל־

24 אין צורך לאמור ש„הראיה הראשונה" היא של חבשוש ולא של חכמי הדת.

25 זאת היא בעצם השטה התורכית־העתמאנית של ניום משרתי המדינה מילדי העדות שאינן מוסלמיות. בספר מאנגם עמ' 91, הערה 11, רמזתי לנמוק דתי לכפית האסלאם על יתומים דוקא.

26 לפי גזרת היתומים של עכשו כופים אפילו גדול שמלשינים עליו שהיה קטן בשעה שמת עליו אביו להמיר את דתו. אך מקרה זה נדיר מאד.

27 אלקהא — משפחה ידועה שיש מצאצאיה בא"י.

ענאן השייך לגבול שבט דו מחמד, היא ארץ ברט. בדרכנו פגשנו באיש אחד רוכב על חמורו והוא בלבוש נשיא מנשיאי השבטים, המצנפת המצויצת על שערות ראשו שירדו פרע על פניו, המעיל בעל השרוולים אזור באבנט שבו נשקו, ועל כתפיו התלי כדרך הקבילים. עברנו עליו בהכנעה, כי חשבנוהו לקבילי, אך הוא קרב אלינו ויישר אלינו מבטו ואמר בלשון יהודית: שלום עליכם, וירד מהר מן החמור ונפל על צווארינו בברכת שלום כדרכם. הוא נסע עמנו מעט ותוך כדי שיחה[190] ספר לנו שהוא מצנעא ממשפחת פינחס הכהן! שאלתיו על לבושו. אמר לנו שמנהג חלק מן היהודים במקומות האלה להדמות בתלבשתם לבדוים כשהם יוצאים לדרכים או לשוקים, כדי שלא ינהגו בהם בזיון ולא יפגעו בהם. ובשעת הצורך ישלפו את חרבותם על הפוגע בהם וגם אם יסכנו את נפשם, כי זאת תפארת לאדוני חסותם המגנים עליהם. אחר נתן לנו היהודי הזה שלום והלך לו, ואנו התנהלנו לאטנו בדרכנו על צלעות ההרים של ארץ ברט.

חבשוש מתעה את רבו. — יהודי מקומי מלמדו מלאכת ההליכה בהרים

בדרך הזאת היה לי צער גדול, כי נתיגעתי מאד ואצבעות רגלי החשופות נחתכו פעם אחרי פעם בחודי האבנים, ואף לא מצאנו כלום, לא עתיקות ולא כתובות[28]. רק ראינו קברות הקדמונים שקוראים אותם דרום אלכפאר (כיפות הכופרים). עודנו הולכים ולבי מלא חרטה על היגיעה ללא תועלת והנה נגלתה לעינינו מצודה ערבית בראש אחד ההרים. מיד אמר לי מורי לעלות ולחפש בו

28 וכך מעיד הלוי, שם, עמ' 41. אין הלוי מדבר כלל על המקומות והדרך שמתארם כאן חבשוש (כתאף, ואילה, אלמחתויה, סוק אלעגאן). כנראה, התלאות הקשות שבדרך זו (ע"ש) השכיחו ממנו — וגם מחבשוש — פרטים הרבה.

קדמוניות. אמרתי לו שהבניה של המצודה היא ערבית וחדשה ואין סימן כל שהוא של עתיקות ושאני עיף ביותר. אך מורי אמר: „לא, אני אשב בזה ואתה תעלה". אמרתי לו: [191] „ירא אני עליך פן יפגעו בך, אם תשב לבדך". אמר: „אל תירא, אבל עלה!" לא יכולתי עוד לסרב ועליתי קצת עד שלא ראיתיו ולא ראני ושהיתי שם כדי עליה וירידה, כי יראתי מן הקבילים שמא יראוני וישאלוני מה אני עושה במצודה עזובה שאין בה אנשים ונביא עלינו רעה ללא צורך ותועלת. ירדתי ואמרתי למורי שנכנסתי אל המצודה ולא מצאתי בה כלום, אבל הוא לא האמין לדברי ורב עמי. אז חלש לבי נוסף על היגיעה ותלאות הדרך.

לבסוף קרבנו אל כפר אלמחתויה. אך מרוב חולשה ישבתי תחתי ומורי יוסף קדם ונכנס אצל היהודים והודיעם על מצבי. אחרי שחכו לי אחינו שם לשוא, דאגו לי ושלחו אחד מהם לחפשני ולהזמין אותי אצלם. האיש הזה מצאני נטול כח. הוא נתן לי שלום ולקח ידי ואמץ אותי בדברים. וכאשר ראה אצבעות רגלי חתוכות שאלני עליהן. אמרתי לו: „אלה הרי ארצכם שרוו מדם רגלי". אמר: „בלי ספק אינך יודע להלך בהרים, הבה אלמדך אני". אמרתי לו: „יגמלך אלהים טוב אם תלמדני את זאת". [192] הקימני היהודי על רגלי והלך לפני שמונה או עשרה צעדים ולא סחב את רגליו על הקרקע אלא הרים אותן בהליכתו[29]. לא יצאנו משם עד שלמדתי כיצד ללכת בהרים ואף שכחתי את יגיעי וצערי.

קבלת פנים יפה בכפר אלמחתויה. — אם בעל הבית, ולא נשיו, גברת על כל אשר לו

הגענו אל בית אחינו היקר והנכבד דאוד ג'מיל, ירחמהו

29 גם יעקב ספיר מציין את קלות הרגלים המפליאה של יושבי הכפרים בארץ תימן ההררית.

ה' ברחמים רבים, המפורסם בנדיבותו ובמדותיו הנעלות. הוא כיבד אותנו יותר משידענו אצל אחרים, ואף הניח את מלאכתו, מלאכת צורף הכסף, ועשה אותו יום ליום טוב לנו ולו, ושחט לנו כבש מן המובחר, ואף הגיש לנו מן התמרים המובחרים היבשים, הנשברים כמו סוכר, ושקדים ושומשמין וקליות וכתשם יחד זה עם זה ונתן לנו מהם כאות נפשנו עם יין שרוף מפליא בטעמו. שאלתיו על ספרים, אך לא מצאתי אצלו כלום ממבוקשי. דבריו הנחמדים ונמוסו הנאה לקחו את לבנו עד שרציתי לשבת עמו לכה"פ יומים או שלושה. ועוד תמהתי כיצד כיבד את אמו ביותר, והיא זקנה בלי ספק למעלה משבעים שנה, כי הוא היה קרוב לששים, והוא מסר לידה את כל הליכות ביתו וצרכיו, והמפתחות, שהיו מעץ ולא מברזל, היו תלויות בצוארה על חזה עם קשוטיה והם [193] הקטלא והרביד והענק[30] וטבעת של ברזל על צוארה שלא יחטפו את המפתחות. ואף על פי שהיו לו שתים או שלוש נשים, היתה היא המוציאה והמביאה, וגם לא חיסרה כלום ממה שיכול היה לנחמנו מעצבנו ויגיע הדרך, ואף התפללה עלינו לה' שימלא בקשת לבנו וישיבנו אל ביתנו בשלום.

גדולתם וירידתם של בכיל אדוני ארץ ברט ושל היהודים שכניהם

א. פתיחה

למחרתו שמנו פנינו למסע דרך אלג'וף. וכבר הפצירו בנו לשבת עמהם מעט או הרבה, ולא נענינו להם, כי חפצנו לשוב. ויעצו לנו ללכת אל כפר רג'וזה וסביבותיה, למען יחזקו אחינו היושבים בכפרים האלה בידינו להוצאות הדרך. כי בימים ההם היתה

30 בער': אלדקה ואלכבה ואללאזם.
מיני קשוטים התלויים בצואר ומכסים את החלק העליון של החזה. דוגמאות מהן יש בבית הנכאת בצלאל בירושלים.

הפרנסה מצויה אצלם, מפני שהקבילים של ארץ ברט, והם הנקראים בכיל[31], השתלטו על רוב גלילי תימן, שהיו משלמים מס לממלכת צנעא אחרי מות אלמהדי עבדאללה בשנת 1265 (1848/9)[32]. השתלטות בני בכיל חלה אחרי שכבש אברהים פאשא, בן אחות[33] מחמד עלי פאשא אדוני מצרים, את נמלי תימן ועלה עם צבאותיו על העיר תעז. דבר זה היה בימי האמאם אלנאצר שמלך בצנעא.

31 בכיל הוא קבוץ גדול של שבטים והשבטים דו מחמד ודו חסין שנזכרו לעיל לעתים קרובות שייכים אליו. על האחרונים מספר אלואסעי, 63, שכבשו אפילו פרברי צנעא בזמן אלמהדי עבראללה.

32 לא ברור על מה מוסב מספר זה, אם על השתלטות בכיל או על מות האמאם אלמהדי. להלן מוכח שהכוונה להשתלטות שבט בכיל, גם אם אין הלשון מורה כן. בנוגע לאמאמים, אפילו של המאה התשע עשרה, שורר עדיין בלבול ידוע. Zambaur, Manuel de Chronologie de l'Islam 1927 עמ' 123, אינו מועיל מאומה. הלוי B.S.G.P. 1873 עמ' 27, אומר שאלמהדי הורד מכסא המלוכה בשנת 1825 בערך. אך זאת טעות בלי כל ספק. לפי אלואסעי, 64 שורה 1, מת אלמהדי בשנת 1250 (1834), והמעשה של ברוך מפינסק עם אלמהדי (עי' לעיל [31]) חלה בשנה זו. אחריו מלך בנו עלי בן אלמהדי. עליו סופר לעיל עמ' [90]. בשנת 1252 (1836) העביר אלנאצר, שעליו ידובר כאן באריכות, את עלי (אלואסעי 65), אבל נהרג בשנת 1256 (1840), ע"ש 66. במקומו בא מחמד בן אלמתוכל שקרא לעצמו אלהאדי (עיין להלן). ואולם אלהאדי מת כבר בשנת 1259 (1843) ואז מלך עלי בן אלמהדי שנית, והמאורעות המסופרים לעיל בעמ' [91] (ותורו על המלוכה לטובת מחמד בן יחיא) חלו בזמן מלכותו השניה.

עלילות האמאם אלנאצר על היהודים חלו אפוא בין שנות 1836—1840. אם הידיעות שבספר אלואסעי נכונות, טעה חבשוש בזה ששם את המלוכה הקצרה של אלהאדי לפני מלוכת אלנאצר (עיין להלן) ונתן לעלי בן אלמהדי למלוך שנית תיכף אחרי מותו של אלנאצר.

33 יש ספקות אם אברהים פאשא היה בנו האמתי של מחמד עלי. ואולם לא יתכן שהיה בן אחותו. — גם יעקב ספיר מספר על מלחמותיו של אברהים פאשא בארץ תימן, ע' אבן ספיר צ"ר, בראואר 43 הערה 1.

ב. ספור בתוך ספור:
האמאם אלנאצר מעליל על היהודים ומבקש להרג בהם ולשרף
את ספרי התורה, ונהרג בהשפעת קמיע

האמאם הזה מצא בבית המלוכה, אחרי אשר נתרוקן מכל [194] וכל, כתבים מכתבי היהודים מבית אלבדיחי, אשר שרתו אצל האמאם אלמהדי עבדאללה. וכאשר ראה שהכתבים האלה לא הועילו לו מאומה לגבות בהם חוב וכיו"ב, שלח אל כל נכבדי היהודים וראשיהם וטען שהם העבירו את האמאם אלמהדי על דתו והכתבים הנ"ל יוכיחו. ועוד צוה להביא את ספרי התורה מבתי הכנסת אל רחבה של צנעא ולשרפם שם. את היהודים האלה שמו בסד לחתוך את ראשם, והגמלים כבר נשאו את ספרי התורה חבילות חבילות מבתי הכנסיות, והנה עשו פשרה שישלמו כפרה סך חמש מאות ריאל, וראשיהם נשארו במקומם, וספרי התורה נשארו בהיכל[34]. אבל המשתבחים מספרים שמנהיגם [35] לא שלם את המעות לאמאם אלנאצר אלא אחרי שכתב עליהם השבעה נוראה, ולא עברה שנה עד שהרגו את האמאם וחבריו בבית בואדי צהר[36] בכח סגולת ההשבעה. וקם תחתיו עלי ן' אלמהדי, אשר הזכרנוהו לעיל (91), למלוך בפעם השניה.

34 אותו דבר אצל יוסף הלוי, במקום הנ"ל (בהערה 32), עמ' 27, בקצת פרוט יותר. אלנאצר דרש לשרוף את ספרי התורה מפני שהאמאם אלמהדי עבראלה, שהתיהד כביכול בסתר, נגע בהם וקדש אותם. התשלום לאלנאצר היה 350 ריאל, 150 ריאל היו שוחד לפקידיו. ועוד הלוי מספר מעשה שאש נפלה מן השמים ומלאה את ארון הקדש ומנעה את החיילים מקחת את ספרי התורה.
נראים הדברים שאין דעתו של חבשוש הולכת אחרי מעשים מן המין של האחרון, שכן הוא מזכיר כאן בלגלוג את המשתבחים בכח השבעותיהם.

35 מנהיגם — בער': כעבהם. „כעב" שלהם. כעב היה אחד ממנהיגי היהודים בימי מחמד.

36 פרט זה גם אצל אלואסעי 66. אחרי אלנאצר לא מלך עלי בן אלמהדי מיד, ע"ל הערה 32.

ג. עלית שבט בכיל בקשר עם מלחמות אבראהים פאשא וירידתם בימי התורכים

אבל אבראהים פאשא לא יכול לכבוש את עיר תעז, כי הנציב אשר היה בתוכה מזמן [195] אלהאדי, אשר לפני[37] אלנאצר, התימר להיות אמאם — (מלבד הגבורה צריכה עזרה מן השמים)[38] — ואסף חילות רבים מן הקבילים של ארץ ברט הנזכרת לעיל. באותו זמן בא אבראהים פאשא ונפלו ביניהם מלחמות גדולות וקשות עד שניצחו צבאות מצרים את צבאות תימן בשוחד בפזרם ממון ביניהם. וגם מחמד ן' יחיא שהזכרנוהו לעיל (91) הרבה למעול בנציב ההוא אשר היה דודו אחי אביו ועזר למחנה אבראהים פאשא, ואמנם נצחו צבאות מצרים ובאו אל תוך העיר והוא השלים עמם וצבאותיו נתפרדו ונתפזרו. כך מנהג אנשי תימן לבגוד ולמעול בממשלתם ואפילו בעצמם.

אחרי זמן קצר באה לצבאות מצרים פקדה משלטונם והם יצאו מתימן ועזבוה. ושבטי בכיל התפשטו על הגלילות האלה ושלטו בהם עד אשר סולקו משם והוחזרו אל ארצם ברט, שאינה יכולה לפרנסם, אחרי שהציל ה' את הארצות והבריות בזריחת שמש העולם (הממשלה התורכית) ובנוגה הירחים (השליטים והנציבים הכפופים לה). — ואני אבקש מחילה מה' אם אומר שבעבור עונותינו הרבים ובעבור רחוק השמש (הממשלה בקושטא) קדרו מקצת הירחים, ידריכם ה' בדרך האמת ותבנה הארץ על מכונה [196] ולא תעזב ותהיה מורשת האוח והתן. יפרוש ה' חסדו על שמשנו ויאיר לבות ירחינו, אמן.

37 אלהאדי מלך אחרי אלנאצר, ע"ל הערה 32.

38 ?—בער': גיר מן אלג'ראה אלנאצר. משחק מלים בשם (אלנאצר) של האמאם.

קצורו של דבר, שבט בכיל שהיו כנפי ממשלת צנעא [38א], לא יכלו עוד לשלוט ולשלול בתימן התחתונה וחזרו לבקש פרנסתם בארצם. אך מכיון שארצם לא סיפקה את צרכיהם, כי התרגלו להוצאות מרובות ולבזבוז בזמן שלטונם, נתדלדלו מאד בזמננו זה, ונעשו ממש ,רחמנות' ולא כל שכן אחינו יושבי ארצם שנתדלדלו עוד יותר מאדוני חסותם. יפתח ה' את לבותיהם שילמדו להתפרנס בהתר וברוחה[39].

שבת של רזון בקצה ארץ דו חסין

אמר המחבר: הבאתי ספור שאינו מן הענין כדי להקל מעל הקורא את תלאות דרכנו בארץ ברט.

אחרי שלנו בבית דאוד ג'מיל שלחונו עם יהודי אחד להראותנו את הדרך אל ארץ אלג'וף. וכאשר הגענו אל קצה ארץ דו חסין שבתנו בבית יהודי שלא ראיתי כמותו מימי. החצר הפנימית ארכה שש אמות יד (שלשה יארדים אנגליים) ורחבה ארבע פחות רבע. ובפנת [197] צדו הפנימי דלת חדר הדירה שאם יכנס בו אדם ימלא את חללו, כי הוא שלוש על שלוש אמות. ושטיח היהודי הזה היה הקרקע. ולא היה לו להתחמם בו אלא שמיכת פרוות אחת מרופטת בשבילו ובשביל אשתו ובניו. ולכבודנו ולכבוד השבת שחט אפרוח מאלה שעדיין לא צמחו להם כנפים. אבל התפלה של שבת ושל חול היתה כתקונה, לא חסר בה כלום. ואחרי תפלת השבת ואחרי שלמד עם ילדיו, אכלנו מה שנמצא, ועוד כיבד אותנו במדה קטנה מלאה נבק (רימים, ע"ל [146]). הם טעמו לחכנו ואכלנו כלם. אמר:

38א כלומר: כחה ומשענתה. ע"כ.

39 יזכור נא הקורא שמסע זה הכ בשנת 1870, שנתים לפני הכבוש, בשעה שעדיין שלטון שבטי צפון מזרח תימן היה פרוש על הגילוות הפוריים של תימן הדרומית התחתונה. השוה את המפה המעניינת אצל Rathjens — v. Wissmann ח"ג, עמ' 69.

אם עודך רוצה, מרי, קום וקח לך מן המחסן. הייתי תאב לראות מחסן יהודי כזה ושאלתיו על המחסן ועל המפתח. אמר: אין למחסן מפתח, הנה הוא לפניך בחצר. יצאתי מחדר הדירה והנה פתחו כזרת וחצי ובתוכו שקע באדמה ובו כארבעה או חמשה קדחים של נבק. זה היה עשרו והונו! אכן יש בזה רמז למצב הארץ.

שיבה אל המכרים בארץ אלג׳וף. — הרון אלצעדי נזדוגו לו השדים

ביום א׳ נסענו מאצלו ולנו בבית יהודי אחר והוא ספר לנו שהרון אלצעדי איש אלגיל, אשר סעד סעודה באספסת (ע״ל עמ׳ [121]), [198] נזדוגו לו השדים, ואם נגלה בו חלי הנפילה, הרי זה לשם פרסום השדים שהתחברו עמו. וגם אמר ליהודים שמות השדים והם בַּחְיֵי ואל־סָבָא, והם יגלו לו מה בלבבות בני אדם וגם את החכמות — והנה הוא כיום חכם גדול אחרי שהיה מקודם אוכל אספסת כמו חמור. ומזמן שנכנסו בו השדים היה קורא לחיים חבשוש חבר החכם ואומר שאל־סָבָא ובחְיֵי צריכים לו (לחבשוש) — וכבר הוא מחכה לכם באלג׳וף העליון אצל הקבילים לקוחותיו.

הוי אתה המעיין, ראה נא את דלות שכלם של אחינו אלה, שדברי החולה הזה היו אמת אצלם ושמחו בהם, אנשים ונשים. ואני המסכן כבר הצטערתי בשמעי את ענינו, ומה גם בפגשי אותו. כי למחרתו, בערוב היום, פגשנו אותו קרוב לאל חַזָם. הוא נתן לנו שלום ובקש להטרידני בדרך בטרדות של בעלי ,המַלַנכוליה׳. אמרתי לו: „אני ירא מן הקבילים, אל תדבר עמי פה ואל תלוה אלי. ואם ירצה ה׳, נדבר באלגיל״. אך הוא אמר שהשדים ואם קַאלד[40] הטריחוהו בעבורי, ושאל־סָבָא ובַחְיֵי בשרוהו במטמון גדול בחורבת אלסודא (ע״ל [113]), ואמרו לו שלא יוכל להוציאו אלא במעמדי. אמרתי

40 שם של שֵדה מפורסמה.

לו: „לך מיד! דבריך נשמעים [199] ונזכרים[41]. נדבר עליהם אחר כך!", וכבר חלשה דעתי משגעונו.

לבסוף הגענו אל ביתו של סאלם ן' סעיד, ומצאנו אצלו מכתב שהחזירו אליו אחינו אשר בברט. המכתב היה מצנעא מן החכם יחיא אלקארה ועליו כתובת: „לידי חיים בן יחיא חבשוש איש צנעא בכל מקום שיהיה". מורי לקחו ופתחו והנה המכתב היה על שמו. שאלתיו מה במכתב. אמר לי שהוא מביתו, מאשתו, ולא הגיד לי מה בתוכו.

41 בער.: ואלכלאם פי ועאה וביננא בעדא. „הדבור שמור בתוך כליו, והדבור ביניינו יהיה אחר כך". את החלק הראשון של המליצה בלבד שמעתי במובן: אינני משיב לך עכשו, תשמע תשובתי בהזדמנות מתאימה. מר רצאבי הזכירני את המובן הנכון של המליצה.

פרק י"א

מסע מארב

הכנות לנסיעה

אחרי הדברים האלה[1] אמר מורי לסאלם ן' סעיד שיבקש לנו מורה דרך אל מארב ואנו נתן את שכרו. במקרה היה שם בדוי אחד ושמו מרשד, שבקש לנסוע למארב לצרכי עסקיו[2]. אתו התנה עבורנו שיקבל עליו להביאנו עם גמלו אל מארב. ואנו הפקדנו כל העתקות הכתובות שאספנו בגלילות האלה, וגם שתי אבנים קלות שעליהן היו כתובות בעלות שורה אחת, אצל סאלם ן' סעיד. וסך הכל של המעות שאספנו מן הצדקה, וחמשת הריאלים ששלחם החכם יחיא אלקארה מן צנעאא אל ג'וף, היה ארבעים ושנים ריאל, ואני שמרתים וצררתים בחגורתי. וסאלם ן' סעיד התחייב שעתיד הוא לבוא בעצמו אל צנעא לצרכי עסקיו ויביא כל מה שהפקדנו אצלו, וגם [200] את ההעתקות שהפקדנו במלח אצל יחיא ן' סעיד יביא עמו. על כך הסכמנו אתו, וביום שנסענו מעמו

1 מאחר שחבשוש הקדים וספר על כל המציאות והמוצאות אותו בארץ אל ג'וף לפני מסע נג'ראן, אינו מזכיר שאחרי שובם מוארי נג'ראן עשו באל ג'וף עוד זמן לא מעט. הלוי מספר שרק אז בקר את החורבה המפורסמת של בראקיש, ע"ל עמ' 116 בהערות.

2 גם הלוי, JA, עמ' 44, אומר שלא היה יכול למצוא מורה דרך אל מארב, ומשום כך הסתפק באדם שהיה צריך לנסוע אל קרבת אותה עיר לרגלי עסקיו.

חזר מורי ושנן לו לאמר: „אם לא יזדמן לך לבוא אל צנעא, תשלח שליח מיוחד ואני אתן את שכרו, ולא ימסרן השליח אלא לידי או ליד מרי יחיא אלקארה ולא לזולתו. וגם אתה, אם תבוא לשם, אל תתן אותן לאיש זולתי או למרי יחיא בלבד". ואני כאשר שמעתיו משנן לו כך ולא הזכיר את שמי, היה בלבי ספק גדול, מה סבת הדבר הזה. אלא שאמרתי בלבי: מסתמא יש כאן תחבולה, ונכנעתי ולא אמרתי דבר.

עקימת הדרך. — סביבות רגואן וקצה הישוב

באחרית היום ההוא נסענו ולנו קרוב לאלחזם אצל הבדוי מרשד. וגם למחרתו התמהמהנו עד שיגיע גמלו. ואני הבינותי שרענו לדרך מרשד שהה עד שבא מעיר ברט הממון שהיה צריך להביאו בסתר אל מארב. ולו ידע איש בממון הזה, היו הורגים אותו ולוקחים את הממון, כי היה 800 ריאל, מחיר בד מארץ חצרמות לסוחר אחד משוק אלענאן. אחר נהג אותנו שלא בדרך הקבועה בפחדו על ממונו, ולא באר לנו ענין הממון ולא ענין עקימת הדרך. ואנו שמחנו בעקימת הדרך, שלא יפגעו בנו הקבילים[3].

ובנסענו במדבר, ומורי רוכב על גמלו, מצאנו סימני בנין של תעלת מים מאבנים מסותתות. [201] והבדוי היה נוהג אותנו אל סביבות רגואן[4], והיא קצה הישוב של ארץ אלג'וף בימינו מצד מזרח, ולא תמצא אחריה במזרחה כפרים כלל עד אחרי דרך עשרים יום בערך בחולות, כשמגיעים למסכאת[5] (כלומר מסקט) ואין

3 אין הלוי מזכיר סבה זו של עקימת הדרך שנזרה על‌יו מלוו הבדוי. אך מספורו ניכר שמסע זה נעשה בהחבא ושלא בדרכים הכבושות.

4 עי' הלוי, שם 45. אין הלוי מזכיר את שרידי תעלת המים, ושהמקום הנ"ל הוא קצה גבול הישוב וכו'.

5 כתיב זה איננו שבוש, אלא יש לו על מה לסמוך. הגאוגרף אבן אלמג'אור (התחלת המאה השלש עשרה) אומר ששם מסקט היה מלפנים מסכת, וכן אומר ניבוהר, עיין באנציקלופדיה של האסלאם, ערך מסקט, עמ' 452 ב'.

פוגשים בני אדם בדרך זו. ומצד נג'ראן מזרחית צפונית דרך אלדואסר ואלחסא הדרך (אל ארץ ישוב) קרובה. ואין יהודים נמצאים במקומות האלה כלל, עד אשר יוצאים אל בצרה. ואני אגביל לך את ישובי היהודים בגלילות תימן במקום אחר[6].

הגענו אל חורבה עצומה מאד, ולא היתה כחורבות אלג'וף, ומסתמא מצאתי שם שתים או שלוש אבנים כתובות[7]. והחורבה קרובה לרגואן. וביום ההוא לנו בשדה.

צייד חיות בר. — יסורי צמאון

למחרתו נסענו בין גבעות החול, וכבר כלו המים אשר על הגמל. ועם חום היום גבר עלינו הצמאון, ובנסענו לא ראינו בסביבות האלה אלא גבעות החול. פתאום בא דבר לקראתנו מרחוק. וכאשר קרב, ראינו שזה היה בדוי עוטה על שפמו וראשו במטפחת, ומכסה ערותו בטלאי, וחוץ מאלה אין עליו כלום, זולתי הרובה והפגיון. אחרי דרישת השלום שאלו מַרְשִׁד על מעשיו. אמר שזה שני ימים הוא רודף אחרי עקבות רגלי חיות־בר שרצה לצודן, [202] והבדוי היה בעצמו כמו חית בר, והלך לו מיד.

ומרשד נהג אותנו במקומות האלה שלא ידעם ולא היה בהם אדם. וכל פעם ששאלתי: „מרשד, איה משכנות בני האדם", אמר: „קרובים", עד אשר נטה היום לערוב ולא מצאנו אנשים, ומים אין לשתות. כמעט נטרפה עלי דעתי מצמאון, ורבתי עם הבדוי מרשד על עקום הדרך. אבל מורי יוסף אסר עלי לדבר כדברים האלה ואמר: „האין צמא אלא אתה עד שתריבנו, והאין הוא ואני צמאים גם כן? האם אין כלנו תחת ההשגחה ומצפים לעזרת ה'? גם אתה צפה אל

6 בספרו „קורות הזמן", כ"י הספריה דף נ"ב, עמ' ג—ד, עיין במאמרי ב„קרית ספר" י"ד עמ' 266.

7 הכונה לכריבת סעוד, הלוי, שם, 45—46.

ה', כי ישועתו קרובה". נתישבה דעתי מדבריו, ורכבתי על גבי הגמל בצד מורי וכבר קרב הלילה, ואנו פנינו ימינה ושמאלה והתבוננו היטב לראות מאין ישלח ה' לנו את עזרתו.

לילה של אחיזת בולמוס והריגת עקרב

וכאשר החשיך עלינו הלילה, נראו לנו פתאום אורות, הרחק ממנו מאד. מיד התנהלנו לקראתם, אבל הם נעלמו ממנו ולא ראינו עוד סימן מהם, עד אשר קרב החצי השני של הלילה, והנה קול כלב נובח והוא רחוק ממנו. הקשבנו לקול זה והתנהלנו לקראתו, עד אשר קרבנו אליו, והנה אורות פתילי הרובים נוצצים סביבותינו מכל עבר, והכלבים הגדילו בנביחתם ולא ראינו עוד את פתילי הרובים הדולקים, עד אשר נתברר לבדוים שאין אנו אנשים שרצו להתנפל עליהם[8].

אחרי זה דברו אלינו ואמרו: „מי אתם?" ועדיין היו רחוקים ממנו. [203] אמר מרשד: „אין אנו אלא אורחים". וכאשר ידעו מה טיבנו, יצאו מן המקומות שנחבאו בהם למלחמה, וכבו את פתילי רוביהם והקבילו את פנינו ונתנו לנו שלום, ואף הביאונו אל תוך מחניהם וקידמו אותנו בדייסה של דורא וחלב וחמאה מבושלת. אבל אני בקשתי מהם מים תיכף לבואנו. אמרו: „חכה עד אשר תסעדו, ואחר נגיש את הקהוה". אמרתי: „תנו לי מים!" נתנו לי כלי קדח מעץ מלא מים. שתיתי והייתי הולך ושותה ולא כבו לי המים את להבת הצמא, עד אשר אסר עלי מורי את השתיה, ואמר: „תרע לנפשך ברוב השתיה ואנו רק עתה הגענו מן הדרך, חכה עד שנשתה קהוה ותרוה".

8 כלומר: בהתקרב חבשוש וחבריו אל הבדוים, תפסו עמדות שכסו על פתילי הרובים הדולקים, ורק אחרי שנתברר להם שאלה לא היו גדוד מתנפלים, יצאו מן העמדות, ונראו שוב הפתילים הדולקים שראו אותם מקודם מרחוק.

אחר הגישו לנו סעודת הלילה, ואכלנו אנחנו ומרשד יחדיו. ואני לא ידעתי מימי כבולמוס הלילה ההוא, והייתי אוכל והולך ולא הרגשתי בשבע, עד אשר שבעו חברי ומשכו ידיהם מן האוכל, ואני עדיין יושב ובולע הדייסה ועוד שתיתי מן הדייסה ומן החמאה המבושלה אשר בתוך הדייסה, ועודני רעב וריקה נפשי, כאלו לא אכלתי דבר. בלילה ההוא יראתי, וגם נתביישתי מן הבדוים ומחברי. משכתי ידי מן האוכל כשאני רועד מתאות הסעודה, אף כי אכלתי מה שיספיק לי לשלושת ימים, ולא ידעתי לאן בא.

ואחרי שסעדנו באהל לאור להבת המדורה, הוציאונו וקידמו אותנו שנית מן האוהל בקפה של חלב [204] בקצה המחנה, למען ישיחו כלם אתנו, וישאלונו על הבדוים שבאנו מאצלם, ומה קרנו בדרך עד אשר הגענו אליהם, ומה אתנו במדבר הזה, ומה מבוקשנו במסענו, ועוד הרבה שאלות, כדרך מנהגם לסבת רחוקם מישובי בני אדם.

ועדיין אנו שותים קפה של חלב ומשיחים עמם לאור הירח תחת כוכבי השמים — והם פרשו מרבד של פרוה, ומרשד ישב בקצה המרבד, ובדוים אחדים סביבותיו שומעים לדבריו, ואני בקצה השני משיח עם מקצתם — והנה נבהלו הבדוים וברחו לקצה המחנה כשפגיוניהם שלופים. ואני ישבתי במקומי נדהם מבהלתם, והם צעקו עלי לאמר: „העקרב! ברח, ולא, יהרגך". אבל אני לא שמעתי לדבריהם, ותיכף התבוננתי מאין התחילה הבריחה, והנה הוא ממקום שישב בו מרשד והבדוים חבריו. מיד קפצתי אל מקומו וחפשתי באור הירח מה הדבר אשר ברחו מפניו, ואף הם היו צועקים עלי מפחדם שהוא ישכני. וכאשר ראיתי בקצה המרבד מתנועע דבר שלא ידעתי את מינו מקדם, והוא משתעשע מתחת למרבד, התפארתי כדרך הערבים וצעקתי לאמר: „אני אבי יוסף" והניפותי מקלי ותקעתי אותו בעד המרבד ונמתחתי עליו ואמרתי: „אל תיראו,

קרבו אלי, כי כבר [205] הרגתיו", ולא הרפיתי ממנו את המקל, עד אשר הכוהו בפגיוניהם, והם הרבו בשבחי ואמרו: "אין האיש הזה מן ההרים אלא מן העמקים"[9]. אחרי זה שוחחנו עוד מעט וישנו, וגם התפלה לא נעדרה ממנו, ואפילו בהיותנו במדבר.

מסחר המלח. — צורף כסף בדוי. — עשון סְבִּין של שעורה במקום טבק

למחרתו קמתי להסתובב במקום הזה ולהתבונן בו ובתושביו. מצאתי משטחים רחבים מלאים מלח הררי, והבינותי שהמקום הזה הוא הראשון שמביאים אליו את המלח מהר צאפר, ובגלילות תימן קוראים לו מלח מַאְרִבִּי, כי מן המקום הזה, ושמו אלפצ'י[10], מעבירים את המלח אל מארב ומשם אל כל השוקים.

ועוד אמרו לי שיש אצלם צורף העוסק במלאכת הכסף. הלכתי אצלו ומצאתי שלא היו לו מכלי הצורפים אלא סדן, ופטיש, ונאד אש (מפוח), מלקט (מלקחים), ומספרים לגזור בהן, בלבד. וחקרתי ומצאתי שלא ידע את התכת המתכות בכלל. ומלאכתו היתה שהיה מכה בפטיש את הריאל (מטבע הכסף) עד אשר דק וקוצצו ומשבצו במטבעות נחושת, ונשי הבדוים מתקשטות במטבעות נחושת מעל לצעיף אשר על פניהן. חוץ מזה לא ידע מאומה ממלאכת הצורפים.

ואף על פי כן לא הסתפק בכבוד של השם "עושה חלאים", כלומר צורף, אלא עוד התכבד והתפאר בעשון טבק של כזב במקטרת

9 לכאורה הכונה: אינו כמו בן הישוב (שנמצא בתימן בהרים), אלא כמו בן המדבר.

10 גם הלוי מזכיר מקום זה ומסחר המלח בו (שם 46), אלא שהוא כותב את שם המקום: אלפטיה. מתקבל על הדעת שהכתיב הנכון הוא זה של חבשוש, ולפי דרכנו למדנו שבנלילות אלה בטאו את ההגה צ' לא בין השנים כמו במרכז תימן אלא בתוך הלל הפה, כפי הערבית "הספרותית", ומשום כך החליפוהו בהגה ט.

מים, שאפילו נשיאי הבדוים אינם רגילים בה. ואני כאשר ראיתי שישה (הכלי הבטנוני שבתוכו מי המקטרת) מעופרת, ועליה [206] שפופרת של קנה, והצורף מעשן כאילו באמת טבק, נתאויתי לשתות הטבק, כי הייתי להוט אחריו ביותר, וכאשר נפסק מעלי במדבר, היה מורי יוסף צוחק לי ואומר: „חיים, שאף חול במקום טבק ההרחה". ואני הייתי כובש תשוקתי זאת, כאשר כבשתי את יצרי משאר דברים. אמרתי לצורף: „תן לי לשאוף שתי נשימות של טבק". אמר: „בכבוד", והגיש לי את הקנה, ומרוב תאוה שאפתי נשימה אחת ושתים עד אשר כלה העשן. אמרתי לו: „אשאלך באלהים, תשים לי טבק". אמר: „כמצותך", ונתן לי כלי הטבק ואמר: „שים לעצמך". לקחתי את הכלי והנה בו סובין של שעורה שקוראים אותם „חסה". אמרתי לו: „ארור אביך, אני בקשתי ממך טבק, ואתה נותן לי סובין". אמר: „זה הוא אשר אנו מעשנים ומאין יהיה לנו זולתו?" עשנתי מן הסובין האלה מלוא תאותי, עד אשר חשתי בראשי, ואחר חזרתי אל מורי.

על מכתב אחד. — מלחמת פתאום מקפחת את סעודת היום. — יוסף הלוי משבח את רעו לדרך

וכבר חקרנו את הבדוים על הגלילות האלה ומורי רשם את זה.

ומרשד מורה הדרך חזר אל אלחזם, ואני שלחתי עמו מכתב אל סאלם בן סעיד בשם מורי, שהגענו אל קרבת מארב והוא אלפצי בשלום ובטוב „ואתה תשים לבך על כל אשר צוינוך שלא תמסור את הפקדונות אשר עמך אלא לי או למרי יחיא אלקארה או לחברי חיים חבשוש בלבד, ושלום"[11].

11 לעי' עמ' [200] הביע חבשוש את תמיהתו על שהלוי לא קרא גם בשמו כמי שיוכל לקבל את העתקות הכתובות השבאיות. אם הבינותי את השורות כאן אל נכון, אין כונת חבשוש לאמר שהוא כתב על דעת עצמו מכתב בשם

ומרשד נסע [207] באותו יום והוא השני לבואנו. ואנו ישבנו עדיין עד אשר יעשו לנו סעודת היום. ולבדוים האלה מצודה אשר ישמרו בה את כל חפציהם והיא מבצרם. באותה שעה פתחו שתי בדויות את השער והוציאו מן המצודה קצת קמח לעשותו סעודה לנו. וכאשר רצו לנעול את השער אחרי צאתן, דחף אותן בדוי זקן שרצה להכנס אל המצודה והבדויות הדפוהו, ולא יכול להכנס, וגם הן לא היה סיפק בידן להשיבו אחור ולנעול את השער, כי הוא הכניס רגל אחת פנימה. עדיין הם נאבקים וקול הנשים עלה מעט, והנה בא בדוי אחר ודקרו בבטנו עד אשר נפל לארץ מיד. והנשים הרימו קולן, קול המלחמה, ותיכף בלי משים קמה להבת המלחמה, והם הרעידו את לב השמים בצוחתם וצעקתם ויריותיהם ברובים. מכל הצדדים עפו כדורי העופרת, בשעה שאנו ישבנו במקומנו באמצע החולות לפני המצודה תחת עין השמש אשר קלתה אותנו ממש בחומה; ולא ראינו נפש אחת אלא את עשן אבק השרפה בלבד, עד אשר הלך חצי היום, ועדיין לא ניתנה הסעודה אשר התמהמהנו בשבילה, וגם המלחמה עדיין לא שככה. ולא יכולנו לברוח ואפילו לא להרים את ראשינו, מפחד פגיעת היריות.

אמרתי למורי: „הבה נקום ונלך, אולי ירחמנו ה' ולא נאבד בחום [208] השמש והרעב והצמא". אמר מורי: „אני הלכתי אחרי עצתך והאמנתי לדבריך הנכוחים בצאתנו מצנעא בדרך ארץ נהם, ופתח לנו ה' את דלתות ארץ אלג'וף וואדי שבא וזולתם, עד אשר מצאנו דברים שלא ספר עליהם שום תייר. ואני לא בקשתי ללכת אל הארצות האלה ולא ידעתי עליהן, כי אני לא היה מבוקשי אלא לנסוע אל מ א ר ב בדרך שתארו התייר הקודם[12] — התייר הזה ספר שכמעט

יוסף הלוי שהכתובות תובלנה להמסר גם לו, אלא שיוסף הלוי נמלך בינתים בדעתו והכיר בחשיבות שרותו של רעו לדרך. עיין להלן עמ' [208].

12 הכונה לצרפתי ארנו (Arnaud), שבקר במארב בשנת 1843.

הרגוהו. הרוצחים בחנוהו, אם כבר מת או עודנו חי, הרימו את ראשו באזנו והניחוהו. כי כלל אצל הבדוים שאם מוטל הראש ארצה, מת האיש. המסכן הזה ידע את תחבולתם זו והטיל את ראשו ארצה עד שעזבוהו והוא ברח. — ולנו הקל האלהים את דרכנו למקומות האלה המדבריים, שאיש לא היה מאמין לעולם שנגיע אליהם, ומחסדי ה' עמדי שנתעכבו חפצי בחראז (ע"ל [37]), עד אשר נמנעה ממני אז הנסיעה אל מארב, מפני שלא היו חפצי עמי. ובלי ספק לו באתי אל מארב בבגדי לא יצאתי שלם מפגיעתם, והעניות הועילה לנו יותר מן העשירות. ועתה, הבה נלך, ועל ה' נשליך את יהבנו". כאלה היו דברי מורי בשעה שישבנו באמצע החולות.

הלוי וחבשוש יוצאים למדבר יחידים. — ליסטים שנהפך למורה דרך בשכר מחט

לבסוף נשאנו את רגלינו והלכנו מן המחנה, הוא מחל אל־פצ'י, עד אשר יצאנו אל בין [209] הבדוים הנלחמים ולא פגעו בנו, וכדוריהם החטיאונו ובאו בחולות — או בבשרם של בני אדם אחרים ואנו לא ידענו מאומה ממה שקרה בקרב הזה.

עוד אנו מתנהלים לאטנו, בשעה שהשמש נטתה לשקוע, והנה לפנינו גבעה חרבה, ועל ראשה בית בנוי מאבני החורבה. עליתי אל הבית וחפשתי כתובות בקירותיו החיצוניים. וכאשר הגעתי אל הפנה [12א] האחרונה, נקרה לקראתי בדוי מבהיל בצורתו, ושיבה היתה נפרת בו, ובידו המקל, והוא ישב על ברכיו תחת פנת הבית. וכאשר ראיתיו, ואף הוא ראני פתאום, פחדנו שנינו. הוא פחד ושלף את פגיונו, ואני פחדתי והנפתי את מקלי, ויראתי על נפשי, כי מורי היה מתחת מאחור ולא יכול היה לראות כלום. אמר הבדוי: „ארור אביך, מה השד הזה?" אמרתי לו: „שלום עליך, נכרי אנכי והנני

12א בער': רבע אלבית. תרגום של ספק שנמסר לי ע"י מר גרידי.

מחפש את פתח הבית לבקש מיושביו מקום ללון". — ואני אמנם ידעתי את פתח הבית, ואף ידעתי שאין בו אדם, כי ריק הוא, אך מה יכלתי לענות לבדוי? אמר הבדוי, אחרי שנתנו שלום זה לזה ודברנו על מצבי הבדוים שבאנו מאתם: „אין כאן אנשים ואני יושב כאן להביט על הגמלים הרועים בואדי הזה". אמרתי לו: „ובאיזה צד אמצא אנשים?" אמר: „לך מפה וצא לשם והנה האנשים לפניך".

נתתי לו שלום וירדתי אל מורי [210] והודעתיו מה קרני, ואינני יודע, אם האמין בי או לגלג לדברי.

עדיין אנו מהלכים באותו ואדי שהגמלים היו רועים בו, והנה לקראתנו נער בדוי מאיים וצועק: „קרב אליך, הגבר, השלל אשר עליך יפדה את נפשך!" פניתי אליו ואמרתי: „יקולל אביך, מה אתה אומר לשדוד מעלי? ומה יש עמדי אשר תוכל לגזול ממני? ולא תמצא אצלי דבר זולתי המות". קמנו והתאבקנו זה עם זה, אני והוא, ולא יכול לי, וגם אני לא יכלתי להפרק ממנו, ולא היו ברשותנו כלי זין. והנה קרב אותו בדוי שהכרתיו מתחת לבית, ושמחתי לחסות בו, כי הוא היה לי כמו בעל חסות. אמרתי לו: „ראה נא את הרשע הזה, אשר מתגרה בי בדרכי, ואני איש נכרי, אין עמי מאומה, והוא אינו רוצה אלא מלחמה ביני ובינו".

אמר הבדוי הלז אשר חסיתי בו: „אל תירא, אני אצילך מכל מי שיתגרה בך בארצי. אבל הנער הזה — הוא בני, ואני שלחתיו לקחת את „הצידה" אשר עמכם, לא יותר, כי על כן נתנכם אלהים לי למתנה, ואני ובני זכאים קודם לאחרים ב„צידה" אשר עמכם („צידה" בלשונו ממון)". אמרתי לו: „יקולל אביכם, לו היה לנו ממון, לא היית מוצא אותנו במדבר הזה, אבל לו היה עמנו ממון, [211] הייתי נותנו לכם בלי הרג ומלחמה מרצון נפשי. ואולם אם תרצו לשדוד את הקמח ואת החמאה המבושלה, שאינם מספיקים לנו אפילו ליום אחד, הרי לא תראום אלא אחרי מלחמה, כי זה

מות נקי, אם לקחתם את מזוננו ומתנו מרעב, כי במדבר הננו, ואין בו אנשים אשר נפגשם. ואם נלחם על נפשנו, יושיענו האל ונוכל לכם ונהרוג אתכם על חטא התגרותכם בנו, ואנו אנשים נכריים ועניים". אמר הבדוי: „אני אינני רוצה מכם לא קמח ולא דבר זולתי ה„צידה" (הממון), ועתה הוצא כליך משקך והחזק אותם בידך ונראה". אני האמנתי לו והורדתי את כיס הנוסעים מכתפי והחזקתיו בידי השמאלית, והוצאתי בידי הימנית מן הדברים אשר בתוכו, ולא היה בו אלא 100 דרהם קמח (כ300 גראם) וכמו 60 דרהם חמאה מבושלת ופקעת של צמר[13] וספר תפלה קטן והתפלין שלי ושל מורי. עוד אני מונה מה בתוכו ומראה להם, והנה הנער הבדוי בא בערמה וחטף את הכיס מידי עם מה שהיה בו וברח. רצתי אחריו ותפסתיו וכבר טעמתי טעם המות. מיד קרב האב להשלים ביניינו. וכאשר ראה הנער את המחט הנעוצה בסדין אשר עלי המקורעת, נשבע שלא יניח אותי מידו אלא אם אתן לו את ה„מסלה", כלומר המחט. אמרתי: „לא אתן לו, כי במה אשב ומי זה יאחה לי את הקרע ואני במדבר, ואפילו [212] אתה משיב לי את מחירה, איני מוכרה לך לעולם". ואולם אחרי דין ודברים נתרציתי שהוא יורנו את הדרך ואתננה לו לשכר. וכן היה, כי הוא הלך עמנו רוב הלילה ועדיין לא מסרתיה לו. לבסוף בקש ממני שאתננה לו, למען ישוב אל מקומו, כי ירא מן הבדוים אנשי המקום שאנו בו, כי ריב דמים ביניהם. נתתי לו את המחט שכר טרחתו, והוא חזר מיד[14].

ואנחנו התנהלנו לאטנו, עד אשר הגענו אל אהלי בדוים עם עלות השחר וישבנו בפתח מסגדם. והם באו להתפלל עם הנץ החמה וכל אחד מהם השתבח לאמר: „אלו הם האורחים שלי היום". אבל אחרי כן בא רשע אחד מהם והסתכל בנו והגיד לחבריו שאנחנו

13 בער': וכבה מן אלשער.

14 ספור דומה אצל הלוי, שם, 48.

„זיג"[15] ולא ערבים (בדוים). אז יצאו כלם מן המסגד אחד אחד, וכבר פנה לבבם מעמנו ושוב לא השגיח בנו אחד.

אחר כך הכניס אותנו אצלו קבילי אחד והגיש לנו שתי פרוסות לחם. אכלנו אחת, ואחת שמנו בכלינו. וגם קפה נתן לנו.

יצאנו משם ומצאנו חורבה או שתים. ואילו כתובות, איני זוכר עוד מה מצאנו במקומות ההם.

15 מעין: צוענים.

פרק י"ב

הפרק האחרון של הנסיעה:

העיר מארב והשיבה אל צנעא

הכניסה למארב והיציאה ממנה

אחר פנינו אל עיר מארב מצד מזרח מבין עצי האשל. וכשהגענו אל שער המזרח של עיר מארב חזרנו והלכנו מתחת לחומה מבחוץ ועשינו עצמנו כאילו לא מצאנו את שער העיר עד אשר [213] הגענו אל השער הדרומי ונכנסנו דרך שער זה[16].

בשעת כניסתנו עברו עלינו חמשה או ששה אנשים וביניהם איש אחד שצורתו העידה עליו שהוא מאנשי השררה. כיון שראה אותנו, שאל עלינו, ומיד נכנסו. ואנו שאלנו עליו, ואמרו לנו כי זה האמיר אלג'זאר, אמיר מארב.

נכנסנו דרך השער הזה והלכנו עד אשר הגענו אל השער המערבי וישבנו שם מעט לפני השער מבפנים. והנה החלו אנשי השבטים מתאספים לשם, ומבלי משים נמצאנו בתוכם, ואנו לא ידענו ששם מקום אספתם. חזרנו אל תוך העיר, וקבילי אחד, אשר הכירני מצנעא, הזמין אותנו אל ביתו ונתן לנו צדקה שתי ככרות

16 כפי שהלוי מסביר, שם, 49, נמנע מלהכנס אל העיר מצד המזרח, מפני שהתושבים לא היו רגילים שב"א יבואו מצד זה. ועוד היתה מלחמה בין שבט עבידה שחנה שם ובין אדוני מארב בימים ההם (ע"ש 46—47), ולו בא הלוי מן המזרח, היו יכולים לחשדו שהיה מרגל של עבידה.

לחם שעורים וצנצנת קפה, והלך לו אל מקום האספה. ואנו אכלנו ככר אחת, ואחת שמנו בכלינו.

בשעה שישבנו לשתות קפה, אמר מורי: „לך והקדם וחפש את אשר תמצא בתוך העיר למען נוכל לצאת ממנה מיד, כי אין לי רצון לשבת בה אפילו שעה אחת". הלכתי והעתקתי את הכתובות אשר מצאתי, ומעט היו, כחמש או שש אבנים, ובה בשעה חזרתי אליו. ויצאנו מן העיר ועדיין הקבילים במקום אספתם[17].

אחרי צאתנו, הסתכלנו במקום שקוראים לו הקבילים מסגד סלימאן אשר מחוץ לשער המערבי, והוא דומה לבנאת עאד (ע"ל [111]). ובצדו הבאר אשר שואבים ממנה מים. וכל זה בתוך החורבה [214] העתיקה, וגם העיר החדשה בנויה על חלק מן החורבה.

זהב בעפרות מארב

וכבר ספרו לנו על אבן אלאערג' מצנעא, שהיה חופר בחורבות מארב והיה שוטף את העפר והוציא ממנו זהב וכסף וכיו"ב ושלח למכרו בצנעא. ואנו סבבנו באחדים מן הבורות אשר כרה וגרד מהם את העפר. ואני ידעתי את האיש הזה. הוא היה מן העניים שבבעלי ההרפתקאות שבצנעא, ופרנסתו היתה שקנה מה שטאטאו בעלי האמניות מחניותיהם. את זה שטף והוציא ממנו את הנחושת או העופרת או הכסף שאבד אצל בעל המלאכה. וכאשר פסקו האמניות בצנעא מחמת רוע הזמנים, וביחוד מלאכת הכסף, היה אבן אלאערג' זה חופר בחניות היהודים שהיו עושים בהן מלאכה עד לעומק של קומת איש ושטף את העפר. ואחרי שגמר רובן, חפר בתוך שוק עקיל[18] מן הקצה אל הקצה, עד אשר כילה, ושוב

17 דברי חבשוש מתאימים לספורו של הלוי, אלא שהם מפורטים וממשיים יותר.

18 שוק הצורפים היהודים, ע"ל עמ' [37].

ניקר את בית המטבע אשר היה במצודת צנעא עד אשר כילה, אחר הלך אל מארב והתעסק שם עד אשר מת. ומעשה אבן אלאערג׳ זה היה בערך בשנת 1285 (1868/9).

ועד יומנו זה מביא איש מן הבדוים אל צנעא לעתים 15—20 דרהם, או פחות או יותר, זהב וכסף, והכל מעובד. ורוב [215] הזהב שהם מביאים הוא בגרגרים קטנים, ואנו ראינו ואף קנינו ממנו.

אלהים יודע כמה זהב וכסף היה אצל שבטי שבא, עד שהוא נמשך עד יומנו זה ואינו פוסק.

מסגד שלמה. — אין יהודים במארב

נשוב אל המסגד שקוראים לו כיום מסגד שלמה בן דוד[19]. אומרים שיש בתוך המסגד כתובות ערביות על העמודים. ואצילי[20] מארב יודעים את שלמה במסגדו, אבל אין יודעים את האנשים מעם שלמה אשר יצאו עם מלכת שבא בשובה מירושלם ושכנו בארצה וסחרו בה בעזרת מלכם. וכיום אין יהודים יושבים במארב. ולפני שנתים או שלוש היה בה יהודי מצנעא ושמו סאלם שרעבי, אבל מפני הרעב אשר בארץ פשט את הרגל וברח ממארב. ועל כן אמרו הקבילים של מארב שהיהודים כלם מפקירים ממונם של הקבילים ואינם יראים עוון. ואנו חלילה לנו מן הדבר הזה, והגזלן הוא גזלן, אם יהיה מן הקבילים או היהודים.

19 בשו׳י הדף יש כאן ההערה הבאה: „כונתם ל׳שלמה המלך ע״ה. ואפשר ששם שלמה היה בערבית הקדומה כ׳לא׳, ובלשוננו כאמ׳. ומסתמא טעו הראשונים בשם ש׳מה ובמלכותו ויחסוהו לעצמם וקראוהו סערא׳כאמ׳, והוא מפורסם אצל׳ בני תימן בספריהם ובפיהם״.

חבשוש מבקש להסביר מדוע יש מסגד על שם שלמה דוקא במַאְרֵב, בירת שבא העתיקה, והוא מוצא את הטעם לכך בטעות של בני תימן שהה׳יפו את שלמה המלך ע״ה ומעשי תקפו במלכות סערא׳כאמ׳, גבור הלגנדה התימנית העתיקה, ע״ל עמ׳ [13—14], ושם הערה 11.

20 בער׳: אשראף. ואיני יודע אם התכון המחבר כאן לאנשים מזרע מחמד דוקא.

אחרי ששהינו קצת לפני המסגד הזה, הלכנו אל הבאר ומלאנו את נאדנו ממנה, והלכנו בלי מורה דרך במסלה המובילה אל המזח.

בסביבות מארב. — המזח המפורסם

מצאנו שם כמה בנינים בנויים אבנים מסותתות, שהיו בלי ספק קברות הערבים [216] הקדמונים ולא בנין של שבטי שבא. וראינו במקום ההוא כמה עצמות שבורות ומודקות, ולא כילה אותן הזמן למרות שטף נחל הגשמים אשר שם, ועדיין הן נשארות בדרך עד היום הזה. ורבן דומות לאלה שמצאתי בארץ אלג'וף בחורבת מעין, אבל אלה לא היו שרופות באש כמו אלה במעין, שהיו כלן חרוכות באש[21].

אחר כך יצאנו מן המקום הזה ונכנסנו בין קירות גדולים לפני מזח מארב, עד אשר הגענו קרוב לאותו מזח, שהוא בין שני הרים, וראינו בית מבהיל בגדלו בצד המזח בצלע ההר. עלינו אל הבית ולא מצאנו בו פתח או חלון, ולא היתה דרך אליו. חפשנו מתחת לבית כתובות, ולא מצאנו אלא שתים שלש שורות[22] בהר מתחתיו. וגם מצאנו כתובות אחדות בדרך ממארב עד לשם.

הלכנו מאותו בית בתוך דרך נחל הגשמים מצד הבנין ההוא ופגשנו במקום גבוה קצת שסגר עלינו את הדרך. טרחתי להרים את מורי למען יוכל לטפס ולעלות מעל המדרגות העליונות האלה אשר סגרו עלינו. ואחרי יגיעה העליתי את מורי מעל המקום הזה והלכנו, עד שיצאנו מן ההר ההוא ונסענו בדרך המלך של מארב אל צְרְוָאח, עד אשר בא עלינו הלילה ולנו [217] יחידים בשדה.

21 תאור בית הקברות שבשני צדי המסלה של המזח גם אצל הלוי, שם, 51. הלוי מספר שמצא שארית של פסל שיש ענקי. דבר זה אינו הולם יפה את השערתו של חבשוש שהקברים לא היו של השבאים הקדמונים.

22 בער': צדרין. — התאור מסכים היטב עם הערותיו של הלוי, שם, 98.

בצָרְעַת העתיקה. — עקשנותו של הלוי מביאה את שני הנוסעים לידי סכנת נפשות

למחרתו קמנו לנסוע אל צרואח. שני בדוים בקשו לשדוד או להרוג אותנו, וה' הצילנו מהם במסבת נוסעים אחרים שפגשנו בדרך[23]. לבסוף הגענו, עם ערוב היום, הוא יום ששי, אל הבית הראשון מבתי צָרְעַת.

מיד נכנסנו אל חצר הבית, והנה אין אנשים יושבים בו אלא רועים באו, הם וצאנם, ללון שם, והם היו שני קבילים ושתי בתולות ערומות, אין על בשרן אלא חתיכה של רצועות עור, ואחת מהן היתה בערך בת 20 שנה! הוצאנו מקצת הקמח שהיה עמנו, והן עשו לנו שתי ככרות לחם לשבת. ולנו אותו לילה עם הקבילים.

בבוקר הלכו למלאכתם, לרעות את צאנם. ואנו ישבנו במקומנו—, סגר עלינו השבת. ואחרי שהתפללנו תפלת השבת, ישבנו להשיח אני ומורי. ובצהרי היום יצאתי להסתכל בסביבות הבית אשר אנו בו, והנה הגענו אל חורבת צרואח, ואנו לא ידענו!

נכנסתי אל אותה מצודה, שבנייתה עדיין על דרך הקדמונים, ובה יושבים שנים שלושה קבילים עם משפחותיהם ואורגים שטיחים מצמר. ישבתי עמהם ודברתי על עסקיהם ועסקי העולם בשעה שהתבוננתי באבן אחת גדולה ועליה שורות הרבה. אז ידעתי בברור שזה המקום שהזכירו מורי [218] ואמר שיש בְּרֵכה בצרואח ובה כתובות הרבה[24], ואין זאת ברכה אלא אולם מאולמות ש ב א, והכתב בולט מן האבן.

ישבתי עמהם כמה שישבתי, וגם סבבתי מעט, ושבתי אל מורי והגדתי לו מה שראיתי, ועוד אמרתי לו: „צריך שנשב כאן יום או

23 עי' הלוי, שם, 53.

24 הלוי ידע את המקום מתוך תאורו של הצרפתי ארנו (ע"ל הערה 12).

יומים, עד שנגמור את מלאכתנו, ואחר נסע, כי אני ראיתי כאן כתובות הרבה". אמר: „לא נשב אלא נצא, ואנו נעסוק שנינו בדבר. ומה שתעשה אתה לבדך בשני ימים, אעשה אני ואתה יחדיו ביום אחד". אמרתי לו: „אי אפשר שתעסוק בעצמך ובידך, כי הקבילים יראוך, ונביא עלינו רעות ולא נצא בשלום מפגיעתם". אמר: „לא, כי נעשה שנינו ולא נשב במקום הזה עוד". אחרי שדברתי אל לבו ולא שמע, אמרתי לו: „האם שכחת שהתחייבתי לעשות כל העבודה הזאת של העתקת הכתובות, ואם אתה מתכון לשכר, אל תחשוב לי את שכר המקום הזה, ואני אגמור את העבודה כדרכי. ולא, להוי ידוע לך שאני לא אהיה לך לחבר במקום הזה, כיון שאני רואה בברור הסכנה עלינו. אם אינך נאות לי, אביאך מחר, אם ירצה ה', אל המקום ואלך לי מיד, ולא אשב עמך כלל, כי אני בפחד של ודאי עליך ועל עצמי". אבל הוא הקשה את לבו ולא נענה לדברי. אכן מה' יצא הדבר!

ביום א' השכמנו [219] והלכנו אל המצודה, ועדיין השער נעול, כי עוד ישנו הקבילים. דפקתי בדלת עד שקמו ופתחו לנו את שער המצודה. נכנסנו ובקשנו מהם קפה ולחם, וישבתי אני ומורי אצל האבן הכתובה ההיא, אשר התבוננתי בה אתמול וספרתי לו עליה. עדיין אנו יושבים והבדוים האלה כבר התחילו לשלוח את ידם במלאכתם, היא אריגת הצמר, ואני מספר עמם על אסעד (מלך תימן) וזקנתו בלקיסה (היא מלכת שבא) ועשרם, ועל הרם בן מעין ודודתו בכבכה ושמם הגדול, ועל מזח מארב וגיאותיו הפוריים. אמר אחד מהם: „אל תספר לנו על אסעד ועל בכבכה. ספר לנו על אוצרות זהרא בת אלאזהר מלכת המצודה הזאת, אם בעל ספר אתה". אמרתי: „אינני בעל ספר, ואינני יודע כלום, ובודאי נרשמים כל האוצרות באבן הזאת". אמרו: „בלי ספק הם קבועים בה, והיהודים יודעים את הספרים, ספר לנו

אפוא ואל תירא ואל תכסה ממנו דבר". אמרתי: „אמת שאינני יודע, אבל אפשר ש ח ב ר י יודע לפתור דבר ממנה". מיד פניתי אל מורי ואמרתי: „הסתכל נא, חברי, באבן הזאת, אם תבין את הכתוב בה, קראנו לפנינו, או לכל הפחות העתיקנו וחקור אחריו, אפשר שמלך העושר יעניקנו דבר מגנזי זהרא [220] בת אלאזהר".

וכאשר ראיתי שמורי יוסף הוציא את העט ואת הנייר והתחיל להעתיק את האבן, הנחתיו ויצאתי מן המצודה והלכתי בתוך החרבות לחפש כתובות, ומצאתי הרבה והעתקתי אותן. אחרי שלוש ארבע שעות מצאתי אבן ארוכה, ועליה הרבה כתובות, והיא שקועה באדמה. ישבתי תחת שארית החומה אשר האבן ההיא היתה קבועה בה ותקעתי את עצמי להעתקתה.

עודני עסוק בה, והנה לפני בדוי המבקש אותי וצועק: „יהודי, יהודי!" אני ראיתיו, אבל הוא לא ידע שאני לפניו ומעתיק כתובות. מיד החבאתי את הנייר ואת העט בחיקי וקמתי ואמרתי לו: „מה אתה רוצה ממני?" אמר: „ומה אתה עושה כאן?" אמרתי: „ישנתי. זה הכל". אמר: „בוא מהר, הקבילים קשרו את חברך ורוצים להרגו, וכבר חפשתיך זה זמן רב". נשאתי עיני אל פתח המצודה, והנה נתאספו שם הרבה קבילים. וכאשר ראיתי שהם תפסו את מורי, ושהנייר שהעתיק נמצא בידם, פחדתי על ההעתקות אשר עמי ונפניתי מהם וישבתי כמו משתין. ועשיתי את עצמי כמי שמחפש אבנים לקנח בהן את טנופו, וכאשר נראה לי מקום מתאים, חבאתי ההעתקות בין שתים שלוש אבנים — עשיתי זאת לעיניהם והם לא הרגישו[25].

25 ההרפתקאות הדרמטיות אשר בצרוַאח מסופרות ב־ JA 53—58, בהתאמה לדברי חבשוש כאן. החילוק הוא, כאמור לעיל, שאין הלוי מזכיר את רעו לדרך כלל. על כן הוא אומר בנוגע לחביו ההעתקות עמ' 55: „מאחר שלבי נבא לי שהעתקת הכתובת הגדולה באותו בית תביאני לידי צרות, עלה בדעתי למזלי לחבא את ההעתקות שהיו בידי מקודם". הלוי מתאר גם את מקום המחבוא, ואיך חזר לאחר צאתו מן העיר ולקח את ההעתקות הנחבאות וכו'. אכן כאן קשה להלום את שני הספורים, אף כי הם קרובים כ"כ זה לזה.

לבסוף הגעתי אליהם ואמרתי: „הוי בני השבטים, הוי חבורה מבורכת, מה זה הזעיק אתכם עלינו, עד שאתם מיראים אותנו, ואנחנו אנשים מסכנים ונכרים, ואתם הנכבדים והמפורסמים שבשבטים, מכניסי [221] אורחים ומכבדים את הגר! והיום לא בלבד שלא נהגתם בנו כך, אלא עוד אתם מיראים אותנו בהתקבצכם עלינו, ואין אנו יודעים משום מה?" אמרו: „הנה פלוני השיך נכנס אל המצודה ומצא את חברך מעתיק מן האבן ואמר לו: ‚חדל ממעשיך פה', והוא לא שמע לו, אבל הוסיף להעתיק את האבן, ולא שעה לשיך ומהר במלאכתו, והשיך בקש להכותו בגרזן על ראשו, ולולא החזיקו הקבילים ביד השיך ולקחו את ההעתקות מיד חברך, כבר היה הורגו".

אמרתי: „מחסי באלהים, הוי אתם הקבילים. אין זה אלא השטן המגרה את בני האדם, כדי שיהיו משרפות גיהנם. ואתם נדיבי השבטים, וחלילה לכם מפגיעות נוראות כאלה, וחלילה לכם מחטוא בגר ובעני, וביותר בתוך מושבכם. ודעו נא נאמנה כי חברי זה אינו יודע מאומה עד עתה ממה שאתם אומרים, כי זר הוא ואינו שומע לשון ערב. אבל האלהים לא רצה להביא עליכם אשם, כי אם הצילכם ושמרכם מפגוע במסכן הזה, אשר הוא כמו כבשה לפניכם. ועתה, יראו את האלהים ואל תעשקוהו, וגם לא בדברים!"

השיב אחד מהם ואמר: „אל תגן על עצמכם בדברי תעתועים ואחיזת עינים. כבר ידענו את מעשיכם ושאתם מכשפים[26]. אנו לא נהרג אתכם, אבל נקשרכם ונביאכם אל השיך פלוני שלנו למקום פלוני — דרך שני ימים מפה — ונמסור לו את מה שהעתיק חברך; ומה שיגזור השיך, זה יהיה לכם". ויש [222] אמרו: „הניחו אותם, הנה אלו עניים, וחרפה לנו להתגרות בהם". ויש אמרו: „אל תאמינו

26 גם פרט זה נמצא אצל הלוי.

להם, הם חזירים[27], והיום להם שלושה ימים שהם יושבים במקום, בלי ספק לענין שאין אנו יודעים". ולא חדלו להציק לנו ולירָאנו עד קרוב לשעת מנחה או אחריה. וכאשר עיפתי מלדבר אל לבם ללא תועלת וקשה עלי מצבי, הרמתי את קולי ואמרתי: „אל ירחם האל את מי שמבקש רעתנו. אמת הדבר, שלשה ימים אנחנו פה. אבל הגענו בערוב יום הששי וסגר עלינו השבת. והיום בקשנו לנסוע, ובאנו אל המקום הזה לשאול מן הקבילים פרוסת לחם וספל קפה למען נסע מיד, אבל אין כח ואין גבורה אלא באלהים הנעלה והגדול; עדיין אנחנו מחכים שיתנו לנו צדקה ממזונותיהם למען נוכל לנסוע, ולא עלתה לנו אלא דבת שוא זו. ועתה, או תהרגונו ונגאל מן הצרות, או הניחונו ונסע לדרכנו, ואין אנו רוצים מכם אפילו צידה. אבל אם אתם יודעים את חק השבטים, תנו לנו לאכול, למען תשוב רוחנו, ואחר קשרונו והביאונו לכל מקום שתרצו, או מה שתרצו לעשות עשו".

אמרו זה לזה: „אמת דבר היהודי הזה, וחרפה עלינו למנוע אוכל מפיהם. מי מקבל עליו להאכילם? ואחר נקשור אותם ונביא אותם אל הבדוים". אמר אחד מהם: „אני מקבלם [223] עלי", ותפס בידינו והוציאנו מתוכם והביאנו אל ביתו — וביתו מחוץ למצודה — והוא צוה על אשתו לעשות לנו לחם חטה.

הלוי וחבשוש בורחים מצרואח ומגיעים עד קצה גבול הישוב היהודי

בזמן שהיינו מחכים, נכנסתי בדברים עם הקבילי, עד אשר הראנו מחלון ביתו את הדרך שנוכל לברוח בה, והיא דרך המלך של הנוסעים. ואחרי שעה יצאנו מביתו והלכנו משם, מבלי שהרגישו

27 חזירים — נדוף בלתי שכיח זה הוא לפי הקוראן, סורה 5, פסוק 60.

בנו הקבילים. ואני לקחתי את העתקות הכתובות שהבאתי בין האבנים, אבל את העתקת מורי לא השיבו לו[28].

ואנחנו נסענו בהפך הדרך שהגיד לנו הקבילי הזה, כי יראנו פן ידלקו אחרינו רשעי המקום, עד הגיענו אל קרית אלחרג׳ה, והוא הכפר הראשון מכפרי היהודים בפלך חריב בני גַ׳בְר. נכנסנו אצלם ומצאנו שהם עניים, ירחמם ה׳, ולא ראינו אצלם כלום. יצאנו מן הכפר ההוא, והלכנו בואדי חריב ונכנסנו אל כפר שני ושמו אלעארצַה ובו יהודים, והמפורסם בהם סאלם אלמשרקי. נכנסנו אל ביתו, והוא קבל את פנינו וכיבדנו ביותר ואף שידל אותנו שנשב עמו יומים או שלושה, אבל מורי לא הסכים עמו. ואני היה מבוקשי שנשהה אצלו, מרוב היגיעה והפחד שעברו עלינו[29].

מעשה בשֶפֶר אלמשרקי

ואתה המעיין בספור נסיעתנו זו המבהילה, שהה מעט ובוא אתי להתבונן בהנהגת חק בני השבטים ודיניהם, [224] ודע שאילמלא קשרו אותם הקדמונים בתקנת החק הזה הנקרא טאגות (ע״ל [55]), כבר היה החזק משמיד את החלש, וכבר אבדו יושבי תימן מזמן, מחמת רחוק הממלכות מהם.

וזה אשר קרה לבני משפחת אלמשרקי בשנת 1305 (1887/8):

אחרי שנפטר סאלם אלמשרקי הנזכר, אשר ארחנו בביתו, קם בנו שפר תחתיו והתפרסם בין אנשי השבטים כמו אביו. והשנה היתה שנת רעב, כמנהג הארץ הזאת בכל הזמנים. וכאשר ראה שכר אלמשרקי שלא היתה לו עוד תבואה שיוכל להלותה

28 את הכתובת הנדו5ה של5 צרואה — הנדו5ה שבכתובות שבא — הצי5 ג5אזר אחרי כן.

29 כל5 הפרטים שבקטע זה חסרים אצל5 הלוי.

לקבילים חבריו כמנהגם, לקח ממיטב כלי הזין שהיו מורהנים אצלו מקדם ושמם על חמורו. ובדעתו היה לנסוע ממחוז בני ג׳בר אל מחוז בני סחאם, אל נשיא כולאן המפורסם חזאם ן׳ צאלח אלניני, להרהין אצלו את כלי הזין ההם — שני רובים ושלש חרבות[30] — תמורת 15 או 20 קדח תבואה, כדי שיוכל לספק את צרכי לקוחותיו בשעה הזאת, הקשה להם.

אבל ליסטים מבני השבטים דלקו אחריו וארבו לו, ובשעה שנסע בדרכו בוטח באלהים ובבעל חסותו, התנפלו עליו וקשרו אותו אל עץ על יד דרך המלך ותחבו אל תוך פיו את המטפחת שהיה חובשה על ראשו ממעל לכפה, כדרך מטפחת ראש של קבילים. והם שדדו את אשר [225][31] על החמור, כלי הזין אשר הזכרתי, והשאר. רק את החמור לא לקחו, פן יודע דבר בסבת מציאת החמור. למחרתו עברו קבילים במקום ההוא וראו את החמור והכירוהו ואמרו: „זהו חמור היהודי ממשפחת אלמשרקי. בלי ספק נהרג, ועל כן חמורו עזוב לנפשו בשדה". מיד חפשו אחריו בסביבות המקום עד שמצאוהו הרוג כשהוא כפות אל עץ והמטפחת תחובה וקשורה אל פיו. וכאשר ראוהו והכירוהו, הרימו קול ענות מלחמה בצוחה ויללה, עד אשר הזעיקו קבילים ויהודים מן המקומות האלה, אבל לא ידעו מי הרגו. ויקברוהו יהודים מבני החסות של בני סחאם.

אחר בא אחי אבי הנהרג יוסף אלמשרקי עם נשי משפחתם וילדיהם ואהלו על קבר צאלח ן׳ חסין אלניני, והוא היה משרי כולאן המפורסמים, ועליו חסות ההרוג, כי על כן נפל שדוד בגבולו. וכאשר ידע השר חזאם כי אחי אבי הנהרג תקע אהלו על קבר אביו צאלח אלניני עם בכיה וקינה, הביא כבשים

30 הרובים והחרבות היו מכוסים קשוטי כסף, ומשום כך היו יקרים ביותר.

31 כאן נפסק כ״י גלאזר. הדפים מכאן ואילך נשלחו אלי מצנעא בסתו 1938, עיין במבוא.

לרצות את משפחת הנהרג, למען יֵעָלו מעל הקבר, פן יוכיחוהו בני השבטים ויאמרו: „כאחד הנבלים נהג עם בן חסותו, ולא יכול להגן עליו אפילו בגבולו", והתחייב להם שלא יחסוך עמל בחקירה ודרישה עד אשר יגלה את הפושע. אבל היהודי אמר: „אנחנו לא נזוז מעל הקבר, עד אשר יקום בעל חסותנו המנוח צאלח ן' חסין [226] מקברו למסור לנו את ההרוג (הכונה: ההורג) חי או מת. ואם גם בו אין סתר להחסות החוסים בו, נדע למצוא לנו דרך".

והנשיא חזאם לא חדל מלחקור ולהתחקות אחרי מי שפגעו בהרוג, מן הזמן שהיה עומד עליו עם שאר האנשים. וכאשר ראה שהיהודים לא נעלו מעל קבר אביו, וגם שהוא אחראי לדם היהודי כלפי אדוניו הקבילים משבט בני ג'בר, מפני שהוא נפל בגבולו, קרא אליו ליסטיס אחד מאנשיו והבטיח לו שכר משא גמל חטים, אם ילך וירגל בארץ כּולאן ויחקור שם אצל הליסטים, איך קרה המקרה ביהודי הזה. הליסטיס ההוא חבש את גמלו ונסע לרַגֵּל בארץ בני סחאם בגבול השרים מבית אלניני, והוא התחפש כמי שמבקש לקנות חטה ולהטעינה על גמלו. וכאשר הגיע אל דרך ואדי בני ג'בר ונכנס אל בית אחד מבתי המקום ההוא לשאול על החטה, מצא את הרוצחים נצים על שלל המשרקי, והם אמרו לו שהם בוחרים בו לשיך ושופט שיחלק ביניהם, והם יתנו לו שכר מן השלל. הליסטיס עשה כדבריהם וחילק את השלל ביניהם, אבל לא לקח לו שכר. אחר שב אל השר חזאם הנזכר אשר שלחו והגיד לו שהפושעים הם מקבילי שבט בני ג'בר (בעלי החסות של היהודי), לא מאנשי בני סחאם ולא משבט אחר! וכאשר בקש השר חזאם תחבולה איך [227]...

[כאן חסרים דף או דפים אחדים. בשורה הראשונה של הדף הנמצא אחרי זה יש הערה של סיום לספור שכר אלמשרקי: כך היא חקת השבטים.]

יסורי הנוסעים במעלה אשג'ע

[2,232?] ונשוב אל נסיעתנו, אל בית סאלם אלמשרקי, אשר בקצה ארץ בני ג'בר מן המערב, קרוב למעלה אשג'ע.

ביום הגיענו אל אחינו סאלם אמר מורי: „הבה נסע ובתנאי שלא נדבר עם איש מן הקבילים, אשר יתנו לנו שלום וישאלו על דרכנו, מאין אנחנו ומה מוצאנו, ומה אתנו. כי בסבת התשובות מתעכבים אנו בדרך, ועוד אין לנו צרך לדבר עמם". אמרתי לו: „אדוני, אין בכך כלום, גם אם נתעכב מעט, כי קרובים אנו אל צנעא, ולא יוכל להעשות מה שאתה אומר, שאנו לא נפנה אל הקבילים שנותנים לנו שלום ואנו חלשים ונכרים בארצם". אמר: „לא, כי נסע, ולא נשמע דבריהם ולא נאמר להם אפילו שלום". דבריו אלה היו קשים עלי מאד ואמרתי בנפשי: ברוך בואכן, גזרות ה'! אבל השבתי לו: „איני ממרה את פיך, הבה נסע". והלכנו והיינו כמי שאינם שומעים ואינם רואים, אבל נסחבים בדרך הלוך וסחוב. וכאשר ראו הקבילים שעבדו את אדמתם שאנו נכרים בארצם, והם קוראים לנו לשאול אותנו כדרך הבריות, ואנו אין אנו מחזירים להם שלום, ואין פונים אליהם, עד הגיענו אל מתחת מעלה אשג'ע, וכבר קראו לנו...

[חסר דף או שני דפים. לפי ההמשך וספורו של הלוי[32] יש להבין שהיה מסופר כאן שהתיירים פגשו בארחת גמלים באה מעיר מארב, ובה חאג' חסין אשר הציק להם מאד ובקש להוציא מידם כסף וגם העתקות הכתובות. הדף הבא פותח בדברי חאג' חסין זה:]

[234] הברית והחסד אשר ביני ובינך". אמרתי לו: „ואיך אוכל

32 הלוי, שם, 58, מספר שבמעלה שג'אע (חבשוש: אשנ'ע) פגש בשיירה ובה אדם אחד, מַסַּי שמו, שציערו עוד בהיותו במארב. מסַּי זה היה סוכן של סוחר הודי שאסף עתיקות בחורבות מארב ומכרם לאנגלים בעדן, והתנגד, כמובן, לבוא אירופי אל תוך שדה פעולתו זו. ההתענינות היתרה של חאג' חסין הנזכר כאן בהעתקותיו של הלוי (עיין להלן [235–236]) מוכיחה שהוא הוא מסַּי הנזכר אצל הלוי.

לדבר אל רעי על שכר, ומה אומר לו, הלא יודע אנכי שאנו בנכר כמה חדשים, ואין אתנו מאומה. ואיש כמוך, שהוא חשוב ונקרא חאג׳ וזאיר (עולה רגל למכה ולקבר מחמד במדינה), לא יתכן שידבר דברים ריקים כמו אלה. אדרבה, צריך שתתן לנו צדקה ממה שחננך אלהים, למען יהיה שכרך הרבה״. אמר חאג׳ חסין: ״האין ביניכו שבועות אלהים שלא תכסה ממני דבר? ועל רעך זה ספרו בצנעא למוסלם אחד שבא מנמל עדן, והוא הודיע שרעך נוצרי ולא יהודי, והוא מרגל ומבקש לגלות את ערות הארץ בשביל ממשלתו, וכותב הרריה ואדמותיה ומעינותיה ועריה וכפריה ושוקיה. דבר זה מפורסם בצנעא, והם מחפשים אתכם. אם כן אפוא, דבר אליו מיד מה שאמרתי לך למען נראה תשובתו״.

אני, כששמעתי דבריו אלה, פחדתי עליו ועלי פחד מות, עד שנסתלקו חושי ונתרפו כחותי ואמרתי בלבי: בטחון באלהים! עניתי, ואני רועד מפחד: ״הוי חאג׳ חסין, הוי חאג׳ חסין! אפשר שאתה צודק. אבל עד השעה הזאת לא נתברר לי אפילו דבר אחד ממה שספרת, אלא הוא אומר שמסעו זה בסבה שיש לו אח נעדר זה כמה שנים, והגידו לו שהוא נמצא בארץ מזרח תימן, וכל מקום שאנו באים אליו וחוקרים את האנשים שם, מספרים לנו מקצת [235] מסימניו. כך הוא מסביר את נסיעתו. אבל המתן לי — הלא רעים אנו לדרך — עד אשר אקום ואחקור אותו בערב, ולו בדבר אחד מן הדברים שאמרת. ואם אמת הדבר, שבועת אלהים שלא אניח ילוד אשה להזקק לו אלא אני אהרגנו, או לכל הפחות אדקור בו קודם שיהרגוהו. אבל בין כך ובין כך — מכסף לא נמצא אצלו מאומה!״

ואולם הוא הצר לי בדברים ואמר: ״אל תספר לי דברי נבואה ותרמית, כדרך אנשי צנעא. אם כנים דבריכם, תנו לנו כליכם, כי עמנו אתם בדרך, ואנחנו נהיה עמיתים אחר כך״.

כל הדין והדברים האלה היו בשעה שהארחה יצאה לדרכה,

ואנחנו הלכנו עמה, עד אשר עלינו בצד המעלה. ואני סרתי אל מורי והודעתיו כל מה שאמר לי האיש ממארב, ואמרתי: „אין לנו לפחד אלא בסבת הכתובות אשר עמנו. מסור אותן אל ידי ואני אחביא אותן, עד שלא יהיה עוד פחד עלינו ולא נעצב מדבריו". כי בשאר נסיעתנו לא היו מונחות אלא בשק קטן של עור על כתפי. וביומנו זה לקחן מורי במקרה אליו.

מיד התחיל מורי לריב עמי ולקרוא לי שוטה ואמר שאנחנו נבזים ושפלים, בורחים מבת קול, ומפחדים מצל עצמנו ולבותינו רכים. „ואין האנשים האלה שרים ונשיאים עד אשר ישפטו עלינו, אם כן אפוא, הבה נסע ונעזוב אותם!" אמרתי: „גבורה (בערבית: ש ג' א ע ה) זו במעלה א ש ג' ע לא תועיל לנו, אלא אחרי שתמסור את הכתובות לידי. ואחר, [236] כל אשר תאמר אלי, — אני אחריך. וגם עדיין הכתובות שלי הן, הואיל ולא נתת לי כלום מן השכר. ואיך תאמר שאין אלה נשיאים; האינך יודע שגם ילד מן הקבילים עושה בנו כחפצו, ומי ישאל עלינו, ומי יריב את ריבנו ואנחנו נכריים". אחרי שהחזיר לי את הכתובות, ואחרי שהחבאתי אותן, שבתי אל חאג' חסין ואמרתי לו: „אי אפשר שאדבר אל רעי דבר בעודנו בדרך. ואולם בערב אבקש תחבולה לבוא עליו בערמה. ומה שנוגע לבגדינו — נתן אותם לך, אבל יודע אני שאין עמנו דבר כלל". אך הוא לא השיבני, ובלי ספק ידע שאני מדבר אליו דברי נבואה ולא יותר.

אחר התמהמהתי[33] מעט עם הארחה עד אשר הבינותי שהוא עיף מלדבר אתי[34]. הלכתי אחרי מורי [35], והוא הקדים קצת את הארחה, ואמרתי לו: „מה דעתך על הרשע הזה המתגולל עלינו?"

33 בער': תמסג'עת.

34 בער': חתי אדרכתה קד או(ה?)א מן כטאבי. — במקום שצויין ע"י סוגרים יש קרע.

35 בער': פלפית במעלמי.

אמר: „הלא כבר אמרתי לך, הבה נלך ונניח את דבוריהם". מיד עלינו במעלה, וכבר הקדמנו אותם, עד אשר הגענו אל ראש המעלה והשמש בקשה לערוב. והנה לפנינו חמשה קבילים מאנשי הארחה ופתילי רוביהם היו דולקים. אמרתי למורי: „אלה עברו לפנינו, ועתה יושבים הם בראש ההר לפנינו בדרך כדי לתפוס אותנו". וכשבאתי אצלם, אמרתי: „שלום עליכם", וישבתי לשוחח עמם והם החזירו לי שלום. ומורי הלך בדרך עד [237] שלא ראינוהו עוד. הארחה עלתה מן המעלה, ואני אמרתי לקבילים: „אני רוצה ללכת אחרי רעי, פן יתעה בדרך". ומשם נפרדתי מן חאג' חסין ומן הארחה.

קבלת פנים בבית יהודי

נסענו מהר בחשכת הלילה, עד אשר ראינו נר מנצנץ לפנינו. הלכנו לאורו, עד שהגענו אל הבית אשר הנר בו. דפקתי בדלת והם השיבונו: „מי בדלת, ומי קורא לנו בלילה ואנחנו יהודים". שמחתי ואמרתי: „אחיכם אנו, אשר ארחנו למקומכם". מיד ירדו לפתוח לנו והנר בידיהם, והכניסו אותנו אצלם, ועדיין הם מסופקים מי אנו, כי צורתנו ודבורנו היו משונים משלהם. ובבית הזה היתה סעודה, ואורחים היו מזומנים שם, ואני לא ידעתי אם בשביל חתונה או בשביל מת[36].

הם כבדונו בסעודת הלילה, וישבנו לשוחח. ביניהם היו שני אנשים מצנעא, אני הכרתי אותם והם לא הכירוני. אבל אחד מהם אמר: „כמדומה אני שידעתיך ואיני מכירך עוד, הגידה לי מה שמך". אמרתי: „אני אבן אלפתיחי[37] מארץ אלג'וף, אלא שישבתי

36 כמו שנאמר במשל: אין לאדם אלא חופתו או מיתתו (Jemenica 1118). יורשי המת עורכים, אחר השבעה, סעודה גדולה. חבשוש תאר סעודה זו, הנקראת „זקנים" על שם הזקנים הלומדים במשך ימות השבעה בבית האבלים, בספרו „קורות הזמן", כ"י הספריה פרק ט', דף נ"ד. עיין קרית ספר י"ד, 267.

37 אבן אלפתיחי: ע"ל עמ' [128] ושם הערה 61. מן המקום הזה יש לכאורה ללמוד שמשפחת חבשוש לא היתה ידועה בצנעא בשם אלפתיחי.

זמן מה בצנעא". הוא נשאר נבוך; אבל אני הסתרתי את שמי, למען לא תצא השמועה שחזרנו, עד אשר אראה מה יהיה בנו בצנעא.

מסע אל תנעם, עיר משיח השקר

למחרת השכם אמר מורי: „הבה נסע אל תַּנְעָם, ואחר נכנס אל צנעא". אמרתי לו: „איני יכל להופיע עמך בתנעם, כי [238] ירא אנכי ממקצת היהודים רעֵי האיש המתימר שהוא כַּחַיִל משיח השקר, בשביל הריב והמחלוקת שקרו ביני וביניהם בשנה הקודמת". אמר: „אל תירא. בוא עמי ונכלה מעשינו, ועל ה' נשליך יהבנו". נעניתי לו, אף על פי שהייתי בסכנה גדולה מפחד משיח השקר וחבריו שבקשו להרוג אותי בזמן העבר[38].

על שֶׁפֶר כַּחַיִל ומשיחי תימן בימים ההם

קורא יקר, אם רצונך להתבונן במקצת משיחי תימן שהיו בדורי ואשר ידעתים בעצמותם ותאריהם, סטה מדרכנו זו, והיא דרך ארץ אלסַר מכפר אלשרפה אל תנעם, ושוב עמי אל ארץ חריב[39] למען נעלה הר אלטיאל[39] והוא אלטיאל שבגבולות בני ג'בר, ונשהה שם, כי קרובים אנו אליו, וזה המקום שבו נהרג המשיח הראשון שכר כחיל אשר היה שאור למשיחים וזה השני היה בצקם.

38 אין אלו דברים ריקים. התנועה המשיחית הזאת היתה חזקה מאד ורדפה בלי חמלה את הקמים עליה. תאור מצוין ורב ענין של תנועה זו ימצא הקורא בס' „אגרת תימן השנית" של יעקב ספיר. שם עמ' 31 אנו קוראים למשל על כותב מכתב אחד בענין המשיח: „המכתב הזה הוא מאיש תימני מעיר צנעא, אחד מגדולי חכמיה ומוריה, אשר לו יד ושם בנגלה ובנסתר, הוא אחד משני הרבנים המורים אשר בעבור לעגם על נביא השקר הזה והמאמינים בו הוכרחו לברוח על נפשם ולעזוב ארץ מולדתם, ובתיהם ורכושם מצנעא נהרם ונחרב".

39 ע"ל עמ' [223].

ומעשה שהיה כך היה.

בשנת 2170 למלך הנורא והאיום בעל שתי הקרנים (אלכסנדר מוקדון, כלומר למנין השטרות = תרי"ט, 1859) היו העוני והרעב שהזכרנום בתחילת הספר, וממשלת תימן היתה עזובה ואמיריה חדלו. ובשנה ההיא היה אחמד אלחימי[40] שיך העיר. ושם הכליפה (האמאם) אבן וזיר[40] והוא ישב בארץ אלסָר. בימים ההם קם בצנעא יהודי אחד מסכן והכריז על עצמו שהוא מבשר למשיח שאנו מיחלים לו.

תחילת מעשהו שהיה מן האנשים [239] הדלים שמקוצר שכלם אינם יכולים להחיות את נפשם בשום תחבולה של פרנסה[41]. מקצועו של זה היתה הטלאת דליי עור הקרועים, ולא ידע אפילו לעשות דליים חדשים, וזאת המלאכה הפשוטה ביותר. הוא היה עושה עצמו בעל סגוף, ורוב עיונו היה בספרי קבלה, ובלי רב או חבר. וכאשר נתרבו אצלו ההזיות, גם צייר על קלף אותיות ונקדות, והלך

40 לפי אלואסעי 99 הורידו אנשי צנעא את אחמד אלחימי כבר בשנת 1274 (1857/8), ובשנת 1276 (1859/60) — השנה הנדונה בפנים — בקשו להכיר באמאם אחר זולתי (מחמד) בן (עבדאללה) אלוזיר (שם 101), אך בשנה שלאחרי כן אבן אלוזיר שוב עמד לבחירה, אם כי לא נבחר (שם 103). בתשומת לב לבלבולים התמידיים בתימן בשנים ההן אין לדקדק עם המחבר בנוגע לפרטים אלה.

41 הבאור הזה של חבשוש להופעת משיח השקר הוא קצת „משכילי". והנה דבריו של ר' יעקב ספיר, שגם הוא קורא, כמובן, לשכר כחיל „משוגע", ב„אגרת תימן השנית": הוא אחד מחכמי צנעא, בעל מקרא ואגדה, זוהר וקבלה מעשית בצרופים וגימטראות. וידעתי את האיש ושיחו, ומכירו הייתי מאז היותי בצנעא לפני ג' שנים וחצי, והוא יוצר כלי חרש על קנה מקטרת הטאבאק*, ככל רבני וחכמי הארץ הזאת, אשר תורתם ואומנתם כבדים גם יחד. לפני ירחים עבר רוח קנאת ד' צבאות על האיש הזה. ובא ויספר להם את חלומו במחזה נוראה לאמר: כמלאך נראה לי בחזיון לילי, ויצוני לשלוח את אשתי בספר כריתות ולנזור מדרך העולם ולהתבודד במקום שאין אנשים ולסבב בערי ישראל, לעוררם על התשובה, ולבשרם על הגאולה, כי קרובה לבוא. וכששמעו החכמים בדבר זה

* כאן נתחלף לר' יעקב ספיר דבר. גם בכתב המובא ב„אגרת תימן השנית" עמ' 5 נאמר שמרי שכר כחיל היה תופר עורות — כמו כאן אצל חבשוש.

לבית מדרש של אחד מחכמי היהודים ביום השבת עם מקצת אנשים, ואף הזמין את חשובי הקהל ובקש להשמיעם את דבריו. אבל אחד מהם בטלו ונתנו לצחוק, עד שכל המזומנים שם לא שמעו לו עוד. ואת הקלף הניח אצל אחד מהם ולא פרש את ענינו.

אחר נתן גט לאשתו, למען יעבור בכפרים ויזהיר את הבריות לחזור אל ה' ולשוב מן המעשים הרעים. ולא פסק מלעשות כן, עד אשר עבר רוב הכפרים של תימן, ואף הגיע אל נמל עדן ובלבל את מחות האמללים במאד מאד. בסוף שב אל ארץ חריב, ואוה למושב לו את טיאל שבארץ בני ג'בר וישב שם כשנתים, והוא הזעיק את בני דן[42] שיבואו מן המזרח אל חריב. ונתחלפה לו אות נו"ן במי"ם, כי בני דם היו, ודמו נשפך בכדורי עופרת, והביאו את ראשו לצנעא.

[אחרי כשנה הכריז איש אחר על עצמו שהוא שכר כחיל שקם לתחיה ואף לקח את אשת המת לו לאשה. עם שכר כחיל השני הזה היה לחבשוש עסק, ובנוגע אליו האשים אדוני שראע את יוסף הלוי שהוא הוא משיח השקר, ע"ל עמ' [50]. יש להצטער שלא נמצאו עוד הדפים הנותרים של ספרנו, כי חבשוש, שכתב בשנת 1894, ידע בלי ספק לספר על סופו של המשיח השני, ואולם ר' יעקב ספיר פרסם את מאספו המענין „אגרת תימן השנית" בשנת הברכ"ות 1873, בזמן שהתנועה הזאת

לא אחרו ממלאות רצונו לגרש את אשתו. והמבשר לקח עמו מקלו ויקוטו, והכין מחוץ למחנה מושבו. בדד ישב, לא יברך לאיש ולא יענוו, ומסבב מעיר לעיר. וכה דרכו בכל מקום אשר יבוא שמה: יקרא בגרון או יכתוב בספר לקצרי רוח ורפויי ידים בארץ תימן לאמר: השתדלו בתפלה, התעוררו בתשובה, כי קרובה ישועת ישראל לבוא וגאולתנו לא תאחר. וכמו זרה דברתו, ככה נכריה עבודתו: בעיר לא ילין, לחם אנשים לא יאכל, מאכל לחם יבש יאפה לעצמו, ומים ישתה מרלעתו, ומפליא לעשות נפלאות עצמו מְסַפֵּר".

42 לענ זה אינו במקומו. ב„אגרת תימן השנית" עמ' 6 נאמר ששאלו החכמים את שכר כחיל על עשרת השבטים, אמר: „מצוים ואין צורך להם עתה, לא הם ולא בני משה".

היתה עדיין במלוא תקפה. כפי השמועה לא מת המשיח השני מיתת חרב, אלא במשך השנים נתפוררה עדת מאמיניו ונשכח ענינו. אבל עדיין לא עמדה ארץ תימן מלדת משיחים. כפי שמספר חבשוש עצמו בספרו ,קורות תימן', כ"י הספריה הלאומית, דף נ"ב, קם מבשר שוא שלישי בשנת 1893 והרגיז מאד את קהל ישראל אשר בתימן. הגידו לי שאף מבשר זה מת בשלום, ובני משפחתו עלו והתישבו באחת הערים החדשות של ארץ ישראל].

תכן העניינים

הקדמה . . . . . ה

מבוא . . . . . ט

א. מסעו של יוסף הלוי בארץ תימן . . . . . ט

ב. כתבי היד של ספר המסעות של ר' חיים חבשוש . יא
מכתב של הרב הראשי של צנעא . . . . . יג
הקדמת המחבר . . . . . טו

ג. המחבר וספריו . . . . . טז
תולדות ר' חיים חבשוש. — ספריו. — השפעות. — היסוד התימני. — חבשוש האיש. — העירוני. — בעל המלאכה. — המשכיל. — סגנון ספר המסעות. — לשונו.

ד. חבשוש והלוי . . . . . כד

ראשי תיבות וכיו"ב . . . . . כז

ספר מסעות חבשוש 1

פרק א: התקשרותו של המחבר עם התייר החוקר יוסף הלוי . . . . . 1—9

מצב יהודי תימן בזמן בוא יוסף הלוי אל ארצם . . . 1
לעג מר על המצב הפנימי של יהודי תימן 3
בואו של יוסף הלוי אל צנעא בירת תימן 5
כדי להתקשר עם יוסף הלוי חבשוש מוסר לו כתב יד אחד ובתוכו העתקות של כתובות שבאיות . . 6
חבשוש מעתיק בשביל הלוי את כל הכתובות השבאיות שבעיר צנעא 8
חבשוש מקבל בשמחה את הצעת הלוי ללוותו במסעו אל מארב, כי הוא מקוה שימצא את בני דן במסע זה . 9

פרק ב: הרפתקאותיו של המחבר בעיר גימאן . . . 22—10
כדי לנחם את הלוי שחלה ונפל למשכב, חבשוש הולך אל
גימאן הסמוכה לצנעא בשביל להעתיק את הכתובות
השבאיות אשר שם 10
ערבי המקום חושדים בחבשוש, אך מסייעים לו לבסוף
בחפוש כתובות 12
תאור סעודה כפרית ואשה כפרית 15
חבשוש עורך „חפירות" ונמלט מעיר גימאן בערמה . . 18
קבלת פנים זועפת אחרי שובו של חבשוש לצנעא . . 20
חבשוש מרגיע את שליחי הערבים של עיר גימאן . . 21

פרק ג: בקורו של יוסף הלוי בעיר צנעא הערבית . . 32—23
מעשה במשולח אשכנזי ונבלת חתול בימי ר' שלום בן
אהרן הכהן עראקי 23
שדרי"ם מארץ־ישראל שמתו או נשדדו בתימן . . . 27
הלבוש התימני של יוסף הלוי 28
בקורו של הלוי בעיר הערבית. אגדות עממיות על המסגד
הישן אשר שם 29

פרק ד: יציאת הלוי וחבשוש אל ארץ נהם . . . . 45—33
על פי עצת חבשוש הלוי דוחה את נסיעתו אל מארב ויוצא
עמו אל עיר אלמדיד בארץ נהם צפונית לצנעא . 33
לפי בקשת גלאזר יכתוב חבשוש מכאן ואילך בלשון
ערבית 35
אצל יוסף אלערוסי בעיר אלרוצה 36
מעשה משה בגדדי 38
דרכי רפוי של נשיכת נחש וסגלות האבנים הטובות . . 39
על יהודי חבש ועל יהודי אלמזאעקה 40
הנסיעה אל שראע בארץ ארחב. העינים הטובות —
כביכול — של התימנים 41
חטיפת יהודי ע"י נשיא משבטי ארץ אַרחַב 43
עצירת יוסף הלוי בטענה שהוא משיח השקר שפר כַּחַיל . 43
חפוש כתובות שבאיות בסביבות שראע 44

פרק ה: בארץ נהם . . . . . 91—46
א. בעיר אלמַדיד וסביבותיה . . . . . 67—46
הלוי שולח את חבשוש לשוב לשראע ולחפש כתובות והוא
מסכן שם את נפשו 46

על מצב יהודי אלמדיד בארץ נהם 48
מעשה בנשים פרוצות מעיר צנעא 49
שני ספורים על נמוסי השבטים של נהם בענין החסות:
א. מלחמה בשל גזלת יהודי 51
ב. ענין החסות בזמן התורכים 53
חבשוש טורח לחנם להוציא ידיעות הסטוריות מפי זקן
בן מאה וארבעים שנה 55
הזקן מספר לחבשוש על מנהגי החתונה אצל יהודי הכפרים 57
על דרב אלחנשאת, עיר יהודית עתיקה שהיא עכשו חרבה
וריקה מתושביה 61
מלאכות יהודי אלמַדיד בארץ נהם, וביחוד הדיג . . . 63
תורתם של יהודי ארץ נהם. מחלוקת בין מקובלים ובעלי
פשט בשל שער הנשים 65
ב. בכפר מלח וסביבותיה . . . . . 67—91
קלת אליהוד. — קינה על שממת הארץ 67
קבלת פנים בכפר מלח. מציאות ארכאולוגיות בסביבה . 69
כתובות וציור במצודת אלכּתב. יוסף הלוי לומד גיאוגרפיה
מפי יהודי מלח 70
הלוי פוגש באיש מן הקסטה הנקראת קראר. עליה ועל
הקסטה של הג׳ר 72
משפטי בני השבטים:
א׳: שבט גדול רב ריב אשה נואפת 73
ב׳: כופר מרובע בשל רצח יהודי 78
על קורות יהודי צנעא ומלאכות המטבע והצורפות . . 80—90
א. עליתו של האמאם מחמד בן יחיא ומקצת דרכיו . . 80
ב. תאור מלאכת המטבע 83
ג. מעילה ועלילה של הממונה היהודי על מטבע המלך.
סחיטת כסף אכזרית מביאה צורף אחד לידי אבוד
עצמו לדעת 84
ד. מבחן הכסף. — תכשיטי כסף בעבר ובהוה . . . 86
ה. עוד השואת העבר הרע להוה הטוב; שנות רעב קודם
להשתלטות התורכים על תימן 87
ו. סופו של האמאם מחמד בן יחיא 89
ספרים עתיקים בעיר מלח 90
פרק ו׳: מסע ארץ אלג׳וף . . . . . 92—128
הכנות הנסיעה בכפר מלח 92

תלאות בדרך אל עיר אלגיל 93
שבת אצל יהודי אלגיל. מלבושם ומאכלם 95
קבילים עונשים יהודי שיצא לצוד ארבה בשבת . . 100
הלוי מגלה את חורבות בנאת עאד 101
שקי תבואה במקום כסף מזומן. חורבת אלסודא . . 102
בקור באלפרע. מעשה בלוחות נחושת. קצה הישוב היהודי 104
בחורבות מַעין. חבשוש נחשב לשד. מציאת זהב . . . 106
הלוי מבקר חורבות מעין בעקבות חבשוש. גששים יהודים
בארץ אלג׳וף 108
בחורבות אלביצא ואלסודא. עניותם ונדיבותם של יהודי
אלגיל 109
בקור ראשון בחורבת בראקיש 112
באלג׳וף העליון, נהר אלכארד 112
בפעם השניה בחורבות אלבראקיש:
א. בית־קברות יהודי עתיק 114
ב. חבשוש מגלה ארבע שכבות בחורבת בראקיש . 116
ג. על אופני בנין השבאים, ביחוד בבנאת עאד . 116
ד. מציאות ארכאולוגיות בחורבת בראקיש . . 118
ה. שדים לאור היום 119
חבשוש עד ראיה לרצח סולטאן 119
חקי המלחמה ורוח המלחמה אצל שבטי אלג׳וף. רבוי נשים
אצל ערבים ויהודים 120
מות טביעה של ארבעה בחורים מן אלגיל 121
משפחות יהודי אלג׳וף 122
חבשוש ניצל בנס מפח שטמן לו קובר מתים ערבי . . 123
נער בדוי אומר לשבות את חבשוש ולקחתו לעבד לו . 125
נהר אלכארד. — בשר נא. — נשיכת עקרב ורפואתה. —
חורבות בכבכה. — דברי סיום על השהות באלג׳וף 126

פרק ז: בנוה המדבר כב . . . . . 133—129
יהודים נושאי שלח. — התנאים הכלכליים 129
בני הכפרים מתנגחים בהלכה, ובקיאותו של הלוי מכרעת
ביניהם 130
יין שרוף של תמרים. — תשוקה לארץ־ישראל. — עוד על
ארץ כב ויהודיה 132

פרק ח: מסע נג׳ראן . . . . . 146—134
מורה דרך הפכפך 134

מורה דרך בן חיל. — אפייה בחול. — מאכל ומשתה של בדוים 136
התאמצות אחרונה. רפואה בדוקה לאפיסת הכח . . . 138
באר בשדה 139
קבלת פנים זעומה בקצה ואדי נג'ראן 140
קבלת פנים מהודרת. — שבת בואדי נג'ראן 143
על המצבים החברותיים והכלכליים בואדי נג'ראן . . 145

פרק ט: מעשה בנערה שנכשלה ועמדה ליהרג על פי משפט יהודי נג'ראן . . . . . 147—156
א. חבשוש מתחפש כיודע מחשבות ומתבונן במזלות . . 147
ב. הסוד מתגלה. — חבשוש מתערב להציל את הנערה ממות 148
ג. הושטת גרזן — שלא לשם הרג 149
ד. ספור הנערה 150
ה. מעשה בתוך מעשה:
כיצד נענש שריף שביקש לפגוע בכבוד אשה יהודיה 151
ו. חבשוש לומד מיוסף הלוי יחס חדש לקדושת חיי העובר 153
ז. חבשוש יודע עצה: הוא ישא לו את הנערה לאשה. — הלוי מבטל את מחשבתו בשצף קצף 155

פרק י: סוף פרשת ואדי נג'ראן והשיבה אל ארץ אלג'וף . 157—175
שוק בואדי נג'ראן.
א. צורתו וסחורותיו. — דרשן שאין לו שומעים . 157
ב. מים במחיר. — מלחמה ביום השוק . . . 158
קדמוניות הארץ. — תושביה של עכשיו ודתיהם. — הצעה לחבשוש להשאר בארץ ולשאת אשה מבנותיה 159
בדרך אל כתאף. — הנחש הגדול ואיך הורגים אותו . 162
הבדוי מורה הדרך מרכיב את הלוי על גבו וסופג משום כך נזיפה חמורה מאנשי הדת 163
ספק אשה ספק מלאך 164
זקן מופלג אמיץ לב 164
גזרת היתומים בימי האמאם אלמנצור עלי. — עושר האמאם הזה והסם שהשתמש בו להגברת כח התאוה 165
אל אלמחתויה בארץ שבט דו מחמד. יהודי בלבוש נשיאי ערב 166

חבשוש מתעה את רבו. — יהודי מקומי מלמדו מלאכת
ההליכה בהרים 167
קבלת פנים יפה בכפר אלמחתויה. — אם בעל הבית,
ולא נשיו, גברת על כל אשר לו 168
גדולתם וירידתם של בכיל אדוני ארץ ברט ושל היהודים
שכניהם:
א. פתיחה 169
ב. ספור בתוך ספור: האמאם אלנאצר מעליל על
היהודים ומבקש להרוג בהם ולשרוף את ספרי
התורה, ונהרג בהשפעת קמיע 171
ג. עלית שבט בכיל בקשר עם מלחמות אבראהים
פאשא וירידתם בימי התורכים 172
שבת של רזון בקצה ארץ דו חסין 173
שיבה אל המכרים בארץ אלג'וף. — הרון אלצעדי נזדוגו
לו השדים 174

פרק י"א: מסע מארב . . . . . 187—176
הכנות לנסיעה 176
עקימת הדרך. — סביבות רגואן וקצה הישוב 177
צייד חיות בר. — יסורי צמאון 178
לילה של אחיזת בולמוס והריגת עקרב 179
מסחר המלח. — צורף כסף בדוי. — עשון סבין של שעורה
במקום טבק 181
על מכתב אחד. — מלחמת פתאום מקפחת את סעודת
היום. — יוסף הלוי משבח את רעו לדרך . . 182
הלוי וחבשוש יוצאים למדבר יחידים. — ליסטיס שנהפך
למורה דרך בשכר מחט 184

פרק י"ב: הפרק האחרון של הנסיעה:
העיר מארב והשיבה אל צנעא . . . . 207—188
הכניסה למארב והיציאה ממנה 188
זהב בעפרות מארב 189
מסגד שלמה. — אין יהודים במארב 190
בסביבות מארב. — המזח המפורסם 191
בצרואה העתיקה. — עקשנותו של הלוי מביאה את שני
הנוסעים לידי סכנת נפשות 192

תוכן העניינים:

הלוי וחבשוש בורחים מצרואח ומגיעים עד קצה גבול
הישוב היהודי 196
מעשה בשכר אלמשרקי 197
קבלת פנים בבית־יהודי 203
מסע אל תנעם, עיר משיח השקר 204
על שכר כחיל ומשיחי־תימן בימים ההם 204

„SEFER“ Printing

JOSEPH HALÉVY'S

JOURNEY IN YEMEN

as related by his Yemenite companion

HAYYIM HABSHUSH

Translated from the Arabic into Hebrew
with Introduction and Notes by

S. D. GOITEIN

A. J. STYBEL, TEL-AVIV, 1939